

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra Historie

**VZŤAHY MEDZI MORAVSKÝMI A HORNOUHORSKÝMI
ŽIDOVSKÝMI KOMUNITAMI V 19. STOROČÍ**

Magisterská diplomová práce

Bc. Jana Turanská

Vedúci magisterskej diplomovej práce: doc. PhDr. Michael Viktořík, Ph.D.

Olomouc 2017

Vyhlasujem, že som magisterskú diplomovú prácu *Vzťahy medzi moravskými a hornouhorskými židovskými komunitami v 19. storočí* vypracovala samostatne, na základe prameňov, literatúry a ostatných zdrojov uvedených v *Zozname použitých prameňov, literatúry a internetových stránok*.

V Olomouci, dňa 1.5.2017

.....
Bc. Jana Turanská

Rada by som poďakovala ľuďom, ktorí mi pomohli pri výskume a písaní tejto magisterskej práce. V prvom rade ďakujem svojej rodine, za podporu a pomoc v priebehu celého môjho štúdia.

Za odborné vedenie a trpezlivú pomoc ďakujem vedúcemu svojej práce, pánu docentovi PhDr. Michaelovi Viktoříkovi, Ph.D. Rovnako ďakujem za konzultácie a podporu v záujme o tému židov na Morave pánovi profesorovi Michaelovi L. Millerovi, ktorý mi pomáhal počas celého môjho študijného pobytu v Budapešti. Za rady a podnety tiež ďakujem doktorovi Carstenovi Wilke Ph.D, ktorý ma inšpiroval k práci s rabínskymi osobnosťami.

Vďaka patrí tiež všetkým pracovníkom archívov a knižníc, ktoré som v priebehu výskumu navštívila, rovnako ako aj pedagógom z Centra judaistických štúdií Kurta a Ursuly Schubertových, za konzultácie a odbornú pomoc.

V neposlednej rade patrí moja veľká vďaka pánovi Lászlóvi Szilagyi, ktorý mi pomáhal pri preklade a výskume maďarskojazyčných archívnych prameňov a literatúry.

Obsah

Úvod.....	4
1. Historiografia k dejinám židov v 19. storočí v Uhorsku, Morave a dnešnom Slovensku	7
1.1. Základná historiografia k židovským dejinám 19. storočia v Uhorsku.....	8
1.2. Historiografia venujúca sa dejinám židov na území dnešného Slovenska v 19. storočí	13
1.3. Historiografia k židovským dejinám Moravy 19. storočia	19
2. Pramene k dejinám židov v Nitrianskej župe	24
3. Geografické začlenenie a terminológia	28
4. Historické rámce dejín židov na Morave a v Uhorsku.....	34
4.1. Právne rámce, pohyby obyvateľstva a udalosti do roku 1726.....	34
4.2. Translokačný reskript a Familiantské zákony Karola VI.	39
4.3. Mária Terézia a Jozef II.....	41
4.4. Obdobie 1848–1849	44
5. Vzájomné kultúrne vzťahy moravských a západoslovenských židovských komunít	47
5.1. Rozdiel medzi moravskou a uhorskou ortodoxiou.....	49
5.1.1. Ortodoxia na Morave.....	49
5.1.2. Ortodoxia v Uhorsku	52
5.2. Brezová pod Bradlom.....	54
5.3. Sobotište	57
5.4. Šaštín	58
5.5. Myjava.....	60
5.6. Holíč	61
5.7. Skalica	64
5.8. Senica	66
5.9. Závety vyplývajúce z analýzy vzťahov medzi moravskými a hornouhorskými židovskými komunitami.....	70
6. Vplyv väzieb moravských a hornouhorských židov na preferovaný jazyk komunikácie.....	73
6.1. Jazyková výbava hornouhorských židov	75
Záver.....	82
Resumé	84
Zoznam použitých prameňov, literatúry a internetových stránok	85
Prílohy	95

Úvod

Pri štúdiu literatúry sa čitateľ dozvie, že na územie Uhorska prebiehala židovská migrácia z Moravy. Táto migrácia zosilnela najmä po prijatí Familiantských zákonov, ktoré obmedzovali možnosti židovských mužov napríklad založiť si na Morave rodinu. To bol jeden z dôvodov ich odchodu do Uhorska. Hľadali tiež lepšie ekonomické uplatnenie, alebo sa presídľovali na územia, ktoré ostali vyprázdnené po odchode osmanskej armády.

Nie všetci židia¹ z Moravy však smerovali do vnútrozemských častí Uhorského kráľovstva. Často sa, najmä v prvej vlne migrácii, usídlili na území tesne pri hraniciach. Toto územie blízko hraničnej rieky Moravy, tvorí dnes oblasť západného Slovenska. Geografická blízkosť umožnila židom, ktorí odišli, udržovať i naďalej rozličné formy kontaktov so svojimi domovskými obcami. Často vytvorili tzv. dcérsku komunitu, filiálku pôvodnej obce na Morave, úzko prepojenú s pôvodnou obcou.

Tieto skutočnosti sú v literatúre bežne zmieňované a čitateľovi dostatočne známe. Motívom k spísaniu tejto práce boli otázky, súvisiace s týmito známymi skutočnosťami. Zaujímalo ma, aké formy kontaktov udržiavali židia s pôvodnými obcami v 19. storočí. Sústredím sa teda v práci na prvú polovicu 19. storočia, kedy predpokladám, že i napriek časovému odstupu je možné kontakty medzi moravskými a západoslovenskými obcami doložiť. Vybrala som v práci vzorku obcí, ktoré mali výhodnú geografickú polohu v blízkosti hraníc a teda slúžili ako miesta osídlenia moravskými migrantmi.² Sú to obce, ktoré boli lokalizované v regióne Nitrianskej župy, v Skalickom okrese.

Otázky, ktoré si pri výskume budem klásť sú: Fungovali vôbec ešte v prvej polovici 19. storočia nejaké vzťahy medzi moravskými a hornouhorskými komunitami? Je možné po nich pátrať a získať dostatok prameňov, keďže obce a rovnako aj ich archívy boli počas holokaustu zničené? Mali v 19. storočí väzby s moravskými židovskými obcami na obce v Hornom Uhorsku nejaký vplyv?

Aby bola téma zvládnuteľná v rámci diplomovej magisterskej práce, rozhodla som sa rozličné druhy väzieb obmedziť na väzby kultúrne. Preto nasledujúca otázka znela: Aké typy týchto väzieb je možné dohľadať?

Aby mohol čitateľ pochopiť skúmanú problematiku, poskytnem mu v prvej kapitole široké spektrum odbornej literatúry, zaoberajúcej sa ako dejinami židov na Morave, tak

¹ V práci bude používaný termín žid s malým začiatočným písmenom, keďže hovorím o náboženskej skupine. Pramene použité v práci taktiež hovoria o židoch podľa náboženstva a nie podľa etnickej či národnostnej príslušnosti. Etnickou či národnostnou identifikáciou židov sa táto práca nezaobera a preto sa na základe prameňov, držím takéhoto vyčlenenia.

² Zoznam skúmaných obcí sa nachádza v prílohe č.1. Zaznačené sú na mape č.3.

i v Uhorsku. Keďže skúmané obce ležia na území dnešného Slovenska, špeciálnu pozornosť venujem historiografii zaoberajúcej sa židovskými dejinami na tomto území. V kapitole venujúcej sa historiografií predstavím nie len tematické zameranie historickej literatúry, ale s ňou aj budem polemizovať v oblastiach, ktoré sa zdajú dôležité pre predkladaný výskum.

Rovnako bude čitateľ oboznámený s geografickým kontextom i s kontextom správy. V prípade administratívneho členenia ide o rozdelenie, ktoré sa premieňalo v čase a preto považujem za dôležité, aby čitateľ presne vedel na akom území a v akom správnom kontexte dané lokality skúmam.

Na oboznámenie sa so základnými historickými skutočnosťami bude slúžiť kapitola predstavujúca historické rámce, v ktorých sa migrácia ako aj existencia komunit odohrávali. Pokúsim sa prepojiť dejiny židov na Morave s dejinami židov v Uhorsku, aby som jasne poukázala na súvislosti vedúce k fenoménu akým bola samotná migrácia, ale aj emancipácia a jej dôsledky, alebo neskôr na území Uhorska maďarizácia. Táto časť je dôležitá i pre plné pochopenie časového rozmedzia, ktoré som si v práci vybrala. Dôraz je kladený vo výskume na prvú polovicu 19. storočia je preto, lebo po uvoľnení rozličných reštriktívnych opatrení obmedzujúcich usádzanie židov na určitom území dochádza k masívnemu sťahovaniu. Ako na Morave, tak i v Uhorsku sa židia sťahujú do veľkých miest a mnohé v práci zmienené obce značne upadajú alebo dokonca úplne zanikajú. Preto som usúdila, že takéto vyčlenenie má zmysel.

Čitateľovi je predložený, v samostatnej kapitole *Pramene k dejinám židov v Nitrianskej župe* i existujúci pramenný materiál, ktorý bol pri tvorbe práce skúmaný. Rovnako táto kapitola pomôže vysvetliť, prečo budem v práci používať ako prameň i literatúru. Často je totiž staršia literatúra z 19. alebo počiatku 20. storočia jediným zdrojom informácii, ktoré o niektorých aspektoch židovského života v Hornom Uhorsku a na Morave máme. Existujú v nej tiež zmienky o prameňoch, ktoré sa po holokauste žiaľ už nedochovali.

Vzájomné kultúrne vzťahy medzi moravskými a hornouhorskými obcami skúmam prostredníctvom konkrétnych komunit, ku ktorým sa dochoval pramenný materiál. Dôraz je kladený na dva hlavné aspekty, ktoré bolo možné skúmať. Sú to vzťahy medzi moravskými a hornouhorskými obcami prostredníctvom osobností rabínov a jazykové prepojenie. V kapitole venujúcej sa jazyku je však dôraz kladený na dôsledky migrácie z Moravy. Konkrétne, aký mala migrácia a uchovávanie väzieb s Moravou vplyv na používaný jazyk v skúmaných uhorských komunitách.

Predkladaná práca má snahou byť príspevkom do diskusie k dejinám uhorských a moravských židovských komunit a ich vzájomných vzťahov. Na konkrétnych analýzach

a prameňoch chce podložiť alebo vyvrátiť tvrdenia o existencii vzájomných vzťahov, ktoré sú často prezentované ako samozrejmosť alebo ilustrované na významných osobnostiach, avšak bez rámca výskumu v konkrétnych obciach Uhorska.

1. Historiografia k dejinám židov v 19. storočí v Uhorsku, Morave a dnešnom Slovensku

Vychádzajúc z témy práce a geografického umiestnenia skúmaných lokalít, považujem v kapitole za potrebné oboznámiť čitateľa stručne s historiografiou venujúcou sa problematike židov na území Uhorska a Morave. Práce, súvisiace s témou možno rozdeliť či už tematicky, podľa obdobia v ktorom vznikli alebo podľa geografickej lokality ktorej sa venujú.

Táto práca sa geograficky a časovo zaujíma najmä o územie Uhorska v 19. storočí, konkrétne dnešného západného Slovenska. Samozrejme ide o vyčlenenie ahistorické, keďže v 19. storočí sa o Slovensku ešte hovoriť nedá. Aby som sa vyhla ahistorickej terminológii, budem vo vlastnej práci pracovať s menšími správnymi jednotkami a to župami a okresmi, prípadne s pomenovaním západné územie Horného Uhorska.

Preto je pozornosť v rámci literatúry sústredená v prvej podkapitole na oblasť Uhorska ako celku, kvôli predstaveniu širšieho historického kontextu. Druhá podkapitola sa zameriava na oblasť dnešného Slovenska. V tejto časti vychádzame prevažne z literatúry vydanej po roku 1991, ktorá sa zameriava na židovské dejiny 19. storočia na území dnešného Slovenska ako na určitý špecifický celok, či už geografický alebo kultúrny a s týmto vyčlenením naša práca polemizuje.

Keďže práca sleduje prepojenie moravsko-hornouhorského regiónu, tretia podkapitola je venovaná historiografií k dejinám židov na Morave.

Tematicky sa práca venuje nie len samotným dejinám konkrétnych skúmaných obcí, ale i pohybu obyvateľstva medzi moravským a hornouhorským regiónom. Preto čitateľovi uvádzame do pozornosti aspoň niekoľko najvýznamnejších, zatiaľ publikovaných, prác k téme migrácie židovskej populácie.

Posledným bodom, na ktoré je nutné čitateľa upozorniť je jazyková stránka materiálu spracovaného v kapitole. Literatúra k zmieneným oblastiam existuje prevažne v slovenskom, českom, nemeckom, maďarskom, anglickom a hebrejskom jazyku. Vzhľadom na dostupnosť materiálu a časové možnosti pracovania je literatúra venujúca sa uhorským dejinám skúmaná najmä v anglickom jazyku. Hebrejská literatúra k téme bola skúmaná v preklade alebo sekundárnej literatúry, keďže nebola autorke dostupná v hebrejskom origináli.

Zmienené skutočnosti môžu prispieť k limitom tejto kapitoly, avšak jej cieľom nie je poskytnúť úplný a vyčerpávajúci zoznam existujúcej literatúry. Kapitola si stanovuje za cieľ načrtnúť čitateľovi hlavné témy súčasného výskumu v rámci slovenských, moravských a uhorských židovských dejín a jeho limity, ktoré v konečnom dôsledku vedú k opodstatneniu napísania predkladanej práce.

1.1. Základná historiografia k židovským dejinám 19. storočia v Uhorsku

Kapitola sa zameriava na najdôležitejšie publikácie relevantné k dejinám 19. storočia v Uhorsku, tematicky sa dotýkajúcich územia dnešného Slovenska. Literatúra venujúca sa dejinám židov v Uhorsku je dostupná najmä v maďarskom, anglickom, nemeckom a hebrejskom jazyku, ďalej tiež v národných jazykoch obyvateľov bývalého Uhorska či samotných bádateľov. V prípade hebrejského jazyka, ide zväčša o autorov-migrantov z územia dnešného Maďarska, s dostatočnou jazykovou vybavenosťou a znalosťou prameňov. Sústreďenie tejto kapitoly bude na anglicko-jazyčnú literatúru. Cieľom kapitoly je sprostredkovať čitateľovi cesty k literatúre týkajúcej sa uhorských židovských dejín 19. storočia na čo poskytuje angličtina a nemčina najlepší prístup, keďže v týchto jazykoch publikujú ako maďarskí tak i izraelskí historici. Izraelské práce sme sa snažili reflektovať a aspoň čiastočne spomenúť. Maďarské práce tu zmieny historikov nereflektujem, lebo prevažne obsahujú rovnaké témy ako ich anglické články.³

Zásadná otázka, ktorá sa pre nás v súvislosti so skúmaním historiografie k dejinám židov v Uhorsku, konkrétne na Slovensku, v 19. storočí naskytuje je: „*Boli židia na Slovensku v rámci Uhorska špecifickou skupinou?*“ Čiže, má vôbec väčší zmysel zaoberať sa dejinami židov na dnešnom Slovensku pred rokom 1918 ako samostatnou a špecifickou komunitou? Alebo je nutné použiť iné geografické rozdelenie? Pri našom výskume literatúry sme sa na túto otázku snažili nájsť odpoveď, v tejto podkapitole z pohľadu historikov píšucich o uhorských židoch všeobecne.

Autori venujúci sa dejinám židov v Uhorsku 19. storočia si však túto otázku nekladú. Autori vnímajú územia, logicky, v hraniciach vtedajšieho Uhorska, a preto sa neskoršie nástupnícké štáty z týchto hraníc samozrejme nevyčleňujú. Pri skúmaní dejín židov v Uhorsku, ako jednotného celku, sa pozornosť literatúry skôr zameriava na rozdelenie podľa toho do akej kultúrnej skupiny jednotlivé regióny obývané židmi patrili. Na vysvetlenie poslúži príklad autorov⁴ sledujúcich migráciu, ktorá následne ovplyvňovala mieru ortodoxie židov (hodnotia napríklad, že židia-migranti z Haliča boli do veľkej miery ovplyvnení chasidizmom, tiež boli výrazne ortodoxnejší a tradičnejší, ako ich spoluveriaci z radov

³ Napr.: KATZBURG, Nathaniel: *Antisemitizmus v Uhorsku 1867–1964* (v hebrejčine). In: Dvir, Tel Aviv 1969, 294s; Tiež: *Židovská historiografia v Uhorsku* (v hebrejčine). In: Sinai 40, 1956–57, č. 2–3, s.113–126.

⁴ KATZ, Jakob: *A House Divided: Orthodoxy and Schism in Nineteenth-Century Central European Jewry*, Hanover – London 1998, 352s.; KEREN-KRATZ, Menachem: *Maramaros, Hungary- The Cradle of Extreme Orthodoxy*. In: Modern Judaism, zv. 35, 2015, č.2, s.147-174. MIRON, Guy: *Between "Center" and "East" – The Special Way of Jewish Emancipation in Hungary*. In: Jewish Studies at the CEU, zv. 4, 2004, s.119.

starousadlíkov v Budapešti.⁵ Rovnako židia tvorili určité špecifické jazykové skupiny v rámci Uhorska. (Rozdiel bol napríklad medzi oblasťou Podkarpatskej Rusi, kde sa používal jidiš a patrili k tzv. východnému typu židov, a prevažne nemecky hovoriacimi tzv. západnými židmi regiónu západného Horného Uhorska či Moravy, alebo všeobecnejšie obyvateľov väčších miest⁶). Samozrejme špecifiká sa vyskytovali aj v rámci jednotlivých obcí, ktoré sa navzájom líšili vo svojich zvykoch, rovnako ako je to aj v prípade majoritnej spoločnosti.⁷ Prípadne, pri využívaní komparačného prístupu v práci, majú autori tendenciu vidieť špecifikum v rámci celouhorskeho židovstva v porovnaní s napríklad židovstvom nemeckým.⁸

Uhorská historiografia zaoberajúca sa dejinami židov v Uhorsku má korene už v 19. storočí. Pre historikov venujúcim sa dejinám židov v Uhorsku nie príliš prekvapujúce, že tieto korene majú spojitosť s Moravou. Leopold Löw, rodák z Boskovic na Morave a neskôr uhorský rabin, bol pionierom výskumu dejín židovských obcí v Uhorsku. Cieľom mapovania histórie židov bolo sústredenie na jednotlivé udalosti, ktoré podporovali ideu asimilácie uhorského židovstva. Nie náhodou bol Löw rabínom nelogického smeru, ktorá mala najvýraznejšie tendencie k asimilácii.⁹ Rovnako bolo zámerom židovskej historiografie poukázať na príspevok židov k dejinám Uhorska.¹⁰ György Harasyti analyzuje historiografiu týkajúcu sa dejín židov v Uhorsku a jej počiatkov vo svojom článku¹¹ inšpirovanom

⁵ PIETSCH, Walter: *Jüdische Einwanderung aus Galizien und das Judentum in Ungarn*. In: Gotthold RHODE (Ed.): *Juden in Ostmitteleuropa von der Emanzipation bis zum Ersten Weltkrieg*, Marburg – Lahn 1989, s.271–293.

⁶ KATZBURG, Nathaniel: *Central European Jewry Between Est and West*. In: DON, Yehuda - KARADY, Viktor (Ed.): *A Social an Economical History of Central European Jewry*. New Brunswick 1990, s.33–34; MIRON, Guy: *Between "Center" and "East" – The Special Way of Jewish Emancipation in Hungary*. In: *Jewish Studies at the CEU*, zv. 4, 2004, s.117.

⁷ Na regionálne rozdiely ako aj rozdiely medzi jednotlivými obcami poukazuje napr. BEN DAVID, Joseph: *The beginning of Modern Jewish Society in Hungary in the First half of the Nineteenth Century*. In: *Jewish History*, zv.11, 1997, č.1, s.57–97.

⁸ VÖRÖS, Kati: *A unique contact: Interpretations of Modern Hungarian Jewish History*, In: *Jewish Studies at the Central European University*, zv. 3, 2002-2003, s.229–255; MIRON, Guy: *Between "Center" and "East" – The Special Way of Jewish Emancipation in Hungary*. In: *Jewish Studies at the CEU*, zv. 4, 2004, s. 111–138. Jakob Katz zasa videl unikátny rys Uhorských židov ich nedávnom pôvode, pozri KATZ, Jakob: *The Uniqueness of Hungarian Jewry*. In: *Forum*, 1977, s.45–53. Rovnako ako aj v ich vysokom zastúpení v rámci uhorskej spoločnosti taktiež o vysokom počte nových židovských imigrantov (takmer ¾). KATZ, Jacob: *The Idenitty of Post-Emancipatory Hungarian Jewry*. In: DON, Yehuda - KARADY, Viktor (Ed.): *A Social an Economical History of Central European Jewry*, s.13–31.

⁹ Naproti tomu stojí lokálna ortodoxná historiografia, ktorá bola písaná v jidiš a jej cieľom bolo stáť v opozícii voči asimilácii. Historiografia samotná bola orientovaná na ortodoxné dejiny, schizmu medzi neológiou a ortodoxiou v 19. storočí a čiastočne formovaniu uhorského židovstva. KLEIN-PEJŠOVÁ, Rebekah: *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*, 2015 Indiana Press, s.5–12.

¹⁰ Tento cieľ reprezentuje napríklad práca Lajosa Venetianera, rabína v Ujpesti, ktorý líči spoločné dejiny židov a Maďarov od roku 896. Práca predstavuje prvé kompletne dejiny židov v Uhorsku. VENETIANER, Lajos: *A magyar zsidóság története. A honfoglalástól a világháború kitöréséig* [Dejiny uhorských židov. Od usadenia sa do vypuknutia svetovej vojny], Budapest 1922, 485s.

¹¹ HARASYTI, György: *Methodological Approaches and Sources in the New Hungarian-Jewish Historiography*. In: *Moshe Carmilly Center Yearbok*, zv.7, Koloszvár 1998, s.181–196.

prednáškou Nathaniela Katzburga¹² na tú istú tému, publikovanou v roku 1995. Preto tejto téme nebude venovaný širší priestor.

Pokusy o vydanie ucelených moderných dejín židov v Uhorsku pozorujeme napríklad v práci Raphael Pataia, ktorý sa pokúsil zmapovať Uhorské židovstvo v knihe *The Jews of Hungary: a History and Psychological Portrait*.¹³ Keďže autor knihu pripravoval vo vyššom veku a v podstate len s minimom času stráveným v Maďarsku, navyše pre anglicko-jazyčný svet neoboznámený s dejinami Uhorska, kniha má značné množstvo nedostatkov. Ostrú kritiku vyjadril tejto knihe už spomenutý György Harasyti.¹⁴

Zásadným súborom štúdií je práca *A social and economic history of Central European Jewry*¹⁵ ktorá ako jedna z mála obsahuje aj samostatnú venujúcu sa demografii uhorského židovstva a má pre nás zásadnejší význam.¹⁶ Hoci staršiu, ale veľmi užitočnú prácu sledujúcu židovskú migráciu od počiatku príchodu židov do Karpatskej kotliny vypracoval Ernő Marton,¹⁷ v šesťdesiatych rokoch sa potom téme demografie a osídlenia venoval o svojej štúdií i Laszlo Erno.¹⁸ Celkovo sa však autori venujúci sa uhorským židovským dejinám téme migrácie dotýkajú vo svojich prácach len sporadicky. Dôraz sa kladie najmä na výrazné trendy ako na urbanizáciu po roku 1848 a sťahovanie židov do veľkých miest, napríklad Budapešti či Viedne.

Pre predkladaný výskum sú dôležitejšie práce z pera významných autorov ako Nathaniel Katzburg,¹⁹ Viktor Karády²⁰ či Michael Silber.²¹ Zásadnými sú tiež práce napríklad

¹² Katzburg venoval téme aj v staršom článku v hebrejčine. KATZBURG, Nathaniel: *Židovská historiografia v Uhorsku* (v hebrejčine). In: Sinai 40, 1956–57, č.2–3, s.113–126.

¹³ PATAI, Raphael: *The Jews of Hungary. History, Culture, Psychology*, Detroit 1996, 730s.

¹⁴ HARADYTI, György: *Methodological Approaches and Sources in the New Hungarian-Jewish historiography*, s.186-190.

¹⁵ DON, Yehuda – KARADY, Viktor (Ed.): *A Social and Economical History of Central European Jewry*. New Brunswick 1990, 262s.

¹⁶KARADY, Viktor: *Demography and Social Mobility: Historical Problem Areas in the Study of Contemporary Jewry in Central Europe*. In: DON, Yehuda – KARADY, Viktor (Ed.): *A Social and Economical History of Central European Jewry*. s.83-121.

¹⁷ MARTON, Ernő: *A magyar zsidóság családfája: vázlat a magyarországi zsidóság településtörténetéhez* [Rodostrom uhorského židovstva: náčrt dejín usádzania sa židov v Uhorsku], Kolosvár 1941, 71s.

¹⁸ ERNO, Laszlo: *Hungarian Jewry: Settlement and Demography 1735–38 to 1910*. In: *Hungarian-Jewish Studies*, New York 1966, s.61-134.

¹⁹ KATZBURG, Nathaniel: *Antisemitizmus v Uhorsku 1867–1964* (v hebrejčine). In: Dvir, Tel Aviv 1969, 294s.

²⁰ KARADY, Viktor: *Juden in Ungarn : Identitätsmuster und Identitätsstrategien*, Leipzig 1998, 40s. Tiež: *Demography and Social Mobility: Historical Problem Areas in the Study of Contemporary Jewry in Central Europe*, s.83–121.

²¹ SILBER, Michael: *The entrance of Jews into Hungarian society in Vormärz: the case of the „Casinos“*. In FRANKEL, Jonathan – ZIPPERSTEIN, Steven J., (Ed.): *Assimilation and Community: The Jews in Nineteenth-Century Europe*, Cambridge 1992, s.284–323. Tiež: *The Historical Experience of German Jewry and its Impact on Haskalah and Reform in Hungary*. In: KATZ, Jacob (Ed.): *Toward Modernity: The European Jewish Model*, New Brunswick – Oxford 1987, s.107-157.

od Miklósa Konráda či Jackoba Katza, ktorých tematické zameranie v krátkosti predstavíme.²²

Nathaniel Katzburg významne prispel k poznaniu dejín antisemitizmu v Uhorsku v 19. storočí svojou dizertačnou prácou,²³ zaoberajúcou sa politickým antisemitizmom a obvinením z rituálnej vraždy v Tiszaeszlár. Dejinám antisemitizmu v 19. storočí sa venuje tiež Miklós Konrád.²⁴ Veľmi relevantný aj pre výskum tejto práce je Jakob Katz,²⁵ ktorý skúmal unikátny fenomén uhorského židovstva – schizmu v roku 1868. Tá spôsobila vznik oddelených komunít: ortodoxnej, nelogickej a status quo ante komunity. Katz sa vo svojom výskume široko zaoberal aj vzťahmi medzi židmi a nežidmi a to už od stredoveku,²⁶ obzvlášť v kontexte antisemitizmu.²⁷ Na jeho prácu ďalej nadviazal Michael Silber ďalším výskumom tentokrát už len ortodoxnej komunity.²⁸

Historiografia k dejinám židov v Uhorsku v anglickom jazyku, reflektuje podobné témy ako rovnako zameraná česká historiografia. Venuje však pozornosť uhorským špecifikám, akým bola napríklad spomínaná schizma či významné asimilačné tendencie neologických židov. Veľký priestor je venovaný antisemitizmu²⁹ a asimilácii,³⁰ ktorá bola jedným z charakteristických rysov uhorských židov, najmä po Rakúsko-Uhorskom vyrovnaní. Antisemitské nálady u kresťanského obyvateľstva vyvolávalo jednak ekonomické postavenie židov, ale aj nástup silnej maďarizácie. Aj v Katzových prácach je reflektovaná téma emancipácie, antisemitizmu a náboženského rozdelenia.

²² KATZ, Jakob: *A House Divided: Orthodoxy and Schism in Nineteenth-Century Central European Jewry*, Hanover – London, 1998, 352s. Tiež: *Out of The Ghetto. The social Background of Jewish Emancipation 1770–1870*. New York 1978, 271s. Tiež: *From Prejudice to Destruction. Anti-Semitism, 1700–1933*, Cambridge 1980, 392s. Tiež: *Jewish Emancipation a Self Emancipation*, Philadelphia 1986, 179s.

²³ KATZBURG, Nathaniel: *Antisemitizmus v Uhorsku 1867–1964* (v hebrejčine). In: Dvir, Tel Aviv 1969, 294s. (Vydané knižne: KATZBURG, Nathaniel: *Antishemiyut Be-Hungaryah, 1867–1944*, Tel Aviv 1992, 203s.)

²⁴ KONRÁD, Miklós: *Jewish Perception of Antisemitism in Hungary Before World War I*. In: *Jewish Studies at the Central European University*, zv. 4, 2003–2004, s.177–190.

²⁵ KATZ, Jakob: *A House Divided: Orthodoxy and Schism in Nineteenth-Century Central European Jewry*, 352s. Pozri tiež k téme schizmy so zameraním na status quo komunity: LUPOVITCH, Howard: *Between Orthodox Judaism and Neology: The origins of Status Quo Movement*. In: *Jewish Social Studies*, zv.9, 2003, č.2, s.123–153.

²⁶ KATZ, Jakob: *Exclusiveness and Tolerance* In: *Studies in Jewish-Gentile Relations in Medieval and Modern Times*, New York 1961, 200s.

²⁷ KATZ, Jakob: *From Prejudice to Destruction. Anti-Semitism, 1700–1933*, Cambridge 1980, 392s.

²⁸ SILBER, Michael: *The Emergence of Ultra-Orthodoxy: The invention of a Tradition*. In: WERTHEIMER, Jack (Ed.): *The Uses of Tradition. Jewish Continuity in the Modern Era*, New York 1992, s.23–84.

²⁹ KONRÁD, Miklós: *Jewish Perception of Antisemitism in Hungary Before World War I*, s.177–190.

³⁰ RANKI, Vera: *Politics of Inclusion and Exclusion. Jews and Nationalism in Hungary*, 1999, New York – London 1999, 269s; VÖRÖS, Kati: *A unique contact: Interpretations of Modern Hungarian Jewish History*, In: *Jewish Studies at the Central European University*, zv. 3, 2002-2003, s.229–255; SILBER, Michael: *The entrance of Jews into Hungarian society in Vormärz: the case of the „Casinos“*. In: FRANKEL, Jonathan – ZIPPERSTEIN, Steven J., (Ed.): *Assimilation and Community: The Jews in Nineteenth-Century Europe*, s.284–323.

Pre výskum dejín Uhorských židov v 19. storočí sú, rovnako ako na Morave, dôležité inštitúty Judaistiky. Pre anglicko-jazyčné dejiny Uhorska poskytuje prehľad aktuálneho výskumu zborník *Jewish Studies* na Central European University alebo ročenka Katedry histórie na Central European University ako aj diplomové práce študentov.³¹ Rovnako je judaistické pracovisko aj na budapeštianskej Eötvös Loránd Tudományegyetem.

³¹ KOVÁCS, Ilikó: *Linguistic Assimilation of Hungarian Orthodox Jewry*, CEU, Budapest 2003, 63s. (Diplomová magisterská práca); VÖRÖS, Kati: *The Image of "the Jew" in Nineteenth Century Hungarian Satirical Journals*, CEU, Budapest 1997–1998. 158s. (Diplomová magisterská práca); KELEMEN, Agnes: *Leaving an Antisemitic Regime for a Fascist Country: The Hungarian Numerus Clausus Refugees in Italy*, CEU, Budapest 2013–2014, 102s. (Diplomová magisterská práca).

1.2. Historiografia venujúca sa dejinám židov na území dnešného Slovenska

v 19. storočí

Otázka špecifik Uhorského židovstva na území dnešného Slovenska nebola v predchádzajúcej podkapitole nastolená samoúčelne. Bola položená a pozitívne zodpovedaná niekoľko krát v rámci prác významného slovensko-izraelského historika Ješajahu Andreja Jelínka. Odpoveď na ňu z pera iných autorov publikujúcich v slovenskom jazyku sme zatiaľ nenašli.

Jelínkova otázka vymedzenia samostatného slovenského židovstva, ktorého svojbytnosť obhajuje v 19. storočí špecifickým vývojom v rámci spolužitia so slovanským etnikom,³² je týmto spolužitím do určitej miery legitímna. Avšak autorka považuje toto vyčlenenie za ahistorické. Na základe našich poznatkov, sa na samotnom území dnešného Slovenska nachádzalo niekoľko „židovstiev.“

Významnou autorkou zaoberajúcou sa dejinami židov na Slovensku je Rebekah Klein-Pejšová. Na ukážke z jej práce stručne priblížime problematiku už zmieneného Jelínkovho tvrdenia o špecifikách Slovenského židovstva ako celku. Klein-Pejšová, v práci zameranej na medzivojnové obdobie, mapuje aj otázku školstva po neúspešnej revolúcii v roku 1848 v Uhorsku. Neo-absolutistický tlak sa snažil o presadenie nemčiny ako štátneho jazyka medzi židovskými obyvateľmi. V roku 1858 si všima že v Prešporoku³³ existenciu až 131 nemeckojazyčných škôl z celkového počtu 308 nachádzajúcich sa na území Uhorska.³⁴ Nemecký jazyk bol často vyučovaný židmi z Moravy alebo Čiech. Prešporok tvoril centrum severozápadných žúp. Tie formovali oblasť známu aj ako Oberland. V tejto oblasti židia naplno využili prítomnosť škôl, nemecký jazyk a kontakt medzi židovskou a nežidovskou spoločnosťou postupne narastal. Na druhej strane v oblasti zvanej Unterland,³⁵ osídlenej obyvateľstvom, ktoré sa sem dostalo migráciou z Haliča, hovorili židia prevažne jidiš, priniesli si so sebou chasidské tradície a zvyky a naopak tu panoval silný odpor k nemeckým školám. V snahe uchovať si tradičné vzdelanie títo židia radšej zaplatili súkromného učiteľa alebo poslali deti do nežidovskej školy. Ich sústredenie bolo na poľnohospodárstvo. Západoslovenské židovstvo profitovalo z otvorenia dôležitých železníc a využívalo kultúrne, jazykové i ekonomické výhody, ktoré nemčina poskytovala. I toto sú niektoré z dôvodov,

³² JELÍNEK, Yeshaiahu A.: *Dávidova hviezda pod Tatrami*, Bratislava 2009, s.8–15. Tiež: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Zborník statí I*, Bratislava 1999, s.9–10.

³³ Názov Bratislava bol zavedený až v roku 1918, preto v práci používame názov Prešporok. Pred rokom 1918 boli pre dnešné mesto Bratislava používané názvy: Prešporok (slov.), Pressburg (nem.), Poszony (maď).

³⁴ KLEIN-PEJŠOVÁ, Rebekah: *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*, 2015, Indiana Press s.5-12.

³⁵ Neskôr čiastočne južné a východné Slovensko spolu s Podkarpatskou Rusou.

prečo pre nich bola orientácia na Viedeň atraktívna, na rozdiel od ich východných spoluveriacich.³⁶

Z uvedeného nám vyplýva, že východoslovenské a západoslovenské židovstvo bolo kultúrne odlišné a javilo rôznu mieru náboženskej ortodoxie a jazykovej asimilácie. Pozoruhodné je, že Klein-Pejšová špecifické vnímanie slovenského židovstva, aj napriek vyššie parafrázovaným informáciám z jej knihy, od Jelínka prevzala. Vysvetlením takéhoto postupu môže byť snáď jej bádateľské zameranie na Československú republiku, kde skúma slovenské židovstvo ako samostatnú skupinu v rámci štátu s už určenými novými hranicami.

Členenie na samostatné a špecifické slovenské židovstvo nebolo nájdené u iných autorov venujúcim sa židovským dejinám 19. storočia. Pokiaľ ide o geografické vyčlenenie, skúmajú autori jednotlivé regióny. Tieto sú zasadené v rámci jednotlivých historických žúp, ktoré mohli sídlit' na území dnešného Slovenska³⁷ alebo hovoria o celkovo Uhorskom židovstve³⁸ či o konkrétnej obci.³⁹ Vzhľadom na to, že hlavné trendy 19. storočia ako maďarizácia, asimilácia, sťahovanie sa do veľkých miest či iné ovplyvňovali židov na celom území Uhorska, geograficky vyčleňovať Slovenských židov ešte pred rokom 1918 sa zdá umelé. Z tohto dôvodu si dovoľujeme polemizovať s úplnou legitímnosťou takéhoto vyčlenenia, ktoré by sa malo vnímať citlivo a najmä v historickom kontexte. Vytváraním umelých skupín a totiž môže dôjsť k zanedbaniu sledovania špecifik vývoja ktorý prebiehal v širšom kontexte ako v rámci neskorších hraníc Slovenska.

Táto problematika si žiada viac výskumu najmä na úrovni jednotlivých regiónov či menších správnych celkov na území dnešného Slovenska a následne ich porovnaním, napríklad s regiónmi dnešného Maďarska. Takto môže dôjsť skutočne k odhaleniu či zamietnutiu špecifik židovstva žijúceho v oblasti obývanej slovenským etnikom. Zovšeobecňovanie je podľa mienky autorky možné až na základe dôsledného výskumu, ktorý zatiaľ na Slovensku neprebehol.

Existujúce medzery vo výskume dejín židov na území dnešného Slovenska nie su však dôsledkom náhody alebo nezáujmu autorov. Keďže sa práca sústreďuje na 19. storočie, budeme reflektovať historiografiu viažucu sa prevažne k tomuto obdobiu. Veľký vplyv na

³⁶ KLEIN-PEJŠOVÁ, Rebekah: *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*, 2015, s.5–9. Rovnako vidí odlišné obyvateľstvo na západe a východe dnešného Slovenska vo svojej práci KEREN-KRATZ, Menachem: *Maramaros, Hungary- The Cradle of Extreme Orthodoxy*. In: *Modern Judaism*, zv. 35, 2015, č.2, s.147–174.

³⁷ RYBÁŘOVÁ, Petra: *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*, Bratislava 2010, 186s. CHOLEVOVÁ, Jana: *Hospodárske, sociálne a kultúrne pomery židovského obyvateľstva v Šarišskej stolici v 2. polovici 19. storočia podľa sčítania obyvateľstva v roku 1869*. In: SIPKO, Jozef – CHOVANEC, Marek (Ed.): 5. študentská vedecká konferencia. Zborník príspevkov, Prešov 2010, s.399–418.

³⁸ Anglicko-jazyčná literatúra predstavená neskôr v tejto kapitole, vníma uhorské židovstvo jednotne.

³⁹ KÓNIA, Peter – LANDA, Dezider: *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov 1995. 120s.

absenciu výskumu malo obdobie komunizmu, ktoré zamedzilo slobodnému bádaniu na tému dejín židov. Ako jedna z prvých prác sa v roku 1990 objavil článok Soni Kovačevičovej.⁴⁰ Hoci s drobnými chybami, bol jedným z prvých signálov počiatku sústreďeného výskumu židovských dejín na Slovensku i z iného obdobia ako Slovenského štátu⁴¹ a jeho zameraním bola práve migrácia židovského obyvateľstva. Po roku 1989 narastá postupne počet periodík, článkov a monografií k téme,⁴² dokonca dochádza (hoci len krátkodobo) k ustanoveniu judaistického výskumného pracoviska na pôde Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Významnou pionierskou prácou k dejinám obcí a celkový prehľad dejín židov na Slovensku predstavuje publikácia *Židovské náboženské obce na Slovensku*.⁴³ Publikácia je cenná najmä pre výskum jednotlivých obcí, ku ktorým sú často pripojené unikátne plány a návrhy synagóg a cintorínov. Ich autorom je Eugen Barkány a v mnohých prípadoch pre nás predstavujú dnes už jedinú dochovanú podobu synagóg či cintorínov. Dôraz pri návrhoch cintorínov je kladený na výzdobu náhrobkov a jej cenné detaily.⁴⁴ Údaje v knihe stoja na informáciách, ktoré začal Barkány zbierať už okolo roku 1928, kedy založil židovské múzeum v Prešove a vo výskume pokračoval i po vojne.⁴⁵ Mnohé informácie sú z toho dôvodu dnes dostupné jedine u Barkányho a Dojča, aj keď ich kniha vyšla až v roku 1991. Kniha mapuje históriu 180 židovských obcí, pričom štatistika z roku 1930 udáva existenciu 3 589 obcí.⁴⁶ Autor si vyberal obce, v ktorých opisoval v tej dobe ešte existujúce synagógy, modlitebne, bet midraše⁴⁷ či cintoríny, ktoré sa však nie vždy dochovali až do súčasnosti.

Židovské náboženské obce na Slovensku predstavovali veľmi dlho jedinú prehľadovú publikáciu v slovenčine popisujúcu dejiny jednotlivých obcí. V roku 2009 však Múzeum židovskej kultúry v Bratislave začalo vydávať *Encyklopédiu židovských obcí na Slovensku*,⁴⁸

⁴⁰ KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: *Imigračné a emigračné cesty židov na Slovensku*. In: Slovenský národopis, zv. 39, 1991, č. 3–4, s.288–302.

⁴¹ V slovenskej historiografii sa venuje a venoval veľký priestor výskumu židovskej tematiky v období Slovenského štátu dlhodobo. Jedným z pionierov tejto témy je Ivan Kamenec, ktorý svoju prácu *Po stopách tragédie* napísal už pred rokom 1989, avšak politická situácia zamedzila jej publikácii a preto bola práca vydaná až v roku 1991.

⁴² Odborný judaistický časopis vydávaný Slovenským národným múzeom: *Acta Judaica Slovaca* alebo ročenka Katedry všeobecných dejín Univerzity Komenského v Bratislave *Judaica et Holocaustica*.

⁴³ BARKÁNY, Eugen – DOJČ, Ľudovít: *Židovské náboženské obce na Slovensku*, Bratislava 1991, 438s.

⁴⁴ Pre podrobnejšie informácie o cintorínoch: BARKÁNY, Eugen: *Jewish Cemeteries in Slovakia*. In: *The Jews of Czechoslovakia*, zv. II, Philadelphia 1971, s.558–565.

⁴⁵ K dejinám židovského múzea v Prešove pozri LÁNYI, Menyhért: *Szlovenszkői zsidó hitközségek története*, Košice 1933, s. 144–178.

⁴⁶ BARKÁNY, Eugen – DOJČ, Ľudovít: *Židovské náboženské obce na Slovensku*, s.5–7

⁴⁷ Bet midraš (doslova dom štúdia) je miesto pri synagóge určené na štúdium náboženskej literatúry, často slúžil i ako miesto modlitieb.

⁴⁸ BÜCHLER, Robert, Y. a kol.: *Encyklopédia židovských obcí na Slovensku*, zv. 1–4, 2009–2014, SNM Múzeum židovskej kultúry, Bratislava.

ktorá obsahuje a ďalej dopĺňa informácie z Barkányho a Dojčovej knihy. Tiež je do veľkej miery prekladom z encyklopédie židovských obcí *Pinkas Ha-kehilot Entsiklopediya shel ha-yishuvim le-min hivasdam ve-ad le-aher shoat milhemet ha-olam hasheniya: Slovakia*,⁴⁹vydanej Yad Vashem, ktorej autorom bol Robert Büchler. Štvorzväzková encyklopédia je tiež doplnená o informácie z pôvodného výskumu pracovníčok židovského múzea.

Výskum jednotlivých židovských obcí sa rozrastá naďalej i medzi prácami študentov histórie, amatérskych i odborných historikov či archivárov ktorí túto populárnu tému skúmajú pomerne často.⁵⁰ Rovnako sa regionálnych dejín dotýkajú rozličné spomienky a memoárová literatúra,⁵¹ prípadne publikácie jednotlivých obcí k vlastným dejinám, v ktorých židovská komunita býva minimálne okrajovo zmienená.⁵² Záujem o túto oblasť regionálnych dejín sa zintenzívnil najmä po roku 1989. V tomto prípade však ide o literatúru zaoberajúcu sa prevažne dejinami 20. storočia a preto s ňou nebudeme v práci pracovať.

Práce, ktoré sa komplexne pokúšajú preskúmať dejiny židov na území dnešného Slovenska vyšli na Slovensku viaceré, rozličnej kvality spracovania a rozsahu.⁵³ Problematický je najmä pokus o systematické spracovanie dejín z pera Jána Mlynárika. Mlynárik nevedeckou metódou skompiloval pre staršie dejiny, i v práci skúmané obdobie, bez udania správnych citácií. Takto nie je možné na prvý pohľad odlíšiť jeho vlastný výskum

⁴⁹ BÜCHLER, Robert, Y.: *Pinkas ha-kehilot; entsiklopediya shel ha-yishuvim le-min hivasdam ve-ad le-aher shoat milhemet ha-olam ha-sheniya: Slovaki*, [Kniha komunit: Encyklopédia židovských komunit od ich založenia až do obdobia po holokauste: Slovensko] Yad Vashem, Jerusalem, 2003, 588s.

⁵⁰ Napríklad: LUPČO, Martin: *Židovská minorita v dejinách Slovenska a Vranovského okresu*, 2008, Vranov nad Topľou, 130s.; BELEJ, Milan – HLAVINKA, Ján – LEVICKÝ, Juraj: *Dejiny židovskej komunity v Humennom*, Humenné 2013, 144s.; KÓNYA, Peter – LANDA, Dezider: *Stručné dejiny prešovských židov*, Prešov 1995, 120s.; FRANKL, Peter: *Židia v Žiline*, Žilina 2009, 503s.; WEINBERGEROVÁ, Mária: *Židia v Huncovciach*. In: CINTULOVÁ ERIKA (Ed.) *Žili medzi nami*. Kežmarok 2003, s. 95–112; BELÁS, Milan: *Židia v Považskej Bystrici: (žili medzi nami)*. Považská Bystrica 2015, 143s.

⁵¹ KOHÚT, Leo : *Tu bola kedysi ulica...* Bratislava, 2006, 503s.; HEINZ, Jakob Tauber: *Atlantida holičských Židů*, 2003, Sefer, 432s.; ERAN, Laor: *Vergangen und Ausgelöscht. Erinnerungen An Das Slowakisch-Ungarische Judentum*, Stuttgart 1972, 275s.

⁵² Ako príklad využitia tematiky židov v regionálnej literatúre nám posluží mesto Senica. Židia sú zmienení nie len v dvoch monografiách venujúcich sa dejinám mesta ale i tak útržkovite v drobných brožovaných tlačiach vydaných mestom pri rozličných príležitostiach alebo v sprievodcovi po regionálnych pamätihodnostiach. Podrobnejšie informácie pozri v: TURANSKÁ, Jana : *Historiografia venujúca sa mestu Senica a jej židovským obyvateľom*, s.18–22. In: *Židovská menšina v Senici v 19. a 20. storočí (do roku 1945)*, Olomouc 2014. (Bakalárska práca).

⁵³ Napríklad: AUGUSTÍN, Milan: *Krátke dejiny Židov na Slovensku*, Bratislava 1991, 105s.; JELÍNEK, Andrej Y.: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Zborník statí I*, Bratislava 1999, 155s.; KÓNYA, Peter (Ed.): *Židia pred a za Karpatmi v priebehu stáročí*, 2013, Prešov, 413s.; HOZA, Robert: *Dejiny Oberlandských Židov do roku 1918*. In: *Archivum Sala* 4, 2008, s.19–31.

a závery výskumu iných autorov. Vzhľadom na charakter zmienenej publikácie a pripomienky k nej sme ju v práci nevyužívali.⁵⁴

Najvýznamnejším príspevkom k všeobecným dejinám židov na dnešnom Slovensku bol už spomínaní Ješajahu Andrej Jelínek s knihou *Dávidova Hviezda pod Tatrami*. Jelínek sa venuje dejinám židov na Slovensku dlhodobo, publikujúc v rozličných jazykoch⁵⁵ a význam jeho prác k poznaniu dejín židov na Slovensku je obrovský.

Tematicky sa historiografia k dejinám židov na Slovensku v 19. storočí venuje najmä antisemitizmu. V oblasti Nitrianskej župy, ktorou sa zaoberá i táto práca, ju spracovala Petra Rabářová.⁵⁶ Venuje sa jej tiež dlhodobo Miloslav Szabó.⁵⁷ V oboch prípadoch práce mapujú druhú polovicu 19. storočia. Rovnako je v prácach pokrytá téma asimilácie,⁵⁸ integrácie⁵⁹ a emancipácie⁶⁰ či stereotypov.⁶¹ Na spomenuté témy sú v slovenskej historiografii dostupné rozličné články, ale systematické spracovanie, na rozdiel od Českej republiky stále chýba. Dôležité pre túto prácu sú aj práce venujúce sa problematike migrácie a osídlenia, ktorú zatiaľ aspoň čiastočne podchytáva výskum Márie Weinbergerovej⁶² ale i Andreja Jelínka, hoci rozhodne nejde o dostačujúce spracovanie dejín židovskej migrácie na území dnešného Slovenska. Monografia na túto tému na Slovensku stále chýba, hoci sa ňou väčšina, i nami zmienených autorov aspoň čiastočne zaoberá.

Veľký priestor, čo sa týka tematického spracovania dostáva Bratislava. V 19. storočí bola centrom Uhorskej ortodoxie a sídlo významnej komunity s bohatou históriou. Pozornosť

⁵⁴ Pre podrobnejšiu analýzu Mlynárikovej knihy pozri: TURANSKÁ Jana: *Židovská menšina v Senici v 19. a 20. storočí (do roku 1945)*, Olomouc 2014, s.10–16. (Bakalárska práca).

⁵⁵ JELÍNEK, Andrej Y.: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Zborník statí I*, Bratislava 1999, 155s.; Tiež: *Carpathian diaspora: The Jews of Subcarpathien Rus and Mukachevo*, New York 2008, 480s. Tiež: In *Search of Identity: Slovakian Jewry and Nationalism (1918–1938)*. In: DON, Yehuda – KARADY, Viktor (Ed.): *A Social and Economical History of Central European Jewry*, s. 207–228.

⁵⁶ RYBÁŘOVÁ, Petra: *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*. Bratislava 2010, 186s.

⁵⁷ SZABÓ, Miloslav: *Od slov k činom*, Bratislava, 2014, 252s.; Tiež: *Obvinenia z „rituálnych vrážd“ v Hornom Uhorsku. Antisemitská propaganda, politický katolicizmus a národnostná otázka na prelome 19. a 20. storočia*. In: *Historický časopis* 60, 2012, č.4, s.617–639.

⁵⁸ Napr. KAMENEC, Ivan: *Problémy asimilácie židovského obyvateľstva na Slovensku*. In: *Židia v interakcii*. Bratislava 1998, s.89-98; SALNER, Peter: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*, Bratislava 2000, 293s.

⁵⁹ Napr. HRADSKÁ, Katarína: *Integračné snahy slovenských židov*. In: *Židia v interakcii*, Bratislava, 1998, s.101–111.

⁶⁰ Napr. MISKOLCZY, Ambrus: *Ako vznikol uhorský zákon o emancipácii Židov*, Bratislava, 1999, s.33–42

⁶¹ Napr. SOTÁKOVÁ, Lucia: *Identita, heteroobraz a stereotyp žida v slovenskej spoločnosti 19. a 20. storočia*. In: *Spoločnosť, Kultúra a každodennosť v dejinách Slovenska*, 2012, s.260–271.

⁶² Napr. WEINBERGEROVÁ, Mária: *Židovské osídlenie na Slovensku*. In: *Migrácie, Dunajská Streda*, 2001, s.46–49.

bádateľov priťahuje najmä hlavný predstaviteľ tohto ortodoxného hnutia, Chatam Sofer ako aj slávna ješiva (vyššia náboženská škola) v meste.⁶³

V slovenskej odbornej literatúre zaoberajúcej sa židovskou tematikou mnohé z už zmienených tém rezonujú len okrajovo. Dôraz vo výskume sa kladie na dejiny 20. storočia, Slovenský štát a Holokaust. Preto nám v literatúre chýbajú autori či autorky, ktoré by sa sústredili napríklad na gendrové aspekty⁶⁴ v dejinách židov na Slovensku, hoci na Morave už takýto výskum prebieha.⁶⁵ Rovnako absentujú podrobnejšie štúdie na tému migrácie židovského obyvateľstva a to najmä z oblasti Moravy a neskôr po emancipácii smerom do Viedne a Budapešti. Rovnako zostáva v slovenčine slabo pokrytá i otázka napríklad školstva lebo národnej identity a jej tvorenia, ktorá je spracovaná všeobecne pre celé Uhorsko, ale podrobnejší regionálny výskum ešte stále chýba.⁶⁶ Taktiež stále chýba podrobnejšia syntéza dejín židov na území Slovenska rovnako ako historiografie, ktorá sa dejinami tohto územia zaoberá.

Všeobecne sa dá konštatovať sústredenie na dejiny obcí v prípade 19. storočia a záujem najmä o 20. storočie, Holokaust a Slovenský štát, ktoré však prináša špecifické problémy spojené s interpretáciami a vplyvom nacionalizmu na historikov, ktorý sa jej venujú.

⁶³ GOLD, Hugo: *Židovská náboženská obec v Bratislave v minulosti a súčasnosti*, Bratislava 2011, 320s. Tiež: *Židia v Bratislave v minulosti a súčasnosti*, Bratislava 2010, 218s. Zo zahraničných napr.: KEREN-KRATZ, Menachem: *Maramaros, Hungary- The Cradle of Extreme Orthodoxy*. In: *Modern Judaism*, zv. 35, 2015, č.2, s.147–174. KLEIN-PEJŠOVÁ, Rebekah: *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*, s.5.

⁶⁴ Významnou nádejou v zmene tohto trendu je však nové vydanie ročenky *Judaica et Holocaustica 7: Women and WW II*, k tejto téme venujúca sa 20. storočiu, ktorá predznamenáva záujem bádateľov aj o témy doposiaľ opomínané. Hoci sa práca venuje opäť téme druhej svetovej vojny, je výnimočná svojim anglicko-jazyčným spracovaním (a tak dostupná pre zahraničných bádateľov) aj širokým spektrom tém. NIŽŇANSKÝ, Eduard – NEŠŤÁKOVÁ, Denisa (Ed.): *Judaica et Holocaustica 7: Women and World War II*, Bratislava 2016, 251s.

⁶⁵ HECHT, Louise: *The Haskalah in Bohemia and Moravia a gendered perspective*, *Jewish Culture and History*, vol. 2–3, 2012, s.253–271.

⁶⁶ V období 20. storočia školstvo mapoval BÜCHLER, Robert, Y.: *Jewish Day Schools in Slovakia during the Holocaust*. In: *Review of the Society for the History of Czechoslovak Jews 2*, 1988–89, s.53–63.

1.3. Historiografia k židovským dejinám Moravy 19. storočia

V roku 2015 vyšla v českom preklade kniha profesora Michaela L. Millera *Rabbis and Revolution: The Jews of Moravia in The Age of Emancipation*.⁶⁷ Táto kniha, hoci má presah do starších dejín, nemá ambíciu mapovať celú históriu židovského osídlenia Moravy.⁶⁸ Je však najzásadnejším dielom k dejinám židov na Morave v 19. storočí. Miller využíva v knihe, rovnako ako v svojich článkoch venujúcich sa Morave,⁶⁹ významné rabínske postavy a ich aktivity. Prostredníctvom Mordechaja Beneta, Nehemiasa Trebitscha či Samsona Raphaela Hirscha komplexne predstavuje turbulentné obdobie 19. storočia rovnako ako aj ich pôsobenie v inštitúcii moravských zemských rabínov. Miller sa sústreďuje na aktivity, zamerané na získanie židovskej emancipácie v revolučných rokoch 1848–1849 na Morave. Autor sa tiež zaoberá hlavnými post-emancipačnými črtami moravského židovstva, ako bolo sťahovanie sa z malých obcí do miest, najmä Viedne, či fenomén politických obcí, hoci len veľmi stručne načrtnutý.

Millerova kniha priniesla zaujímavé poznatky aj z historiografického hľadiska. Autor vymedzil päť fáz vzniku literatúry viažucej sa k dejinám židov na Morave. Prvá fáza začína v roku 1851 a autor v ďalších fázach analyzuje najvýznamnejšie práce od tohto obdobia až po súčasnosť. Keďže autor venuje literatúre vznikajúcej v priebehu 19. storočia podrobnú zmienku⁷⁰ sústredíme sa v tejto podkapitole už iba na niekoľko pre nás relevantných diel. Rovnako v tejto podkapitole popíšeme tematické zameranie literatúry k židovským dejinám Moravy.

Pri výskume témy nie je možné vynechať literatúru pochádzajúcu už z počiatku 20. storočia a to publikáciu Huga Golda *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*.⁷¹ Ide o publikáciu vydanú v Brne v roku 1929. Kniha vznikla zozbieraním dejín jednotlivých židovských obcí od jednotlivých rabínov alebo vzdelancov z popisovaných obcí. Obsahuje bohatý obrazový materiál, rozličné zoznamy a štatistiky obyvateľov, zamestnanie a pod., čím sa jej využitie mení a stáva sa pre nás i prameňom.

⁶⁷ Pôvodné anglické vydanie z roku 2011, Standfort University Press. V Českom preklade *Moravští židé v době emancipace*, Praha 2015, 360s.

⁶⁸ Ekvivalentom tejto knihy pre české prostredie je práca Hillela Kievala *Formování českého židovstva i zatial' z angličtiny nepreložená publikácia *Languages of Community*. Autor sa sústreďuje najmä na česko-židovské hnutie a sionizmus najmä so zameraním na Prahu.*

⁶⁹ MILLER, Michael L.: *The Rise and Fall of Archbishop Kohn: Czech, Germans and Jews in Turn of the Century Moravia*. In: *Slavic Review*, zv.65 2006, č.3, s.446–474, Tiež : *Rabbi David Oppenheim on Trial: Turks, Titles and Tribute in Counter-Reformation Prague*. In: *The Jewish Quarterly Review*, zv. 106, 2016, č.1, s.42–75

⁷⁰ MILLER, Michael L.: *Moravští Židé v době emancipace*, s.16-19.

⁷¹ Rovnako vyšla aj pre dejiny Čiech: GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*, Brno 1934, 735s.

V knihe na vzhľadom na jej vek nie je zodpovedajúci poznámkový aparát a preto informácie nie je vždy možné dohľadať. Taktiež o niektorých prameňoch zmienky len v tejto publikácii a dodnes sa už nedochovali. Dôležité je zmieniť aj periodiká vydávané Goldom, týždenník *Jüdische Volksstimme* a pre nás dôležitejší *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei*.

Syntézu moravských i českých židovských dejín sa pokúsil ako prvý predstaviť vo svojej práci Tomáš Pěkný.⁷² Ide o kompiláciu anglickej i nemeckej literatúry doplnenú tiež menšími prácami ktoré existovali v českom jazyku. Na rozdiel od Millera autor nepredstavuje svoj originálny výskum žiadneho zachyteného časového obdobia. Autor sám len predkladá informácie z literatúry a nesnaží sa ich kriticky hodnotiť.⁷³ Táto kniha bola dlho jediná dostupná publikácia mapujúca komplexne dejiny židov na Morave od ich usadenia až do súčasnosti. Hoci ide o kompilát, poskytuje čitateľovi v českom jazyku aspoň základný prehľad najvýznamnejších historických udalostí, ovplyvňujúcich život židov v Čechách a na Morave. I tak je nutné pracovať s Pěkného knihou opatrne. Keďže autor sám pramene neskúmal, dopúšťa sa kopírovania omylov, ktoré boli od neho ďalej v českej literatúre prebrané. Ako príklad môže slúžiť mýtus dvojitého vyhnania židov z Jihlavy, najprv v roku 1426 a potom v roku 1506. Tento príklad uvádza vo svojej štúdiu venujúcej sa mestským kronikám Pavel Kocman. Kocman poukazuje na to, že Pěkný túto chybnú informáciu uvádza, pretože ju preberá z edície Bondyho a Dvorského,⁷⁴ ktorá ju prebrala z d'Elvertovej edície Löwenthalovej jihlavskej kroniky.⁷⁵ V samotnej kronike, pri pohľade na originálny text vidíme dopísanú poznámku, odlišnú od zvyšného textu, ktorá nasvedčuje, že bola dielom neskoršieho, neinformovaného autora. Ten spojil vysvätenie bývalej synagógy na kaplnku v roku 1506 s vyhnaním židov, hoci tieto udalosti spolu časovo nesúvisia.⁷⁶

Medzi práce k českým židovským dejinám, ktorá má ambíciu dotýkať sa všetkých nami sledovaných regiónov je impozantná sumarizácia dejín William O. Mc Caggyho, Jr.⁷⁷ V knihe *History of Habsburg Jews* chcel Mc Caggy pokryť obdobie od 17. storočia až po

⁷² PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2001 Sefer, 702s.

⁷³ Tamže, s.661.

⁷⁴ BONDY, Gottlieb – DWORSKY, Franz: *Zur Geschichte der Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien von 906 bis 1620*, zv.1, Praha 1906, č.326, s.207.

⁷⁵ d'ELVERT, Christian: *Chronik der königlichen Stadt Iglau : (1402–1607) : vom Iglauer Stadtschreiber Martin Leupold von Löwenthal*, Brno 1861, s.26.

⁷⁶ Bližšiu analýzu textu a konkrétne výňatky z kroník, spolu s referenciou na českú literatúru, ktorá tento omyl prebrala prináša Pavel Kocman, vo svojej práci analyzujúcej mestské kroniky ako prameň k dejinám poznania židov, rovnako ako aj úskalía ich používania v historickej práci. Pozri: KOCMAN, Pavel: *Zamyšlení nad městskými kronikami jako pramenem k dějinám moravských Židů (úvod do problému)*. In: *Židé a Morava XX*. Kniha statí ze stejnojmenné konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 13.11.2013. s.7–15.

⁷⁷ MC CAGGY, William O., Jr : *A History of Habsburg Jews, 1670–1918*, Indiana University Press 1992, 306s.

koniec 1. svetovej vojny. Ambiciózny projekt bol ostro kritizovaný.⁷⁸ Kritika adresovala nie len kontroverzné stanoviská, ale aj reálnu nemožnosť komplexne sa venovať tak veľkému územiю naviac v obrovskom časovom rozpätí. Toto spôsobilo autorovi ťažkosti v zvládnutí už len sekundárnej literatúry. McCagg sa v knihe venuje najmä Čechám a Viedni, preto práca nie je vyváženým pohľadom na židovstvo v habsburskej monarchii, ako sa snaží prezentovať názov, ale zato ponúka prínosný prehľad zmienovaných oblastí.

Vďaka príspevkom mnohých československých ale i zahraničných bádateľov mohla vyjsť trojzväzková publikácia *The Jews of Czechoslovakia*,⁷⁹ ktorá predstavovala zásadné dielo najmä v dobe, kedy bol v Československu výskum židovskej problematiky z politických dôvodov limitovaný. Práce v prvom zväzku od Livie Rothkirchen,⁸⁰ Ruth Kestenberg-Gladstein⁸¹ či Hansa Kohna⁸² sú zásadnými príspevkami k poznaniu dejín 19. storočia. Ruth Kestenberg-Gladstein vydala k téme osvietenstva i samostatnú monografiu.⁸³

Významnou anglicky-jazyčne píšucou autorkou je i Marsha L. Rozenblit, venujúca sa otázke národnej identít. V kontexte Moravy skúma taktiež židovsko-nemecký vzťah v druhej polovici 19. storočia.⁸⁴ Česko-nemecké vzťahy, veľmi populárnu tému v českojazyčnej literatúre⁸⁵ zaoberajúcej sa židovskou problematikou, rieši vo svojich prácach medzi inými najmä Kateřina Čapková,⁸⁶ Michal Frankl⁸⁷ i Ines Koeltzsch,⁸⁸ ktorá sa však sústreďuje na dejiny 20. storočia. Michal Frankl sa okrem toho venuje vo svojej práci i téme antisemitizmu.⁸⁹ Jeho posledná práca napísaná spolu so slovenským autorom Miloslavom Szabóm komparatívnou metódou analyzuje rolu antisemitizmu v českej a slovenskej spoločnosti. Ide však už o obdobie vzniku Československa a i s tým súvisiacu

⁷⁸ IGGERS, Wilma A.: *Review: McCaggy, History of Habsburg Jews*. In: *The Jewish Quarterly Review*, zv. 84, október 1993- január 1994, č.2/3, s.324–328.

⁷⁹*The Jews Of Czechoslovakia*, zv. I., Philadelphia, 1968, 583s. *The Jews Of Czechoslovakia*, zv. II., Philadelphia, 1971, 707s. *The Jews Of Czechoslovakia*, zv. III., Philadelphia, 1984, 700s.

⁸⁰ ROTHKIRCHEN, LIVIA: *Slovakia: I., 1848-1918*. In: *The Jews of Czechoslovakia*, zv.I., s.72–84. ROTHKIRCHEN, Livia: *Slovakia: II., 1918–1938*. In: *The Jews of Czechoslovakia*, zv. I., s.85–124.

⁸¹ KESTENBERG-GLADSTEIN, Ruth: *The Jews between Czechs and Germans in the Historica Lands*. In: *The Jews of Czechoslovakia*, zv.I., s.21–71.

⁸² KOHN, Hans: *Before 1918 in the Historic Lands*. In: *The Jews of Czechoslovakia*, zv. I., s.12–20.

⁸³ KESTENBERG-GLADSTEIN, Ruth: *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern. Erster Teil: Das Zeitalter der Aufklärung 1780–1830*, Tübingen 1969, 418s.

⁸⁴ ROZENBLIT, Marsha L.: *Jews, German Culture and the Dilema of National Identity: The Case of Moravia 1848-1938*. In: *Jewish Social Studies*, zv.20 2013, č.1, s.77–120.

⁸⁵ V nemčine pozri napríklad: NEKULA Marek – KOSCHMAL, Walter: *Juden zwischen Deutschen und Tschechen. Sprachliche und kulturelle Identität in Böhmen 1800–1945*, München 2006, 299s.

⁸⁶ ČAPKOVÁ, Kateřina: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918-1938*, Praha 2005, 355s.

⁸⁷ FRANKL, Michal: „Sonderweg“ of Czech anitsematism? *Nationalism, Natinal Conflict and Antisemitism in zech Society in the Late 19th Century*. In: *Bohemia*, zv. 46, 2005, č.1, s.120–34.

⁸⁸ KOELTZSCH, Ines: *Praha rozdělená i sdílená: česko-židovsko-německé vztahy 1918-1938*. Praha 2015, 344s.

⁸⁹ FRANKL, Michal: *“Emancipace od židů”*. *Český antisemitismus na konci 19. století*. Praha 2007, 408s; FRANKL, Michal – SZABÓ, Miloslav: *Budování státu bez antisemitismu. Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*, Praha 2016, 344s.

vlnu násilností proti židom. Za zmienenie stojí ešte práca k dejinám 19. storočia Cathleen M. Gustino,⁹⁰ ktorá na pozadí snáh o zbúranie pražského židovského geta oboznamuje čitateľa s politikou, česko-nemeckými vzťahmi a úlohe židov v pražskej komunálnej politike, čím reflektuje jednu zo zásadných tém dejín Českých zemí 19. storočia. Anglicky píšuca autorka, ktorú je dôležité spomenúť je Tatjana Lichtenstein,⁹¹ ktorá svojou prácou síce skúma najmä sionizmus v Československu, ale v jej publikácii sú predstavené aj korene tohto hnutia, ktoré siahajú hlbšie do minulosti. Z rovnakého dôvodu je nutné dať do pozornosti práce Marie Crhovej a jej výskum židovských politických strán.

Rovnako na Morave ako aj na Slovensku sa bádatelia venujú dejinám jednotlivých obcí. Takmer každá moravská židovská obec má svoje dejiny spracované vo forme článku alebo stručnej či obširnejšej monografie. Ako jeden z významných predstaviteľov môže byť spomenutý v rámci Moravy Daniel Beránek alebo Jaroslav Klenovský.⁹² Jaroslav Klenovský spracoval spolu s Miroslavom Papouškom dejiny židovského Olomouca.⁹³ Napríklad obci Hodonín sa venoval Petr Kolouch⁹⁴ a dejinám Ivančic, Silvestr Novaček.⁹⁵

Populárnou témou je geneologický výskum konkrétnych rodín tzv. family history. Jednotlivé rodiny môžu byť skúmané aj prostredníctvom svojej hospodárskej činnosti, ako poukazujú práce Michaela Viktoříka.⁹⁶

Dôležité je spomenúť prácu Ludmily Nesládkovej, ktorá sa zaoberá demografiou a prispela svojim výskumom i k poznaniu židovskej demografie na Morave⁹⁷ ale najmä Jany Vobeckej, ktorej kniha *Demographic Avant-Garde*, spracúva demograficky židovské

⁹⁰ GUSTINO, Cathleen M.: *Tearing Down Prague's Jewish Town: Ghetto Clearance and the Legacy of Middle-Class Ethnic Politics around 1900*, Boulder: East European Monographs 2003, 425s.

⁹¹ LICHTENSTEIN, Tatjana: *Zionism in Interwar Czechoslovakia*, Indiana University Press 2016, 494s.

⁹² BERÁNEK, Daniel: *Židé na Frýdeci a Místecku. Židovské společenství a jeho tvůrci*. Praha 2015, 202s. KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Brno židovské*, Brno 2002, 118s; Tiež: *Symbolika na náhrobcích židovského hřbitova v Ivančicích*, 2009, 14s.

⁹³ KLENOVSKÝ, Jaroslav – PAPOUŠEK, Miroslav: *Židovská obec v Olomouci. Historie, osobnosti, památky*. Židovská obec, Olomouc 1998, 43s.

⁹⁴ KOLOUCH, Petr: *Vývoj židovské náboženské obce v Hodoníně včetně společenského a hospodářského úspěchu židovské komunity v druhé polovině 19. století*. In: *Židé a Morava XVIII*, kniha statí ze stejnojmenné konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 9. 11. 2011, Kroměříž 2012, s.196–208.

⁹⁵ NOVÁČEK, Silvestr: *Z dějin moravských Židů. O dějinách Židů v Ivančicích na Moravě a o jejich sblížení s Čechy*, Praha 1998, 175s.

⁹⁶ VIKTOŘÍK, Michael: *Brachovi - příběh tří generací moravské židovské podnikatelské rodiny*. In: *Časopis Matice moravské*, roč. 132, č. 2, 2013, s.351–367; Tiež: *Fürstové - příběh rodiny moravských sladovníků*. In: KOUCKÁ, Ivana – ŠMERAL, Jiří (Ed.): *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica*. Olomouc 2007, č.33, s. 151–174.

⁹⁷ NESLÁDKOVÁ, Ludmila: *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*, Praha 2003, 255s.

osídlenie veľmi kvalitným spôsobom avšak len v Čechách. Zaoberá sa nie len zmenami počtu populácie, ale aj jazykovou identitou, ekonomickým statusom a školstvom.⁹⁸

Pri porovnaní tém zistíme, že je problematika národnostných vzťahov alebo politického straníctva v Českých zemiach spracovaná oveľa podrobnejšie a témy, ktoré na Slovensku zatiaľ mnoho krát pozorujeme spracované len vo forme článkov sú už v Čechách a na Morave rozpracované vo forme monografií. Príspevok k poznaniu regionálnych dejín, zaoberajúc sa napríklad vyznanými osobnosťami alebo spolkovou činnosťou má každoročná konferencia *Židé a Morava* v Kroměříži a pravidelne vydávaný zborník z konferencie. Podobne, snáď sa dá konštatovať že vďaka aktivite zahraničných bádateľov vidíme v oblasti židovských dejín zohľadnenú aj tému gendru.⁹⁹ Rovnako, na rozdiel od situácie na Slovensku, kde samostatný inštitút judaistiky nefunguje, olomoucký Kabinet Judaistiky sa podieľa na publikácií prameňov k dejinám Moravy.¹⁰⁰ Dopĺňajú tak už existujúce vydané pramene k dejinám židov v Českých zemiach vydaných v angličtine i nemčine v čítanke Wilmy Iggers.¹⁰¹ Iggers pomocou „*vlastných hlasov židov Čiech a Moravy*“¹⁰² mapuje ich osudy židov od osvietenstva až do roku 1952 (Slánskeho procesu). Kniha patrí medzi ostatné cudzojazyčné knihy, ktoré sa problematike židov v českých zemiach venovali v dobe keď nebol na území Československa plnohodnotný výskum možný prípadne bol ešte len v začiatkoch.

⁹⁸ VOBECKÁ, Jana: *Demographic Avant-Garde. Jews in Bohemia between the Enlightenment and the Shoah*, Budapest 2013, 250s.

⁹⁹ HECHT, Louise : 'Hours of Devotion': Fanny Neuda's prayer book for women. In: Bet Deborah Journal, 2013, s.34–41. Tiež: *The Haskalah in Bohemia and Moravia – a gendered perspective*". In: CERMAN, Ivo – KRUEGER, Rita – REYNOLDS, Susan (Ed.): *The Enlightenment in Bohemia: Religion, morality and multiculturalism*, Oxford 2011, s. 253–272.

¹⁰⁰VISI, Tamáš (Ed): *Vybrané hebrejské a jidiš prameny k dějinám Židů na Moravě: středověk a raný novověk*, Olomouc 2013, 258s.

¹⁰¹ IGGERS, Wilma: *The Jews of Bohemia and Moravia : A Historical Reader*, Detroit 1992, 412s.

¹⁰² Tamže, s.11.

2. Pramene k dejinám židov v Nitrianskej župe

Zameraním tejto práce je skúmanie vzájomných kultúrnych väzieb medzi moravskými a hornouhorskými židovskými obcami v 19. storočí. Väzby boli vytvorené v dôsledku pohybu židovského obyvateľstva z Moravy v priebehu 18. storočia po vydaní tzv. Familiarských zákonov do oblasti dnešného západného Slovenska alebo Oberlandu. V nasledujúcej kapitole predstavíme čitateľovi pramene, ktoré sú relevantné pre náš vlastný výskum i skúmanie pohybu židovského obyvateľstva do Uhorska.

Na základe celouhorských cenzov a urbárnych súpisov je možné sledovať pohyby obyvateľstva na území Uhorska. V 18. storočí prebehol na základe prijatia zákona o zavedení stáleho vojska súpis obyvateľov v roku 1715 až 1720. Tieto cenzy existujú aj pre Nitriansku župu.¹⁰³ Pre sledovanie pohybu z Moravy je ale relevantný až súpis z rokov 1735–1738 (*Conscriptio Judeorum*)¹⁰⁴, ktorý sa uskutočnil až po zavedení Familiarských zákonov v rakúskej časti monarchie. Ako prameň k dejinám židov v Uhorsku slúži i diplomatár *Magyar Zsidó Oklevéltár* (Monumenta Hungariae Judaica), ktorý je dovedený do 70. rokov 18. storočia. Jozefom II. bolo nariadené sčítanie v rokoch 1785–1787, ktoré bolo neskôr i publikované.¹⁰⁵ Rovnako obsahuje pomerne značné množstvo informácií i Korabinského lexikón, ktorý sa však opäť viaže na 18. storočie.¹⁰⁶ Tieto pramene sú relevantné najmä pri skúmaní samotného pohybu obyvateľstva v 18. storočí.

Pre nás v rámci časového vymedzenia práce relevantný cenzus prebehol v roku 1828.¹⁰⁷ Ide o súpis daňovníkov a viera daňovníka uvádzaná nie je. Dôraz je kladený na popis majetku daňovníka. Tieto súpisy boli vykonané podľa obcí a nachádza sa v Štátnom archíve v Nitre.¹⁰⁸ Problém uhorských prameňov je však, na rozdiel od českých, neexistencia súpisov poddaných podľa viery. (Iba v rámci sčítania obyvateľstva z konca 19. a z 20. storočia.)

¹⁰³ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (ďalej MNL, OL): fond: Az 1715 évi országos összeírás, inv. č.: N78/2; Nyitra megye, járás: Vágh Újhely: Myjava, Brezova; járás: Szakolcza: Jabloncza, Szenicze, Szobotiscs, Szotyina, Vragyscia, Holics, Egbelo, Kuty, Sasscin, Sztrasa.

MNL, OL: fond: Az 1720 évi országos összeírás, inv. č.: N79/52, Nyitra megye, járás: Vágh Újhely: Myjava, Brezova; járás: Szakolcza: Jabloncza, Szenicze, Szobotiscs, Szotyina, Vragyscia, Holics, Egbelo, Kuty, Sasscin, Sztrasa.

¹⁰⁴ Magyar Zsidó Oklevéltár, zv. VII, Budapest 1964, s.500–507.

¹⁰⁵ THIRRING, Gusztav: *Magyarország népessége II. József korában* [Maďarská populácia v ére Jozefa II.], Budapest 1938, 192s.

¹⁰⁶ KORABINSKY, Ján Matej: *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Preßburg 1786, 858s.

¹⁰⁷ Pod názvami: regnikolárny/ daňový/ dikálny/Vagyonösszeírás/ Landeskonkskription.

¹⁰⁸ Z tohto dôvodu nie sú relevantné ani súpisy daňovníkov z r.1715, 1752 ale tereziánske urbáre 1170–1774 používame ako ilustračný materiál pri zisťovaní jazyka. Tieto súpisy sú ako v Ivanke pri Nitre, tak i v Budapešti v Maďarskom Národnom Archíve. Cenzus 1828 bol tiež publikovaný v : NAGY, Ludovico: *Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum*. Tomus primus Hungaria. Budae 1828.

Keďže je v práci skúmané obyvateľstvo, je nutné predstaviť i prácu Elke Fényesa.¹⁰⁹ Popisuje osídlenie Uhorska v rokoch 1830-1835 a Nitrianska župa je zahrnutá medzi opísanými regiónmi. Aj keď niektoré štatistické údaje v diele boli spochybnené, Erno Laszlo¹¹⁰ hodnotí dielo ako veľmi dobre reflektujúce oblasti usídlenia židov v Uhorsku.

K výskumu jednotlivých obcí a ich obyvateľstva je možné pristupovať i prostredníctvom dochovaných matrik. Matriky sa viedli v rámci rabinátu a preto zahŕňajú viaceré obce, ktoré podeň patrili (napríklad v prípade Senice to bolo 10 obcí). Rovnako sa dá v matrikách, podľa miesta narodenia, sledovať aké osoby sa brali na základe ich pôvodu. Napríklad, či išlo o páry, alebo či častejšie nachádzame židovského muža z Moravy, ktorý si manželku našiel až v Uhorsku. Ďalší výskum, v prípade moravských párov, by umožnil zistenie, či sa vrátili naspäť na Moravu (ako bolo podľa literatúry, ak odišli len kvôli sobášu praxou) alebo sa usídlili na území Nitrianskej župy.

V rámci štátnych okresných archívov boli skúmané obce patriace do západoslovenského regiónu spadajúcich pod Štátny okresný archív Trnava, pracovisko Skalica. Z preskúmaného materiálu sa dá konštatovať, že pramene k dejinám prvej polovice 19. storočia sú dochovane vo veľmi malej miere. V archívoch sa nachádzajú pramene k dejinám jednotlivých obcí ako celku avšak s pomerne malým množstvom údajov k židovským obyvateľom a dochovaný materiál k dejinám židov sa venuje najmä 20. storočiu. Výnimku tvorí Štátny archív v Bratislave v ktorom sa nachádza fond *Staré listiny a Hebraica*. Tieto fondy obsahujú dokumentáciu z vnútornej administratívy židovskej obce v Bratislave. Ďalej sa vo fonde nachádza aj náboženská literatúra a to Machzor, časti Tóry a i amulety, ktoré mali ochrannú funkciu v židovskej domácnosti.

Keďže však nami skúmané obce patrili do Nitrianskej župy, nájdeme bohatý archív v Okresnom archíve Nitra, Ivanka pri Nitre. Relevantné pramene sa nachádzajú vo fonde *Nitrianska župa: Hlavný župan a Nitrianska župa: Podžupan*.

V Slovenskom Národnom archíve (ďalej SNA) sa dochoval unikátny fond Ústrednej kancelárie židovských ortodoxných obcí na Slovensku (ÚKZOO). Časovým rozsahom zahŕňa obdobie prvej polovice 20. storočia, avšak je pre nás relevantný pri skúmaní jazykov používaných v západoslovenskom regióne.

Z prameňov viažucim sa k dejinám Moravy v ktorých sa nachádzajú relevantné informácie ide najmä o zbierky k jednotlivým dejinám obcí v Židovskom múzeu v Prahe.

¹⁰⁹ FÉNYES, Elke: *Magyarországnak és a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben* [Súčasný stav Uhorska a pripojených provincií vzhľadom na štatistiku a geografiu], zv. I–VI., Pešť 1836–1840.

¹¹⁰ ERNO, Laszlo: *Hungarian Jewry: Settlement and Demography 1735-38 to 1910*, s.65.

V rámci archívov obcí by sa mali nachádzať ako duplikáty záznamov o sobáši uskutočneného mimo domovskej komunity (zatiaľ nájdené pre Viedeň) ale i záznamy o tých, čo platili dane i po odchode z domovskej obce, keďže sa na nich táto povinnosť vzťahovala ešte niekoľko rokov. Moravské židovské matriky spravuje Národní archiv v Prahe.¹¹¹ Tento prameň navrhujeme využiť pri pokračovaní výskumu na sledovanie povolání židovských migrantov a zodpovedanie otázky, či sa venovali rovnakej profesii ako na Morave.

V Maďarskom národnom archíve v Budapešti (Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár) sa síce nachádza samostatný fond *Judaica*,¹¹² ktorý pokrýva obdobie 18. storočia. K vybraným obciam sa však v Budapešti archivácie najšť nepodarilo.

Maďarské židovské múzeum a archív (Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár) má rovnako vo svojej zbierke fondy, ktoré by sa mohli viazať vybrané obce. Avšak ani fond *Združenia a organizácie* a ani fond *Dokumenty židovských inštitúcií* neobsahujú materiál k skúmaným obciam.¹¹³

V rámci mimoeurópskych archívov sa relevantné dokumenty nachádzajú v Izraeli, v Centrálnom archíve histórie židov v Jeruzaleme (The Central Archives for the History of the Jewish People Jerusalem). Konkrétne ide o zbierky k Senici¹¹⁴ a fond Ješajahu Jelínka, ktorý obsahuje rôznorodé informácie k dejinám židovských obcí na Slovensku, ktoré historik zhromaždil počas svojej práce.

Rovnako sa nachádzajú vo forme memoárov, alebo odbornej literatúry relevantné dokumenty k dejinám obcí v múzeu Yad Vashem v Jeruzaleme. Prevažne vychádzali v edícii Yizkor Books, ale tiež vo forme spomienok a histórii zostavených preživšími, ktorý mali k dispozícii i rozličné pramene z dejín obcí.¹¹⁵ Na základe tejto literatúry sa dá často získať (ak nie je z iných prameňov) aspoň zoznam rabínov, ktorých pôvod často smeruje na Moravu a je pre nás relevantný. Tieto zoznamy boli nápomocné pri vyhľadávaní rabínov so vzťahom k Morave i v tejto práci.

¹¹¹ Národní archiv: fond: Matriky židovských náboženských obcí v Českých krajích, č. fondu 167. (Dostupné pre roky 1735)1784–1949(2011)).

¹¹²Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára: Fond: C 29 Acta Judaeorum obsahuje dokumentáciu len k rokom 1725-1783.

¹¹³ Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár: fondy: Egyesületek, szervezetek iratai [Združenia a organizácie], Magyarországi Izraeliták Országos Irodája iratai [Uhorská Izraelitická krajinská kancelária], Zsidó intézmények iratai [Dokumenty židovských inštitúcií], Alapítványok [Nadácie].

¹¹⁴ The Central Archives for the History of the Jewish People Jerusalem, zbierka: Sammlung Franz Komjati, inv. č.: P 223.

¹¹⁵ Napríklad pre komunitu na Brezovej pod Bradlom, Myjavu, Vrbovce a Piešťany vyšla kniha: GRÜNWALD, Shmuel: *Gedenkbuch der Gemeinden Piestany, Vrbove, Myjava, Brezova und Umgebung: die getoetet wurden durch den Hitlerismus in den Jahren 1942–1945*, Jerusalem 1969, 111s; Pre Senicu: KOMJATI, Franz: *Die Geschichte einer Gemeinde*. Tel Aviv 1972, 39s; MANDL, Bernát: *A szenicei zsidók történetéhez*. [História židov v Senici] In: Évkönyv 1914, IMIT, Budapešť 1914. s.212–224.

I Washingtonské múzeum (United States Holocaust Memorial Museum) má zbierky týkajúce sa Slovenska, najmä memoárového charakteru, avšak ide o dokumentáciu viažucu sa len k 20. storočiu.

Z ďalšieho materiálu sa ako prameň naskytujú už iba náhrobky, na ktorých je možné sledovať jazykové preferencie židovského obyvateľstva a prípadne splynutie s maďarskojazyčným prostredím. Predmety zo skúmaných obcí sa nachádzajú i v zbierkach Židovského múzea v Bratislave. Noviny sa pre Nitriansky región dochovali až od druhej polovice 19. storočia a preto ich práca nevyužíva.

3. Geografické začlenenie a terminológia

V literatúre sa často stretávame s používaním geografických pojmov bez toho, aby boli presne špecifikované. Keďže sa tento problém vyskytoval pri výskume často, v nasledujúcej kapitole budú geografické termíny použité v práci presne špecifikované. Pre úplný prehľad sú vysvetlené i maďarskojazyčné termíny týkajúce sa skúmanej problematiky. Je potrebné názvy vysvetliť, aby nedochádzalo k ich zamieňaniu a čitateľ s presne orientoval v pojmoch, ktoré sú v práci použité.

Problematické pri práci s cudzojazyčnou literatúrou a maďarskými prameňmi je i rozlišovanie pojmu maďarský a uhorský. Zatiaľ čo slovenčina tieto dva pojmy rozlišuje dôsledne, v angličtine nie je rozdiel medzi Hungary/hungarian v zmysle Uhorsko/uhorský a v zmysle Maďarsko/maďarský. Rovnako tieto pojmy nerozlišuje ani maďarčina Magyarország/magyar v zmysle aj Uhorsko/uhorský a Maďarsko/maďarský. V nemčine tak isto pojem Ungarn/ungarisch a v hebrejčine הַיִרְגוּוֹה/הַיִרְגוּוֹה [hungaria/hungari] nesú oba významy. Keďže o existencii Uhorska hovoríme v slovenskom jazyku až do jeho rozpadu v roku 1918, budeme v práci prekladať cudzojazyčné pramene a literatúru podľa tohto členenia.¹¹⁶

Skúmané obce sa nachádzajú v rámci Uhorska v oblasti, ktorá má v odbornej literatúre viacero pomenovaní. Stretávame sa s pojmom Horné Uhorsko, Oberland, Félvidek, Felső-Magyarország, Felföld, Felső vidék. Nie vždy však ide o rôzne jazykové variácie jedného termínu, preto považujeme za nutné sa k týmto termínom vyjadriť. Lokalita Horného Uhorska, Oberland či Felvidék nebola administratívne vyčlenenou jednotkou. Tou boli komitáty, stolice alebo župy, popisované neskôr v tejto kapitole.

Horné Uhorsko je pojem označujúci územie ktoré zahŕňa z geografického hľadiska približne územie dnešného Slovenska, čiže tvorilo geograficky severozápadnú časť Uhorského kráľovstva. Samotný termín prechádzal určitým vývojom a neoznačoval v každom čase to isté územie. Čiže v 16.-17. storočí, v čase okupácie centrálnej časti Uhorska Osmanskou ríšou, bolo za Dolné Uhorsko pokladané územie Uhorska ležiace západnejšie, bližšie k Viedni. Za Horné Uhorsko bola považovaná oblasť východného územia Uhorska,

¹¹⁶ Tematika názvov bola problematizovaná R. Marsinom. Marsina objasňuje širšie problémy prekladu historickej terminológie a jej odlišné chápanie v slovenskom a maďarskom jazyku. MARSINA, Richard: *Historická terminológia- kľúč k pochopeniu slovenských dejín*. In: Kultúra, publikované: 28.2.2014. Dostupné online na: <http://www.kultura-fb.sk/new/old/archive/5-3-9.htm> [Navštívené 20.2.2017]; László Vörös, na rozdiel od Marsinu, odmieta umelé aplikovanie termínu slovenský/Slovensko na región severného Uhorska. Pri označovaní geografických regiónov navrhuje využívanie menších správnych jednotiek z ktorých pochádzajú archívne materiály, ktoré daný historik využíva. Tejto koncepcie sa pridáva i táto práca. Bližšie pozri: VÖRÖS, László: *Analytická historiografia versus národné dejiny*. „Národ“ ako sociálna reprezentácia, Pisa 2010, s.61.

čiže vzdialenejšia od Viedne.¹¹⁷ Intenzívnejšie označovanie Horné Uhorsko (*Felsőmagyarország*) na územie celého dnešného Slovenska sa presadzovalo a uplatňovalo až od druhej polovice 19. storočia.¹¹⁸

Termín *Felvidék*¹¹⁹ (Horná zem) nesie v maďarčine významy označujúci oblasť vo vyšších nadmorských výškach či hornatú oblasť. Tento pojem neformálne označoval hornatú časť severného Uhorska, spravidla vrátane častí dnešného severného Maďarska, niekedy i nížiny západného Slovenska. Niekedy tento pojem zahŕňal aj Podkarpatskú Rus a Sabolčskú župu.¹²⁰ Termín Horná zem nebol presnejšie podľa Liszku definovaný ani uhorskými autormi, ktorí o ňom v 19. storočí písali (uvádza napr. Béla Grünwald, Géza Kostenszky, Józef Kőrösi, a iných). Z ich popisu však vyplýva, že ide o severné župy obývané prevažne slovanským etnikom.¹²¹ Autorka by však upresnila, že autori síce územie definovali na základe žúp, ale líšia sa v tom ktoré župy pod tento pojem zahrnuli.¹²²

*Felföld*¹²³ (Horniaky,¹²⁴ Horná zem) rovnako v maďarčine znamená vrchovinu či hornatý kraj. Od 16. storočia išlo tiež o neformálne označenie hornatej časti severného

¹¹⁷Išlo o stolice: Gemer, Spiš, Šariš, Turňa, Abov, Zemplín a Uh. Centrom boli Košice. Ostatné územie patrilo Dolnému Uhorsku. Pozri mapu č. 1.

¹¹⁸ MARSINA, Richard: *Historická terminológia – kľúč k pochopeniu slovenských dejín*, In: Kultúra, publikované: 22.1.2017. Prezaté z: MULÍK, Peter (Ed.): *Slovo o slove. K niektorým problémom slovenskej historickej terminológie*. Bratislava 2001, 144s.

¹¹⁹ fel (maď.) – hore, vidék (maď.) – krajina, kraj, oblasť. Ustálený preklad Horná zem

¹²⁰ Kolektív autorov: *A (cseh)slovákiai magyarok lexikona Csehslovákia megalakulásától napjainkg*, Bratislava 2014, heslo: Felvidék. Dostupné online: <http://adatbank.sk/?p=373116> [Navštívené 20.2.2017].

¹²¹LISZKA, Józef: *Národopis Maďarov na Slovensku*. In: *Interethnica* 5, Komárno 2003, s. 25-27. Dostupné online: <http://mek.oszk.hu/01600/01607/01607.pdf> [Navštívené 20.2.2017].

¹²² Porovnaj: *Kostenszky Géza: Nemzeti politika a felvidéken*. Budapest 1893. KŐRÖSY, József: *A Felvidék eltótosodása : nemzetiségi tanulmányok : Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Pest, Gömör, Abauj, Zemplén és Ung megyék területéről : Bars és Hont megyék külön lenyomata*. Budapest 1898. GRÜNWARD, Béla: *A Felvidék: politikai tanulmány*, Budapest 1878,185s.

¹²³ Fel (maď.)- hore, föld (maď.)- krajina. Na rozdiel od Alföld, čo znamená Dolnú zem čiže uhorské nížiny.

BOKOR, József: *A Pallas nagy lexikona*. Heslo: Felföld, Budapest 1893–1897, 1998. Dostupné online: <http://mek.oszk.hu/adatbazis/pallas.htm> [Navštívené 20.2.2017].

¹²⁴ Termín Horniaky ako preklad používaný v odbornej literatúre, napríklad: KISS, Gy. Csaba: *Regionális magyar identitás a XIX. század végén. Felső-Magyarország, Felföld, Felvidék Mikszáth műveiben*. In: ŠUTAJ, Štefan – SZARKA, László (Ed): *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii* 18. – 20. storočia. Prešov 2007, s.73–80.

Uhorska.¹²⁵ V druhej polovici 19. storočia až do roku 1918 výrazy Horné Uhorsko a Horná zem (Felvidék aj Felföld) znamenali viac-menej to isté.¹²⁶

Termín *Oberland* je pre nás z hľadiska dejín židov zásadný. Na tomto území totiž ležali všetky nami skúmané židovské komunity. Tento termín používali aj samotní židia žijúci na území Oberlandu. Sami seba odlišovali od židov z Unterlandu, ktorý ležal na severovýchode krajiny.¹²⁷ Termín nesúvisí s pojmom Horné Uhorsko (Oberlandung, niekedy i Oberland). Oberlandskí židia obývali oblasti dnes patriace západnému Slovensku a Burgenland (oblasť dnešného Rakúska). Základy osídlenia tohto územia ležia v migračných pohyboch židov najmä v priebehu 18. storočia. Na týchto miestach sa usádzali židia z Rakúska i Moravy, išlo (v rámci dnešného Slovenska o zhruba územie oddelené pomyselnou hranicou medzi Trenčínom a Bratislavou, čiže západnú časť krajiny). Odtiaľto sa migrácia posúvala časom ďalej do Uhorska. Židia žijúci v tejto oblasti mali tendenciu prikláňať sa k nemeckej kultúre a jazyku. Zostali do veľkej miery aj napriek modernizácii ortodoxní, i vďaka vplyvu Chatama Sofera a prešporskej ješivy.¹²⁸

V rámci Uhorska 19. storočia bola krajina členená na menšie správne jednotky nazývané župy. Centrom našej pozornosti, keďže skúmané židovské obce ležali na jej území, je Nitrianska župa (lat. comitatus Nitrensis, maď. Nyitra Vármegye, nem. Neutrer Gespanschaft, slov. Nitrianska stolica). Župy sa vyvinuli zo správnych jednotiek zvaných komitáty¹²⁹ (comitatus), ktoré vznikali od konca 10. storočia a zanikli na prelome 13. a 14. storočia.¹³⁰ Nitriansky komitát patril medzi najstaršie v Uhorsku, vznikol pravdepodobne na

¹²⁵Porovnaj: ORTUTAY, Gyula: *Magyar néprajzi lexikon*, zv.2, Budapest 1979, heslo: Felföld. Dostupné online: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-209.html> [Navštívené 20.2.2017].

Kolektív autorov: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*, Magyarország zv. V, Felső-Magyarország, Budapest 1898.

Kolektív autorov: *A (cseh)slovákiai magyarok lexikona Csehország megalakulásától napjainkig*, Bratislava 2014. Heslo: Felföld. Dostupné online: <http://adatbank.sk/?p=373116> [Navštívené 20.2.2017]

LISZKA, József : *Národopis Maďarov na Slovensku*, Interethnica 5, Komárno 2003, 495s. dostupné online: <http://mek.oszk.hu/01600/01607/01607.pdf> [Navštívené 20.2.2017].

¹²⁶ ŠUTAJOVÁ, Jana: *Formovanie obecnej samosprávy na Slovensku*. In: *Človek a spoločnosť*, 9, 2006, č. 2. Dostupné online: <http://www.saske.sk/cas/2-2006/index.html> [Navštívené 20.2.2017].

¹²⁷ V hebrejčine má oblasť Oberlandu názov (hebr. גליל עליון - Galil Elion – Horná provincia/región). Východná časť dnešného Slovenska a Podkarpatskej Rusi mala názov Unterland (v hebr. גליל תחתון - Galil Tachton- Dolná provincia/región).

¹²⁸ ERNO, Laszlo: *Hungarian Jewry: Settlement and Demography, 1735–38 to 1910*. In: BRAHAM, Randolph L. (Ed): *Hungarian-Jewish Studies*, 1966, zv.1, s. 61–136; BRENNER, Michael: *Kleine jüdische Geschichte*. München 2012, s.214–215; SILBER, Michael K.: *The Emergence of Ultra-Orthodoxy: The Invention of Tradition*. In: WERTHEIMER, Jack (Ed.): *The Uses of Tradition: Jewish Continuity since Emancipation*, New York-Jerusalem 1992, s. 41–42.

¹²⁹ Kráľovský komitát, alebo kráľovské španstvo alebo kráľovská stolica. Ich základom bola správa kráľovských majetkov.

¹³⁰ VOLKO, Viliam – KIŠ, Miloslav: *Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska*, s. 17.

veľkomoravskom základe.¹³¹ Existovali i tzv. pohraničné komitáty, ktorých úlohou bola ochrana hraníc. Pohraničné komitáty zanikli so vznikom stolíc. Centrum jedného z pohraničných komitátov tvoril aj v práci skúmaný Holíč.¹³²

Nitrianska stolica má špecifický tvar.¹³³ Jej najzápadnejšia časť sa dotýkala moravských hraníc, pokračuje až po Žitavu a hrebene Tríbeča a Vtáčnika, na juhu zasahovala až do Podunajskej roviny. Jej hranice boli pomerne ustálené, len s drobnými zmenami, už od prvej polovice 14.storočia. Po smrti Matúša Čáka sa pretvoril Nitriansky komitát na stolicu.¹³⁴ Na čele komitátu a neskôr stolice bol župan menovaný panovníkom, neskôr aj podžupan vo výkonnej funkcii. Župan sídlil zvyčajne na hrade, podľa ktorého komitát dostal svoje meno.¹³⁵ Administratívne centrum bolo na Nitrianskom hrade, orgány sídlili v Nitre.¹³⁶ Nitrianska stolica susedila s Trenčianskou, Tekovskou, Turčianskou a na juhu s Komárňanskou župou.

Územie stolice sa od 15. až do druhej polovice 17. storočia členilo na menšie celky-slúžnovské okresy.¹³⁷ Slúžnovské okresy boli vytvorené s cieľom zjednodušiť administratívu a spočiatku boli v stolicach štyri. Každý okres sa ďalej delil na obvody (lat. circuli), ktorých počet bol zvyčajne dva až šesť.

Na čele slúžnovského okresu bol šľachtou príslušného okresu volený hlavný slúžny.¹³⁸ Pôsobil najmä v súdnictve, neskôr sa zúčastňoval na politickej správe, výrube a vyberaní dní a cirkevného desiatku. Od 15. storočia mali slúžni svojich zástupcov- podslúžnych, ktorí stáli na čele obvodov.¹³⁹

Dlho sa názvy okresov v Nitrianskej stolici uvádzali podľa slúžnych, podobne ako v iných stolicach. Takto ich označuje ešte daňový súpis z roku 1598. Avšak už v roku 1608 sa nazývajú Prvý, Druhý, Tretí a Štvrtý slúžnovský okres, čo bolo vo zvyku v niektorých stolicach ešte aj koncom 18. storočia. Okolo roku 1646 už niesli názvy podľa svojich stredísk: Novomestský (Processus Vág-Újhelyiensis), Obdokovský (Processus Bodokiensis),

¹³¹ ŽUDEL, Juraj : *Stolice na Slovensku*, Bratislava 1984, s.79–80.

¹³² VOLKO, Viliam – KIŠ, Miloslav: *Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska*, s. 17

¹³³ Pozri mapu č.2

¹³⁴ ŽUDEL, Juraj : *Stolice na Slovensku*, s.79-80. VOLKO, Viliam – KIŠ, Miloslav: *Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska*, s.22.

¹³⁵BRINDZOVÁ, Zuzana: *Proces vývoja územnej a správnej koherencie Slovenska*. In: *Derivat 2/2015*, (nestránkované). Dostupné online:

ftp://193.87.31.84/0201875/FT%20_Jun_2015_Brindzova_Proces_vyvoja_uzemnej_samospravy.pdf

[Navštívené 20.2.2017].

¹³⁶ ŽUDEL, Juraj : *Stolice na Slovensku*, s.83.; VOLKO, Viliam – KIŠ, Miloslav: *Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska*, s.21.

¹³⁷ Slúžnovský okres nájdeme v literatúre pod názvami: lat. *processus/reambulatio*, maď. *szolgabírói járás*, nem. *Stuhlbezirk*.

¹³⁸ VOLKO, Viliam – KIŠ, Miloslav: *Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska*, s.17–22.

¹³⁹ BRINDZOVÁ, Zuzana: *Proces vývoja územnej a správnej koherencie Slovenska*. In: *Derivat*, 2, 2015, nestránkované.

Bojnický (Processus Bajmocziensis) a Nitriansky (Processus Nitriensis) slúžnovský okres. Novomestský, ku ktorému patrilo aj územie západne od malých Karpát sa nazýval aj Záhorský slúžnovským okresom a ležali v ňom komunity, ktorým sa v práca venuje.

Sídla, ktoré sa neskôr na základe kráľovských privilégií stali kráľovskými mestami, sa vymanili zo závislosti od šľachtických stolíc. Na západe Nitrianskej stolice bola slobodným kráľovským mestom len v práci skúmaná Skalica. Obyvatelia kráľovských miest mali právo zriaďovať a voliť si vlastne orgány, ktoré prevzali celú miestnu samosprávu.¹⁴⁰

V druhej polovici 17. storočia sa Novomestský okres rozdelil, čím sa počet slúžnovských okresov zvýšil na päť. Novoutvorený slúžnovský okres sa podľa svojho strediska nazýval Skalický (Processus Szakolczensis).¹⁴¹ Siahal na východ až po Myjavu a Brezovú pod Bradlom. Tie však už patrili do Novomestského slúžnovského okresu.

Výskume sa sústreďuje na územie Novomestského, neskôr skalického slúžnovského okresu. Keďže ide o územie, kde hranica župy tvorí do veľkej miery hranicu Uhorska s Moravou, poskytovalo ideálne útočisko migrantom z Moravy. Dokazuje to i migrácia inej náboženskej skupiny z Moravy- novokrstencov. Na tomto území boli nazývaní habáni. Prišli sem v polovici 16. storočia a usídlili sa práve v Záhorskom regióne, napríklad i v práci skúmaných obciach Sobotište, Šaštín či Holíč.¹⁴²

Skalický okres je pohorím Malých Karpát geograficky čiastočne odčlenený od susedných okresov. O to intenzívnejšie mohli prebiehať kontakty s regiónmi na východnej strane rieky Moravy, na Morave ale i v Rakúsku. Navyiac oblasťou prechádzali významná Jantárová ale i Česká cesta. Toto spojenie podporovalo obchodné kontakty skalického regiónu s oblasťou Moravy už od najstarších čias. Z dôvodu polohy a infraštruktúry nami vybranej oblasti preto predpokladáme, že sa i obyvateľstvo prichádzajúce z Moravy usádzalo najmä v tomto regióne. Dopomáhala tomu navyiac aj jazyková blízkosť medzi záhorským dialektom a nárečiami používanými na územiach Moravy.

V rámci jozefinských reforiem prišlo v roku 1785 k začleneniu stolíc do vyšších správnych celkov zvaných dištrikty. Nitrianska župa patrila do Nitrianskeho dištriktu a počet stolíc sa v nej znížil z 21 na 17. Zmeny však boli len krátkodobého charakteru, keďže si uhorská šľachta už v roku 1790 vynútila návrat k usporiadaniu pred rokom 1785 a dištrikty zanikli.

¹⁴⁰ VOLKO, Viliam – KIŠ, Miloslav: *Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska*, s.22

¹⁴¹ Matej Bel uvádza v diele *Notitia Hungariae novae* aj názov senický, čo by svedčilo o tom, že v prvej polovici 18. storočia nemal ešte stále centrum.

¹⁴² ŽUDEĽ, Juraj : *Stolice na Slovensku*, s.84.

K zmenám v rámci správy na nadžupnej úrovni dochádzalo i v rámci Bachovského absolutizmu. Počas druhého tzv. Geringerovho provizória (13.9.1850–18.1.1853) rozdelila Nitrianska župa na Hornonitriasku (centrum v Trnave) a Dolnonitriasku (centrum v Nitre), ktorej hranice boli ešte následne upravené. Po popísaní októbrového diplomu v roku 1860, prebiehal postupný návrat k stavu z roku 1848.¹⁴³

Po roku 1849 sa šľachtické stolice zmenili na inštitúcie štátu, označované ako župy (megye) a toto členenie pretrvalo aj v rámci Československa. Názov župa sa však používa aj v širšom zmysle slova ako všeobecné označenie pre regionálne územno-samosprávne jednotky Uhorska už od 10. storočia do roku 1918.¹⁴⁴

¹⁴³VOLKO, Viliam – KIŠ, Miloslav: *Stručný prehľad vývoj a územného a správneho členenia Slovenska*, s.23.

¹⁴⁴ Tamže, s.8–9.

4. Historické rámce dejín židov na Morave a v Uhorsku

4.1. Právne rámce, pohyby obyvateľstva a udalosti do roku 1726

Prvé dochované zmienky o židoch v Čechách a na Morave (Brno, Olomouc) máme už z 11. a 12. storočia. Pravdepodobne sem prišli z iných oblastí Svätej ríše rímskej. Priniesli si so sebou aškenázské zvyky a kultúru spolu s jazykom jidiš. Právne rámce ich pobytu v oblasti Českých zemí dalo privilegium Přemysla Otakara II. z roku 1254. Židia zohrávali v tejto dobe v moravských mestách významnú hospodársku úlohu. Venovali sa najmä požičiavaniu peňazí na úrok.

Židia žijúci na území Českých zemí mali však okrem ješív aj aktívnu znalosť českého jazyka. Dokazuje to používanie slovanskej terminológie napríklad rabínmi Abrhamom ben Azrielom alebo jeho žiakom Jicchakom ben Mošem, rovnako ako aj vkladanie slovanských glos do náboženských textov v 13. storočí.¹⁴⁵

V 14. storočí dochádza k zakotvovaniu stavovského usporiadania na Morave. Stavby získavajú vyšší stupeň nezávislosti od koruny a viac politickej moci. Židia sa v dôsledku týchto zmien začínajú presúvať do poddanských miest (Slavkov, Mikulov) a na statky cirkevnej vrchnosti (Třebíč, Kroměříž).¹⁴⁶

K významnej zmene v náladách voči židom dochádza v priebehu 15. storočia v súvislosti s husitskými vojnami. Židia boli často obviňovaní zo sympatizovania s husitskou herézou a z toho, že husitom pomáhali. Tieto obvinenia sa stali zámenkou na ich prenasledovanie. Najznámejšie v tejto súvislosti je snáď nútenie ku konverzii a upaľovanie židov z Viedne tzv. Viedeská gezera v roku 1421.¹⁴⁷

V Uhorsku máme písomné pamiatky o židoch na uhorskom území z obdobia okolo 10. storočia. Pramene hovoria najmä o židovských kupcoch pochádzajúcich z oblasti Španielska, cestujúcich po Európe. Práve obchodný styk medzi židmi a kresťanmi upravujú aj zákony vydané kráľom Kolomanom I. a Kolomanom II. (1092, 1100). Konkrétne pre územie dnešného Slovenska máme najstaršie zmienky o židovskom osídlení zo Zoborských listín z roku 1113 a 1248, práve na území Nitrianskej župy, v Nitre.¹⁴⁸

Arpádovskí panovníci vo svojich zákonoch upravovali postavenie židov najmä po hospodárskej stránke a regulovali vzájomný styk medzi kresťanmi a židmi (napríklad

¹⁴⁵ MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, Praha 2015, s.24–25.

¹⁴⁶ GOLD, Hugo (Ed.): *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Ein Sammelwerk, Brno, 1929, s. 561–562; MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s.26.

¹⁴⁷ Viac k vzťahom židov a husitským vojnám a ich následkom pozri: KESTENBERG-GLADSTEIN, Ruth: *Hussitentum und Judentum*. In: *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Cechoslovakischen Republik*, zv.8., Praha 1938, s.1–24.

¹⁴⁸ JELÍNEK, Yeshaiahu A.: *Dávidova hviezda pod Tatrami*, Bratislava 2009, s.19–21, MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*, Martin 2006, s.355.

zakazovali zmiešané manželstvá). Židia boli v tejto dobe usídlení takmer výlučne na západe krajiny.¹⁴⁹

Nariadeniami tretieho a štvrtého lateránskeho koncilu (1179, 1215) bola hospodárska činnosť židov výrazne obmedzená. Zatiaľ čo tretí lateránsky koncil zakázal veriacim zaoberať sa požičiavaním peňazí na úrok, štvrtý lateránsky koncil zamedzil židom možnosť zaoberať sa poľnohospodárstvom a remeslami. Týmito nariadeniami boli židia vytláčaní do oblastí obchodu a finančníctva. Zakázaný bol židom i vstup do verejných úradov a štvrtým lateránskym koncilom bola tiež nariadená povinnosť, pre židov a saracénov, nosiť odlišný odev ako kresťanské obyvateľstvo.¹⁵⁰

Zmena v pomerne pokojnom živote nastáva v roku 1361, kedy boli židia vyhnaní z Uhorska a ich majetok bol zhabaný. V Prešporoku sa síce opäť objavujú už v roku 1371, avšak snaha o hospodárske využívanie a nepriaznivý postoj panovníkov pretrvával v Anjuovskej i Luxemburskej dynastii.

V priebehu 15. a 16. storočia sa v Uhorsku objavujú obvinenia z rituálnej vraždy (napr. Trnava 1496, Pezinok 1529) a dochádza ku krvavým pogromom, upaľovaniu židov a ich vyhánaniu z miest. V tomto zmysle bola zlomová bitka pri Moháči (1526), ktorá viedla k vyhánaniu židov z kráľovských miest.¹⁵¹ Ako je však vidno z nutnosti neustále nariadenia o vyhánaní opakovať (vypovedanie Ferdinandom I, tiež Leopoldom I.), neboli striktné dodržiavané, resp. židom bol umožnený po krátkom čase zase návrat.

V dôsledku týchto zmien však nakoniec dochádza k zmene vzorca osídlenia. Mnohé mestá si dali potvrdiť právo netolerovať židov na svojom území. Židia sa preto z kráľovských majetkov presúvajú na majetky šľachtické. Šľachtici im poskytovali ochranu a profitovali zároveň z hospodárskych aktivít židov, ktorý sa usádzali na ich majetkoch. Židia sa usádzali, rovnako ako na Morave, v blízkosti väčších miest do ktorých dochádzali za obchodom. Tieto drobné obce rýchlo zanikajú po roku 1840, keď sa uvoľnil zákaz usídľovania v mestách.¹⁵²

Na moravskom území sa rovnako stretávame s perzekúciami v podobe vyhnaní židov z kráľovských miest. Úzko súvisí s prebiehajúcou rekatolizáciou a pravdepodobne aj s pôsobením Jána Kapistrána na Morave, ale aj silným hospodárskym napätím medzi mešťanmi a židovským obyvateľom miest. Prvým mestom ktoré k tomuto kroku, s podporou Albrechta Habsburského, pristúpilo bola Jihlava v roku 1426. I Ladislav Pohrobok podporil snahy kráľovských miest zakázať židom vstup do mesta. Nasledovalo vyhnanie zo všetkých

¹⁴⁹ MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*, s.354.

¹⁵⁰ JELÍNEK, Yeshaiahu A.: *Dávidova hviezda pod Tatrami*, s.21.

¹⁵¹ Tamže, s. 24–26.

¹⁵² Tamže, s. 28.

kráľovských miest. Za vlády Ladislava Pohrobka, boli židia vyhnaní napríklad z Brna, Olomouca, Znojma i Uničova. Posledným mestom, ktoré k tomuto kroku pristúpilo bolo v roku 1514 Uhorské Hradištie.

Vyhnanie židov z kráľovských miest bol dôležitý fenomén, pretože významne preformoval sídelnú štruktúru židovského osídlenia Moravy.¹⁵³ Na rozdiel od Čiech, kde bolo osídlenie roztrúsené po vidieku a malých mestách s jednou centrálou v Prahe, na Morave fungovala sídelná štruktúra inak. Židia sa začali usádzať v okolitých malých mestečkách a mestách patriacich šľachte, nachádzajúcich sa v blízkosti pôvodného sídla. Pod ochranou šľachty, ktorej platil tzv. Schutzgeld (daň za ochranu) rozvíjali svoju remeselnú a hospodársku činnosť.¹⁵⁴ Na Morave nebolo len jedno centrum, ako v Čechách Praha, ale viacero obcí súperilo o prvenstvo. Vidiek bol na Morave takmer neosídlený.¹⁵⁵

Prístup na týždenné a výročné trhy v kráľovských miestach sa im znovu otvoril vďaka privilégiám Ferdinanda II. z roku 1629, tiež označovaných ako *Magna Charta moravských židov*. Museli však pri vstupe do mesta platiť tzv. Leibmaut (mýto z tela, išlo o rovnaký typ poplatku aký sa musel platiť za každé zviera privezené na trh). Rovnako panovník stanovil židom ročné kontribúcie vo výške 12 000 zlatých s cieľom urobiť ich užitočných pre monarchiu. Zároveň ich zbavovalo ostatných dávok, ktoré platili vrchnosti. Toto privilégium tiež židom právne potvrdilo, že nemôžu byť vyhnaní z miest v danej dobe bývali a prisľubovalo ochranu pred represáliami.¹⁵⁶ Privilégia boli výdobytkom židov, ktorý získali počas tridsaťročnej vojny (1618–1648) vďaka svojmu hospodárskemu významu pre štát v zásobovaní i poskytovaní financií.¹⁵⁷ Avšak dôsledky vojny pocítili i napriek tomu aj židia na Morave. Na židovských komunitách prebehli masakre v Kroměříži, Lipníku, Holešove, Tovačove, Mikulove či Uhorskom Brode¹⁵⁸ a to nie len v dôsledku vojny, ale neskôr aj v dôsledku plienení kuruckých vojsk bojujúcich v protihabsburských povstaniach.¹⁵⁹ Pustošenie a masakry židov vojsk Imricha Tököliho, najmä v spomínanom Uhorskom Brode

¹⁵³ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2001, Sefer, s.48–49. Tiež MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s.27–28.

¹⁵⁴ MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s.26, 29–30.

¹⁵⁵ NESLÁDKOVÁ, Ludmila: *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*, s.96.

¹⁵⁶ MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s.21,32.

¹⁵⁷ HABÁŇOVÁ, Tereza: *Každodennost židovských spoločenstiev na Morave 18 storočia vo svetle archívnych prameňov. Historicko-antropologická analýza*. Praha 2010, s.16. (Dizertačná práca)

¹⁵⁸ Z Uhorského Brodu sa nám dochoval jidiš prameň : *ברחה לודג היהש קב"ק שירגונא אדורב* [Khurben gódel shehaya bekehile hadoshe Ungarish Brod], čes.: Velká zkáza, která postihla svatou obec Uhorský Brod, který je dostupný i v preklade Magdaleny Soukupové. SOUKUPOVÁ, Magdalena: *Masakr v Uherském Brodě, 1683*, Olomouc 2004, s.3-23. (Diplomová magisterská práca)

¹⁵⁹ HABÁŇOVÁ, Tereza: *Každodennost židovských spoločenstiev na Morave 18 storočia vo svetle archívnych prameňov. Historicko-antropologická analýza*, s.17.

viedli k presunu preživšieho židovského obyvateľstva do obcí Horného Uhorska. Silné zastúpenie mali najmä v obciach Nové Mesto nad Váhom, Trenčín, Nové Zámky či Galanta. Jelínek tvrdí, že moravským židom, konkrétne z Holešova, patrí prvenstvo v osídľovaní severného a východného Slovenska.¹⁶⁰ Masívnu vlnu prisťahovalectva vtedy zažili i nami skúmané obce Sobotište, Šaštín, Gbely či Senica,¹⁶¹ rovnako ako aj Brezova a Myjava spolu s okolitým osídlením na kopaniciach.

Ďalším silným otrasom pre európske židovstvo bolo kozácke povstanie Bohdana Chmelnického (1648–1657) a s ním spojené masakry židov v oblasti dnešnej Ukrajiny. To spustilo pohyb východného židovského obyvateľstva, ktoré svoje útočisko hľadalo na Morave ale i v Uhorsku.

Ďalšia vlna utečencov do oblasti Moravy ale i Uhorska prišla v roku 1670 zo západu. Po tom ako Leopold I. vyhnal židov z Viedne a Dolného Rakúska, sa mnohí presunuli na Moravu. Bolo to vďaka jej geografickej blízkosti ale aj preto, lebo odtiaľ často ich rodiny pochádzali, čiže sa len vrátili do miest svojho pôvodu.¹⁶² Židovstvo na Morave zaznamenalo po tridsaťročnej vojne prudký demografický rast a to nie len v dôsledku zmienenej migrácie ale i prirodzeného prírastku.¹⁶³ Naopak kresťanské obyvateľstvo, ktoré sympatizovalo s protestantizmom a nechcelo sa ho vzdať, muselo z krajiny odísť. V niektorých miestach, ako napríklad v Prostějove, počet židovského obyvateľstva nakrátko presiahol počet obyvateľov kresťanských. Skupovanie opustených kresťanských domov a prenikanie židov do častí miest, kde predtým nebývali usadení, spolu s vlnou protižidovskej nevráživosti zo strany katolíckej cirkvi v dôsledku rekatolizácie, iba podporilo protižidovské nálady.¹⁶⁴

V dôsledku zmienených skutočností dochádza k právnym opatreniam, ktoré mali zamedziť nárast židovského obyvateľstva v Českých zemiach. Ferdinand III. vykázal židov zo všetkých miest v ktorých nesídlili pred rokom 1618. Jeho syn Leopold I. však túto hranicu posunul na rok 1657, čím umožnil zostať na moravskom území židom, ktorí utiekli z oblasti dnešného Poľska a Ukrajiny, rovnako ako aj utečencom z Viedne, čiže v konečnom dôsledku potvrdil súčasný stav. Mnoho šľachticov, na ktorých majetku boli židia usídlení, navyiac nedbalo týchto nariadení a židovská populácia napríklad v Mikulove pod ochranou Waltera Xvera z Dietrichsteina naďalej rástla.¹⁶⁵

¹⁶⁰ JELÍNEK, Yeshaiah A.: *Dávidova hviezda pod Tatrami*, s. 27.

¹⁶¹ Židovské múzeum Praha (ďalej len ŽMP): Fond: Barkány Slovensko, inv. č. 64, 56, 66, 169.

¹⁶² MILLER, Michael L.: *Moravští Židé v době emancipace*, s.36

¹⁶³ NESLÁDKOVÁ, Ludmila: *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*, s.95.

¹⁶⁴ ISRAEL, Jonathan I.: *European Jewry in the Age of Mercantilism 1550-1750*. Londýn 1998, s.136-137.

¹⁶⁵ MILLER, Michael L.: *Moravští Židé v době emancipace*, s.35-37.

V Uhorsku tiež dochádza k rastu obyvateľstva a to najmä po vyhnaní židov z Viedne v roku 1670. Je to najmä na nami skúmanom území horného západného Uhorska. Mnohí z vyhnaných židov sa usadili v oblasti Prešporku a Burgenlandu.¹⁶⁶ Vzájomné kontakty medzi prešporskou a burgenlandskými komunitami boli, zrejme aj v dôsledku spoločného pôvodu, oveľa intenzívnejšie ako s inými existujúcimi komunitami v hornom Uhorsku. Usídlenie viedenských židov umožnilo rozkvet rabínskej vzdelanosti v Prešporku, ku ktorej sa neskôr ešte podrobnejšie vrátíme.¹⁶⁷

V Uhorsku v tejto dobe dochádza k pádu osmanského panstva v srdenej Európe, zavŕšenom podpísaním Karlovackého mieru v roku 1699. Významnú pomoc poskytol panovníkovi v bojoch s Turkami i židovský bankár Samuel Oppenheimer. Dochovala sa nám napríklad listiny, v ktorých je dokumentovaná snaha Oppenheimra získať späť zapožičané peniaze, ktoré poskytol armáde. Sumy sa pohybujú v desiatkach tisíc forintov.¹⁶⁸ Oppenheimer navyše podporoval habsburskú armádu i dodávaním zásob v podobe potravín alebo zbraní.¹⁶⁹

Odchodom osmanov z oblasti Dolnej zeme sa objavila potreba vyľudnenej oblasti opäť osídliť. Znovu to boli najmä šľachtici, ktorí pozývali židov na svoje majetky. Tí významne prispeli k povzbudeniu hospodárskeho života a čerpali najmä hospodárske výhody, ktoré im boli ako novousadlíkom poskytované.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Ševaa Kehilot - sedem komunit v Burgenlande: Unterberg (dnes Eisenstadt), Lackenbach, Kobersdorf, Deutschkreutz, Frauenkirchen, Mattersdorf, Eisenstadt, Oberberg (dnes Eisenstadt), Kittsee.

¹⁶⁷ JELÍNEK, Yeshaiahu A.: *Dávidova hviezda pod Tatrami*, s. 28–30, 62.

¹⁶⁸ Magyar Zsidó Oklevéltár: zv. XVIII, Dokumenty č.198, č.213, č.246, č.296, č.299, č.304, č.308, č.310, č.320, č.365, č.423. Vybrané dokumenty popisujú snahu Oppenheimera získať späť peniaze, ktoré zapožičal korune. Ide o jeho nároky na podiel z daní vybraných na boj proti Turkom (török adó). Ako ilustračný príklad boli vybrané listiny, ktoré popisujú Oppenheimrove nároky na tieto dane z oblasti Moravy, Čiech a Sliezska.

¹⁶⁹ Magyar Zsidó Oklevéltár: zv. XVIII č.203, č.421. Listiny hovoria o dodávkach obilia, zbraní a pušného prachu, ktoré má Oppenheimer dodať armáde.

¹⁷⁰ JELÍNEK, Yeshaiahu A.: *Dávidova hviezda pod Tatrami*, s.30.

4.2. Translokačný reskript a Familiantské zákony Karola VI.

Aby došlo k zamedzeniu rastu židovského obyvateľstva v Českých zemiach, Karol VI. prijal sériu nariadení, ktoré radikálne obmedzovali práva židov.

Translokačný reskript z roku 1726 sa snažil o segregáciu židovského obyvateľstva do samostatných štvrtí, aby nebývali v blízkosti kresťanského obyvateľstva. Mali byť premiestnený do zvláštnych štvrtí, dostatočne ďaleko od kostolov, cintorínov a vysvätených miest alebo miest kadiaľ prechádzali náboženské sprievody. Židovské obydlia, ktoré tieto podmienky nespĺňali mali byť vymenené za kresťanské. Do roku 1731 tak na Morave vznikajú ohraničené židovské štvrte. Tým dochádzalo k limitovaniu fyzického priestoru židovskej populácie a preľudňovaniu židovských štvrtí, lebo aj napriek obmedzeniam populácia i naďalej rástla. V jednej miestnosti sa tak často nachádzala viac než jedna rodina.¹⁷¹

Uzatvorenie židov do samostatných štvrtí obmedzilo aj ich hospodársku činnosť, ktorá bola vytlačená z centra miest často do periférie. Ako je zrejmé zo štatistík, židia boli nútení venovať sa do veľkej miery remeslám, ktoré neboli náročné na priestor. Boli napríklad krajčíri, mäsiari či obuvníci.¹⁷² Ďalšou možnosťou zárobku bolo venovanie sa podomovému obchodu, tzv. hausírovaniu,¹⁷³ bohatší si však mohli dovoliť prenajať árendy.¹⁷⁴ Cieľom zákona bolo nie len potlačiť sociálny kontakt, ale i hospodársku konkurenciu medzi židmi a kresťanmi.

Tzv. Familiantské zákony Karola VI.,¹⁷⁵ boli zákony majúce za cieľ obmedzenie rastu židovskej populácie. Boli inšpirované pruskými zákonmi o obmedzovaní židovských manželstiev z roku 1714. V roku 1727 vstúpili do platnosti pre Moravu a Sliezske. Počet rodín, ktorým bol povolený pobyt na Morave, bol na základe predchádzajúceho sčítania stanovený na 5 106.¹⁷⁶ Jednotlivcom tzv. familiantom (nem. Familianten, čiže mužským

¹⁷¹ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s.9.

¹⁷² Gold predkladá tu štatistiky počtu remeselníkov z obce Úsov, Miroslavov a Dolné Kounice, z ktorých evidentne vyplýva, že prevažnú väčšinu remeselníkov tvorili už hore zmienené skupiny. GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, s.275, s.338, s.389–390.

¹⁷³ Židov venujúcich sa tejto drobnej podomovej obchodnej činnosti nachádzame pod označením Hausierer, Dorfgeher či Pinkeljuden. Miller uvádza, že až tretina moravských židov, je podľa niektorých odhadov, v 18. a 1. polovici 19. storočia označovaná ako Dorfgeher. Silvester Nováček tvrdí, že išlo o najčastejšie zamestnanie mladších synov, ktorí sa rozhodli zostať na Morave ale nemali právo na získanie familiantského čísla. NOVÁČEK, Silvester: *Z dějin moravských Židů*, Říčany 1998, s.67.

¹⁷⁴ KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Plány separace židovského osídlení na Moravě z let 1727–1728*. In: Židé a Morava, Kroměříž, 1996, s.54–56; Tiež: *Židovské město v Prostějově*, Brno-Prostějov, 1997, s.12–20; MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, Praha 2015, s. 43–44.

¹⁷⁵ Po hebrejsky boli zákony nazývané gezerat ha-šnijot a referovali na talmudický zákaz niektorých druhov manželstva. Kvôli svojmu tvrdému charakteru a pretože sa obmedzovali na prvorođených synov, boli tiež nazývané faraónske zákony.

¹⁷⁶ V Čechách bolo číslo stanovené na 8451 a v Sliezske na 1245.

hlavám rodiny) bolo pridelené familiantské číslo (nem. Familiantennummer, resp. Familienstellen).¹⁷⁷ Po smrti otca sa číslo dedilo na najstaršieho žijúceho syna, ktorý tak získal právo založiť si rodinu. Získať familiantské číslo inak ako jeho zdedením, bolo možné v prípade jeho uvoľnenia, čiže po vymretí mužskej línie rodiny s familiantským číslom. Na Morave, na rozdiel od Čiech, boli familianty viazané na konkrétne obce a pri predaji familiantského čísla dochádzalo často k veľkej korupcii.¹⁷⁸ „Vďaka“ familiantom sa vytvorila v židovských obciach silná hierarchia, už predtým existujúca na základe vlastníctva domov. Vlastníci familiantských čísiel boli na špičke spoločenskej hierarchie. Pod nimi sa nachádzali tzv. nadpočetný (nem. Überzähligen), ktorí získali z rôznych dôvodov povolenie k sobášu, ich deti však toto právo nededili. Ešte nižšie sa nachádzali neskôr narodení synovia (nem. Nachgeboren) a spodnú časť spoločenskej pyramídy tvorili synovia nemanželský, ktorí síce pochádzali často zo zväzkov posvätených náboženskou tradíciou, štát ich však ako legitímnych synov nerozoznával. Ich počet s každou generáciou narastal.

Mladší synovia a nelegitímni potomkovia teda mali niekoľko možností. Mohli žiť v celibáte, konvertovať na katolicizmus, podstúpiť riziko nelegálnej svadby alebo migrovať do krajín, kde Familiantské zákony neplatili. Rovnako bola využívaná aj možnosť uskutočniť sobáš za hranicami Moravy a následne sa vrátiť. Za takéto praktiky však hrozilo vyhodenie z krajiny.¹⁷⁹

Ilegálne alebo podkrovné svadby (Bodenhochzeiten), boli uzatvárané podľa židovského práva, neboli však rozoznané svetskými autoritami. Takéto manželstvo bolo videné štátom ako konkubinát a dvojice museli čeliť trestom, ktorí hrozil i tým čo sa na svadbe podieľali. Dokonca susedia boli finančne motivovaní aby takéto spolu žijúce dvojice udávali, čo sa skutočne i dialo. Deti z takýchto zväzkov boli považované za nelegitímne.¹⁸⁰

Ďalšou častou alternatívou s ktorou sa stretávame bol odchod za hranice, napríklad do Uhorska či Poľska s cieľom oženiť sa tam. Familiantské zákony sa od iných návrhov na redukcii židovského obyvateľstva v zemiach koruny Českej líšili tým, že neboli lokálne obmedzené, ale platili pre celú krajinu. Rovnako ich cieľom nebola redukcia židovského obyvateľstva, ale udržanie jeho konštantnej úrovne. Zo zmien prijatých v roku 1798, ktoré mierne navyšovali počet familiantov na 5 400 vidíme, že ani prísne zákony majúce za cieľ

¹⁷⁷ MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s.37–42.

¹⁷⁸ Tamže, s. 46; PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s.95.

¹⁷⁹ MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s.50; HECHT, Louise: *Moderní dějiny českých Židů 1648–1848*, Olomouc 2003, s.17.

¹⁸⁰ MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s. 47–48.

obmedzenie rastu počtu židovského obyvateľstva neboli úspešné.¹⁸¹ Paradoxné je, že hoci na jednej strane v štáte platili zákony majúce za cieľ obmedziť nárast židovskej populácie, ako poukazuje Stoklásková, vyst'ahovalectvo sa prísne trestalo.¹⁸² Fond Moravského zemského archívu dokumentuje, že úteky boli bežné. Dochovali sa nám záznamy vrchnosti, ktorí viedli o poddaných, ktorí utiekli. Zaznamenaná bola i obec v Uhorsku, do ktorej sa presídlili.¹⁸³

4.3. Mária Terézia a Jozef II.

Mária Terézia nasledovala v protižidovskej politike svojho otca. Opakované pokusy o vyhnanie židov z Moravy sa síce nakoniec neuskutočnili,¹⁸⁴ avšak bolo to za cenu vysokých poplatkov a zaťaženia tzv. tolerančnou daňou (census Judaeorum, Toleranztax), ktoré mali zvýšiť príjem do štátnej pokladnice a pokryť vojenské náklady krajiny.¹⁸⁵ Hoci bola pôvodne určená len pre Predlitavskú časť monarchie, nakoniec bola v roku 1749 zavedená i v Uhorsku. Daň za tolerovanie existencie židov, predstavovala na osobu dva zlaté ročne. Jej nárast poukazuje na veľké zvyšovanie počtu židovského obyvateľstva aj napriek nepriaznivým podmienkam.¹⁸⁶

Mária Terézia tiež zasiahla do vnútornej administratívnej správy obcí na Morave. Na základe prekladu *Šaj Takanot*¹⁸⁷ a jeho neskorších dodatkov do nemčiny vydala panovníčka v roku 1754 *Generálny policajný, procesúálny a komerčný poriadok pre židovstvo v Markhrabstve moravskom*.¹⁸⁸ Poriadok odstránil zemskú radu, najvyšší orgán židovskej neobecnej

¹⁸¹ HECHT, Louise: *Moderní dějiny českých Židů 1648-1848*, s.15.

¹⁸² STOKLÁSKOVÁ, Zdeňka: *Cizincem na Moravě: Zákonodárství a praxe pro cizince na Moravě 1750–1867*, Brno 2007, s.95

¹⁸³ Moravský zemský archív v Brne, fond Rodinný archív Vrbů Holešov, katr. 11, inv. č.84.

¹⁸⁴ Na rozdiel od Čiech kde skutočne k vyhnaní v roku 1745 došlo. Návrat bol židom povolený v roku 1748.

¹⁸⁵ Podrobnejšie o daňovom zaťažení moravských židov pozri: KESTENBERG-GLADSTEIN, Ruth: *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern. Erster Teil: Das Zeitalter der Aufklärung 1780-1830*, s.79.

¹⁸⁶ Po zavedení bola vyberaná daň 20 000 ročne, na konci vlády Márie Terézie (1780) už bola daň 80 000 zlatých ročne. KÓNYA, Peter: *Dejiny židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývoja*, Prešov 1997, s.33.

¹⁸⁷ Šaj Takkanot je 311 ustanovení, pôvodne v zmesy hebrejčiny a jidiš, vypracovaných zástupcami moravských židovských obcí a prijatých v roku 1650. Stali sa „ústavou“ moravských židov, položili základy moravskej neobecnej správe. Na čele tejto správy stál zemský rabin (rav ha-medina) spolu so zemskou radou (vaad ha-medina), najvyšší zákonodarný orgán židov na Morave. Zemský rabin bol nie len náboženskou ale i svetskou autoritou. Za spomenutie stojí unikátnosť moravského neobecného zriadenia, ktoré má snád' podobnosť len v poľsko-litovskej únii. Pre podrobnejší popis fungovania neobecnej správy pozri: WILLMANN, Alfred: *Die mährische Landesrabbiner*. In: GOLD, Hugo (ed): *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, s.45–49; Tiež MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s.33–35.

¹⁸⁸ Nem. Geberal Polizei Prozess und Kommerzialordnung für die Judenschaft des Markgrathums Mähren

samosprávy, pretože cieľom panovníčky bola centralizácia. Úrad zemského rabína na Morave však naďalej, na rozdiel od Čiech, existoval.¹⁸⁹

Ani politika Jozefa II. sa nedá označiť za filosemitskú. Viac ako náklonnosť k židom ho pri jeho reformách hnala snaha učiniť židov čo najužitočnejších pre štát, napríklad skrz ich lepšie vzdelanie. Rovnako jeho nariadenia mali za cieľ zaviesť používanie nemeckého jazyka v administratíve i školstve, na rozdiel od dovtedy používanej hebrejčiny, prípadne judeo-nemčiny¹⁹⁰ používanej židmi na Morave. Čeština, bola podľa Willmy Iggers, používaná na Morave v oveľa menšej miere ako v Čechách. Na Morave totiž prevládala kultúrna orientácia židov na Viedeň, na rozdiel od Čiech, kde centrum tvorila Praha.¹⁹¹ Ku germanizácii mien židov dopomohlo nariadenie z roku 1787, ktoré ukladalo povinnosť prijať stále meno a priezvisko v nemeckej podobe.¹⁹² Germanizácia zasiahla židov na Morave veľmi efektívne. Okrem jej zavedenia v administratíve sa stala totiž znalosť nemčiny podmienkou, ktorú museli splniť snúbenci ak sa chceli zosobášiť.¹⁹³ Väčšina obyvateľstva v tomto období totiž, podľa Millera, hovorila po česky, resp. moravským nárečím i napriek tomu, že oficiálny jazyk štátu bola nemčina. Tolerančný patent je preto niekedy vnímaný ako prvý krok k vysoko efektívnemu ponemčeniu židov. Začal ním proces, ktorý pokračoval ďalej až do 19. storočia.¹⁹⁴

V tolerančnom patente vydanom pre Moravu¹⁹⁵ 13. januára 1782, panovník jasne hovorí, že nie je jeho záujmom zvyšovať počet židov alebo priviesť cudzincov, ale ponechať počet židov tak, ako je už ustanovené. Tolerancia preto rozhodne neznamená zrovnoprávnenie, hoci došlo k nariadeniam ktoré pozíciu židov zlepšili. Bolo napríklad formálne zrušené nosenie odlišného odevu pre židov, povinné nosenie fúzov pre ženatých židovských mužov alebo zákaz vychádzania v nedeľu a sviatky ktorý platil dopoludnia. Toto však neboli na Morave striktné vymáhané nariadenia. Ďalej bolo panovníkom zrušené ponižujúce židovské mýto (Liebmaut). Familantské zákony však ostali v platnosti aj naďalej.

¹⁸⁹ Inštitút zemského rabína na Morave zanikol až v roku 1922 v súvislosti s úmrtím Barucha Placzka, posledného zemského rabína. MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s.54–55. PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 111.

¹⁹⁰ V angl. origináli judeo-german (nem. jüdisch-deutsch) bol to typ dialektu ktorý bol bližšie k nemčine ako k jidiš dialektu používanom napríklad v pobaltských regiónoch.

¹⁹¹ IGGERS, Wilma: *The Jews of Bohemia and Moravia : A Historical Reader*, s.17.

¹⁹² HECHT, Louise: *Moderní dějiny českých Židů 1648-1848*, s.22.

¹⁹³ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s.116.

¹⁹⁴ MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s. 58. V tomto bode sa Miller čiastočne rozchádza s Iggers. Avšak Iggersovej závery sú platné v oblasti kultúrnej orientácie na Viedeň a v dominancii nemčiny v porovnaní s Českom. Miller v otázke jazyka Čechy a Moravu neporovnáva a to s najvyššou pravdepodobnosťou vytvára dojem nejednotnosti.

¹⁹⁵ Pre Čechy bol zavedený 19.10.1781, 15.4.1781 pre Sliezske a v roku 1783 pre Uhorsko.

Jozef II. učinil rovnako ako jeho matka zásahy do vnútornej administratívy židov, keď obmedzil židovské súdnictvo len na náboženské záležitosti.¹⁹⁶

Zmienené zákony boli rovnako platné v Uhorsku, hoci s miernym časovým odstupom. Patent *Systematica Gentis Judaicae Regulatio* bol vydaný v roku 1783. Z významných zmien, ktoré boli odlišné od Moravy, obsahoval napríklad povolenie usádzať sa v kráľovských mestách (ale banské mestá ostali stále pre židov nedostupné). Židia si tiež smeli voľne prenajímať a obrábať pôdu. Rovnako ako na Morave dostali židia povolenie venovať sa remeslám, rovnaké boli i nariadenia v súvislosti so školstvom a nemeckými priezviskami. Avšak i tu ponížujúca tolerančná daň Márie Terézie zostala v platnosti, len bola premenovaná v roku 1785 na komorskú daň (*Taxa Camerale*). Ekonomická úloha židov v Uhorsku však narástla do takej miery, že sa stali v hospodárskom živote takmer nenahraditeľný. Preto si už v roku 1828 mohli dovoliť nezaplatiť tolerančnú daň. Tento stav pretrval až do roku 1848.¹⁹⁷

Pre kontext našej témy sú dôležité zmeny ktoré panovník zaviedol v oblasti školstva. Patentom bola udelená povinnosť židovskej obci v zriaďovať nemeckú triviálnu školu (Trivialschule). V prípade, že škola v meste nebola, mali deti navštevovať kresťanské triviálne školy. Chlapcom tiež bolo povolené štúdium na odborných školách, gymnáziách a univerzitách. Nemecké židovské normálne školy, z ktorých prvá v celej monarchii bola otvorená 2. júla 1782 v Prahe, boli založené na striktnom delení štátno-sekulárneho a židovsky-náboženského vzdelania. K tejto téme sa ešte vrátíme pri podrobnejšom skúmaní ješív na Morave. Normálne školy však sprostredkúvali vzdelanie v oblasti nemeckého jazyka, čítania a písania, matematike, zemepise či etike. V tradičných židovských školách najnižšieho stupňa (cheder) boli zatiaľ žiaci vzdelávaní v hebrejskom jazyku, jeho čítaní a písaní, modlitbách a štúdiu Tóry spolu s jej komentármi.¹⁹⁸

Po Jozefovej smrti uhorské mestá prejavili opakované snahy zrušiť právo židov na usádzanie sa v nich. Neboli však úspešné a v roku 1840 zákon *De Judaeis* potvrdil ustanovenia vydané Jozefom II., ako v oblasti osídlenia tak i v oblasti hospodárskej. Tento zákon bol súčasťou širšej debaty o právnom postavení židov, ktorá vyvrcholila na stavovskom sneme v roku

¹⁹⁶ IGGERS, Wilma: *The Jews of Bohemia and Moravia : A Historical Reader*, s.14; HECHT, Louise: *Moderní dějiny českých Židů 1648-1848*, s.22; PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s.110.

¹⁹⁷ *Systematica gentis Judaicae regulatio. (Az úgynevezett Türelmi rendelet) 1783. március 31.* In: GÉZA, Komóczy: *Források és dokumentumok a zsidók történetéhez Magyarországon*, Budapest 2005. Dostupné online: http://www.hebraisztika.hu/szovgyujt/KG_chrest_074.pdf. [Navštívené 19.3.2017]. Tiež KÓNYA, Peter: *Dějiny židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývoja*, s.34–35, 36.

¹⁹⁸ HECHT, Louise: *Moderní dějiny českých Židů 1648-1848*, s.20–21; PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s.110.

1839–1840. Snem riešil aj otázku zrovnoprávnenia židov, ktoré však bolo nateraz zamietnuté.¹⁹⁹

40. roky 19. storočia sú charakteristické v Uhorsku zblížením sa liberálnej protihabsburskej demokratickej opozície s pokrokovými židovskými komunitami (neskôr neologické obce). Táto aktivita sa neskôr počas revolúcie v rokoch 1848–1849 prejavila silnou podporou maďarskej revolúcie zo strany židov a to nie len materiálne, ale aj aktívnym zapájaním sa.²⁰⁰ Napríklad zo skúmanej obce Šaštín máme záznam o Ernstovi Jozefovi, ktorý bojoval ako príslušník maďarskej revolučnej armády (honvéd) a v dôsledku toho skončil vo väzení.²⁰¹ Maďarizačné snahy medzi židmi tiež podporilo ustanovenie maďarčiny ako úradného jazyka v 40. rokoch 19. storočia.²⁰²

4.4. Obdobie 1848–1849

Obdobiu medzi vydaním familiantských zákonov, resp. podrobnejšie od počiatku 19. storočia po obdobie emancipácie sa venujeme vo vlastnej práci. Avšak na uzavretie historického rámca, ktorý ohraničuje tému práce je potrebné aspoň skratkovito spomenúť zmeny, ktoré nastali v súvislosti s revolučnými rokmi 1848–1849 na Morave.

Pred rokom 1848 mali židia zakázané žiť v kráľovských mestách. Revolúcia v roku 1848 umožnila prijatie nariadení, ktoré uvoľnili existujúce reštrikcie a umožnili slobodu pohybu židovského obyvateľstva. Rovnako boli zrušené familiantské zákony, spolu s nariadeniami obmedzujúcimi pobyt židov vo vymedzenej štvrti mesta. Nasledovala veľká vlna svadiieb, ktorými dosiahli židia rozoznanie svojho zväzku zo strany štátu a legitimizovali postavenie svojich detí.²⁰³ Zrušená bola tiež tolerančná daň. Židia sa začali sťahovať z menších šľachtických, prevažne česky hovoriacich miest, do väčších najmä nemecky hovoriacich obchodných miest na Morave či už do Brna, Ostravy alebo Olomouca, ale tiež do Viedne. Tá sa stala dostupnou aj vďaka existencii železnice.²⁰⁴ Mnohí židia navyše mali na Viedeň aj rodinné väzby alebo sa v podstate len vracali do mesta, odkiaľ boli v roku 1670 ich predkovia vyhnaní. Malé obce na Morave sa tak postupne vyludňovali a dochádza k ich zániku. Presunom židovského obyvateľstva do hospodárskych centier Moravy spolu s úpadkom úradu

¹⁹⁹ RYBÁŘOVÁ, Petra: *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*. Bratislava 2010, s.49.

²⁰⁰ Tamže, s.38.

²⁰¹ Židovské múzeum Praha (ďalej len ŽMP): Fond: Barkány Slovensko, inv.č. 56, Šaštín.

²⁰² Tento proces nebol jednoduchý ani jednorazový. Avšak pre vysvetlenie v našej práci postačí vedomosť, že sa maďarčina ako úradný jazyk objavuje v 40. rokoch 19. storočia a potom znovu po období 1849–1860, kedy bola úradným jazykom nemčina, v roku 1860.

²⁰³ IGGERS, Wilma: *The Jews of Bohemia and Moravia : A Historical Reader*, s.59–60.

²⁰⁴ ROZENBLIT, Marsha L.: *Jews, German Culture, and the Dilemma of National Identity: The Case of Moravia, 1848-1939*. In: *Jewish Social Studies*, vol.20, č.1 2013, s.90–98.

vrchného zemského rabína klesá význam aj raz najvýznamnejšieho strediska židovských obcí a vzdelanosti – Mikulova.

Po porážke revolúcie došlo dôsledku neoabsolutistickej politiky znovu k prijatiu určitých obmedzujúcich opatrení. V roku 1853 boli znovu prijaté obmedzenia týkajúce sa sobášov i vlastníctva nehnuteľného majetku. V Znojme sa dokonca mešťania pokúšali uplatniť právo *non tolerandis judaeis*. Nariadenia obmedzujúce svadby medzi židmi boli zrušené v roku 1859 a v roku 1860 ich nasledovalo zrušenie reštrikcii týkajúcich sa vlastníctva nehnuteľného majetku. V roku 1861 židia získali volebné právo pre mužov, platiacich aspoň 10 zlatých v priamych daniach. Úplnej emancipácie sa však židia dočkali až v roku 1867. Rovnako ako v Uhorsku, získali židia v Českých zemiach občiansku rovnosť.²⁰⁵

Židia na celom území Uhorska aktívne vystupovali v revolúcii v roku 1848-1849 na maďarskej strane. Revolučný parlament v Debrecíne prijal na svojom poslednom zasadaní 28. júla 1849 zákon, ktorým židov zrovnoprávnil s ostatným obyvateľstvom a uznal za právoplatné zväzky medzi kresťanmi a židmi. Rovnoprávnosť síce bola po porážke zrušená a získaná až v roku 1867,²⁰⁶ avšak ostatné diskriminačné opatrenia ktoré boli zrušené späť do platnosti uvedené neboli. Pokuta, milión a pol florénov, ktoré mali zaplatiť za účasť na revolúcii bola použitá na vytvorenie vzdelávacieho fondu a podporu nemeckého školstva. Cieľom malo byť posilnenie puta medzi židmi a nemčinou, keďže sa z nich stali silný zástancovia maďarizácie.²⁰⁷ V roku 1867 došlo k ďalším významným právnym zmenám, ktoré priznali židom štátne občianstvo a celkovú politickú i občiansku rovnosť pred zákonom akú malo i kresťanské obyvateľstvo.²⁰⁸

Je dôležité uvedomiť si intenzívnu maďarizáciu ktorá po vyrovnaní na uhorskom území prebiehala. Rovnako je nutné mať na vedomí motívy liberálnej strany, ktorá prostredníctvom Szécheniho aktívne podporovala integráciu židov²⁰⁹ do maďarského politického národa.²¹⁰ Cieľom bolo navýšiť počet Maďarov v mnohonárodnostnom štáte.

²⁰⁵ MILLER, Michael L.: *Moravští Židé v době emancipace*, s.288–290.

²⁰⁶ V roku 1895 bol zavŕšený emancipačný proces keď sa židovské náboženstvo stalo štátom uznanou cirkvou.

²⁰⁷ MIRON, Guy: *Between "Center" and "East" – The Special Way of Jewish Emancipation in Hungary*. In: *Jewish Studies at the CEU*, zv. 4, 2004, s. 123-126; RYBÁŘOVÁ, Petra: *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*, s.29.

²⁰⁸ ROZENBLIT, Marsha L.: *Jews, German Culture, and the Dilemma of National Identity: The Case of Moravia, 1848–1939*, s.77–120

²⁰⁹ Snahy o zmenu legálneho postavenia židov prebiehali v 2. polovici 19. storočia. Toto obdobie maďarská historiografia označuje Reformkor (éra reforiem). Samotný István Széchenyi bol najvýznamnejším hlasom volajúcim po rozsiahlej reforme v Uhorsku, týkajúcej sa koncepcie občianstva (polgárosdás). Viac o období reforiem pozri: MIRON, Guy: *Between "Center" and "East" – The Special Way of Jewish Emancipation in Hungary*. In: *Jewish Studies at the CEU*, zv. 4, 2004, s.116

²¹⁰ Viac o myšlienke politického národa napríklad: SZABÓ, Miroslav: *Od Slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875–1922)*, Bratislava 2014, s.16–18.

Utilitaristické vnímanie emancipácie židov je viditeľné na uplatňovaní princípu *quit pro quo* v politike maďarských liberálov.²¹¹

Posedná udalosť ktorú je nutne doplniť na pochopenie práce je kongres židov, ktorý sa uskutočnil v roku 1867–1868 v Pešti. Kongres mal za cieľ zjednotiť Uhorské židovstvo pod jednou zastrešujúcou organizáciou. Za týmto účelom bol zvolaný ministrom Etvösöm, avšak namiesto očakávanej dohody došlo k hlbokému rozkolu. Ortodoxní, na znak odporu proti prevahe reformne zmýšľajúcich zástupcov komunit, kongres opustili. Silné politické rozdiely spolu s rozdielnymi postojmi k náboženským reformám zapríčinili rozdelenie uhorského židovstva na vetvu tzv. neológov (reformovaní), ortodoxných a skupinu ktorá sa nepridala ani k jednému táboru status quo ante. Na území dnešného Slovenska bolo 35 status quo komunit, z celkového počtu 76 v celom Uhorsku. V literatúre sú tieto obce tiež nazývané ortodoxiou, menej tradicionalistickou.²¹²

Vláda musela v dôsledku schizmy vydať nariadenie, že stále pristupuje k židom ako k jednej denominácii. Pre nás najzásadnejšie je, že neologická vetva bola charakteristická podporou maďarskej liberálnej politiky a pomadžarčovaním sa, rovnako ako aj svojich náboženských obradov. Ortodoxná vetva, prevažujúca na v práci skúmanom území, vyjadrovala síce podporu aktuálnemu politickému zriadeniu, avšak aktívna maďarizácia v zmysle maďarizovania náboženských obradov alebo iných zmien tu neprebíhala.²¹³

²¹¹KONRÁD, Miklós: *Jews and politics in Hungary in the Dualist era, 1867–1914*. In: *East European Jewish Affairs*, vol. 39, č.2 2009, s.170. MIRON, Guy: *Between "Center" and "East" – The Special Way of Jewish Emancipation in Hungary*, s.121. Lajoš Kossut podporoval napríklad emancipáciu židov, ale len v prípade, že urobia významné náboženské reformy a vzdajú sa všetkých symbolov separátnej kolektívnej identity. Toto bolo spojené i s jeho snahou o posilnenie maďarskej zložky multietnickej monarchie.

Idea „quit pro quo“ dohody o asimilácii a akulturácii výmenou a rovnaké práva nebola unikátna pre Uhorsko, bola napríklad i v Nemecku, avšak v kontraste so západnými štátmi, ktoré založili emancipáciu židov na prirodzených právach, ktoré im boli dané bez ďalších špecifických podmienok ktoré museli splniť ide o významný rozdiel v prístupe k emancipácii.

²¹²JELÍNEK, Yeshaiahu A.: *Dávidova hviezda pod Tatrami*, s.68.

²¹³KÓNYA, Peter: *Dejiny židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývoja*, Prešov 1997, s.40–41.

5. Vzájomné kultúrne vzťahy moravských a západoslovenských židovských komunít

V predchádzajúcej kapitole sme popísali i migračné pohyby židovských obyvateľov z Moravy smerom na územie horného Uhorska. Keďže novozaložené komunity, alebo komunity ku ktorým sa migranti pridali, boli geograficky blízke tým pôvodným, bolo židovským obyvateľom aj naďalej umožnené udržiavať so svojou rodinou a pôvodnou komunitou väzby.

Správy o týchto väzbách máme dochované z viacerých oblastí. V tejto kapitole popisujeme prepojenia prostredníctvom náboženských vzťahov, napríklad keď ostala pôvodná „materská“ moravská komunita prepojená s novou „dcérskou“ komunitou spoločným rabínom (napr. Holič – Hodonín). Rovnako sa však objavujú väzby v oblasti daňových poplatkov (Strážnice – Myjava), obchodné väzby alebo väzby vo forme pochovávania mŕtvych v pôvodnej moravskej obci. Informácie o týchto prepojeniach sú v literatúre bežne zmieňované,²¹⁴ avšak dôvod, prečo sa im venujeme v práci je, že nie sú dostatočne alebo vôbec pramenne či analýzou konkrétnych obcí podložené. Preto sme sa nanovo venovali preskúmaniu vzájomných vzťahov. K obmedzeniu na tieto vzťahy nás viedla existencia limitovaného množstva prameňov.

Keďže práca má za cieľ skúmať kultúrne vplyvy a vzťahy, tvorí táto téma jadro práve nasledujúcej kapitoly. Vzhľadom na limitované množstvo prameňov a dokumentov, budú v nasledujúcej kapitole ilustrované vzájomné vzťahy prostredníctvom osobností rabínov, ktorí v skúmaných komunitách pôsobili. V kapitole je demonštrované, že osobnosti študujúce na moravských ješivách²¹⁵ (napr. Prostějov, Mikulov) boli ovplyvnené inými ideami ako tie študujúce napríklad na prešporskej ješive. Preto povolanie rabína z moravskej ješivy alebo z prešporskej ješivy, či poslanie syna na štúdiá na Moravu alebo do Prešporka, znamenalo vyjadrenie určitého stanoviska k smerovaniu náboženského života obce či jednotlivca. Na príkladoch najvýznamnejších rabínov predstavujeme tento pohyb z Moravy do Uhorska a naopak.

Zo zisteného vyplýva, že konzervatívna obce ako Brezová pod Bradlom alebo paradoxne Sobotište,²¹⁶ preferovali rabínov z Prešporka, kde bola ortodoxia oveľa

²¹⁴ Zmienky bez dostatočnej referencie na pramene sme našli napríklad v publikáciách: BÜCHLER, Robert, Y. a kol.: *Encyklopédia židovských obcí na Slovensku*. zv.1–4; JELÍNEK, Yeshaiahu A.: *Dávidova hviezda pod Tatrami*. BARKÁNY, Eugen – DOJČ, Ludovít: *Židovské náboženské obce na Slovensku*.

²¹⁵ Ješiva je vyššia židovská škola určená k štúdiu Talmudu a židovského náboženského práva – halacha. Absolvent mohol na Morave po zložení skúšky u zemského rabína vykonávať funkciu rabína v židovskej komunite.

²¹⁶ Paradoxne, lebo obec bola osídlená veľkým množstvom prisťahovalcov z Moravy.

konzervatívnejšia ako na Morave. Naopak obce s liberálnym smerovaním, prípadne obce status quo ante (Šaštín, Holíč, Skalica ale i Senica), si vybrali rabínov študujúcich na moravských ješivách či dokonca na univerzitách a tak demonštrovali svoju otvorenosť nie len svetskej vede ale i modernizácii v oblasti náboženstva.

Práve vo výbere rabínov a v rozhodnutí do ktorej ješivy poslať synov z komunity vidíme zásadný vplyv väzieb na Moravu. Obce užšie prepojené mali tendenciu vybrať si rabínov moravských a preferovať umiernenější prístup k náboženstvu (Holíč). Avšak skutočnosť, že obec obývali migranti z Moravy nemala už v 19. storočí formujúci vplyv na to, či sa nakoniec obec rozhodla pre príklon k ortodoxii alebo liberálnejšie smerovanie. Dôkazom je napríklad ortodoxná obec Sobotište alebo obec na Myjave, z ktorej dokonca pochádza významná uhorská ortodoxná rabínska dynastia Schickovcov, avšak obec samotná patrila až takmer do polovice 19. storočia pod moravskú obec Strážnice.

Nie len veľký časový odstup od príchodu migrantov z Moravy ale i konkrétne rabínske osobnosti (Dr. Adolf Friedman v Skalici) ovplyvňovali náboženské smerovanie obce. To sa premieňalo neustále v čase. Napríklad obec v Senici v ktorej založil svoju ješivu konzervatívny ortodoxný rabín Jehuda Aszod si ako nasledujúceho rabína vybrali Jakoba Hirschfelda. Hirschfeld bol pravdepodobne prvý uhorský rabín s doktorátom z univerzity. Vzhľadom na neexistenciu prameňov nie je tiež možné skúmať názorové rozpory medzi jednotlivými členmi obce, ktorí neboli určite názorovo homogénny, a nie všetci so smerovaním obce súhlasili. Dôkaz, že takýto nesúlad predsa len existoval dokazuje konflikt konzervatívneho rabína Judu Derssnitza voči zamestnaniu liberálnejšie zmýšľajúceho Arona Friestadla v Holíči. Časť obce Friestadla skutočne prijala, avšak v dôsledku Derssnitzovho tlaku musel nakoniec z obce odísť a odišiel práve na Moravu, kde pôsobil ako rabín v Prostějove.²¹⁷

Ako prameň informácii k rabínskym osobnostiam slúžia najmä *Magyar zsidó lexikón* (1910) a *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart* (1929). Obe tieto publikácie, hoci vznikajúce na začiatku 20. storočia, sú najbližšími prameňmi informácii o rabínskych osobnostiach, keďže pramene z dejín obcí sa nám inak nezachovali. Tieto informácie boli porovnávané s čo najväčším množstvom literatúry a existujúcich prameňov. I tak ale nebolo možné overiť pôsobenie niekoľkých významných rabínskych autorít na území horného Uhorska. Ide však o tak zásadné mená, že ich zmieňujeme aspoň v poznámke pod čiarou a ponúkame túto informáciu na ďalšie skúmanie.

²¹⁷ Podrobnejšie rozpísané v podkapitole Holíč.

5.1. Rozdiel medzi moravskou a uhorskou ortodoxiou

5.1.1. Ortodoxia na Morave

Zásadný zdroj rozdielu medzi ortodoxiou na Morave a v Hornom Uhorsku je prístup k židovskému osvietenstvu, haskale. Tá sa na území Moravy rozširovala v 20. až 40. rokoch 19. storočia. Pre Českú zeme je charakteristický mierny prístup k haskale, úcta k hebrejskému jazyku i k rabínskym autoritám a tradícii. Takýto prístup bol zásadne odlišný od berlínskej haskaly, propagovanej nastupujúcimi generáciami po Mosesovi Mendelssohnovi²¹⁸, charakteristický radikálnym proti-rabínskym postojom.

Bola to práve nečakaná symbióza rabínskeho učenia a haskaly, ktorá dovolila jedinečnému vzniku ješív, ako centier haskaly na Morave. Moravské ješivy boli natoľko silne zakotvené v rabínskej kultúre, že dokázali vstrebávať nové myšlienky, bez toho, aby to ohrozilo tradičné rabínske učenie. Mnoho popredných moravských rabínov sa nebránilo sekulárnemu vzdelaniu ale naopak, k tomu pobádalo aj svojich študentov.

Neznášateľný spôsob myslenia, strániaci sa akejkolvek zmeny, ktorý bol charakteristický pre uhorskú ortodoxiu v 20. a 30. rokoch na Morave chýbal.²¹⁹ Najlepšie nám tento rozdiel demonštrujú spomienky Izáka Hirscha Weissa. Tento významný rabínsky učenec narodený vo Veľkom Meziříčí, rozpráva vo svojich spomienkach *Meine Lehrjahre*, o svojom štúdiu na moravských i uhorských ješivách. O moravských ješivách hovorí, že na nich študenti získavali znalosti ako svetských vied tak i náboženské vedomosti a „rabíni neotvárali ústa od údesu.“ Dokonca sami podporovali vzdelanie svojich synov v svetských vedomostiach. Weiss v tomto bode uvádza Mordechaja Beneta, zemskeho rabína na Morave (1789–1829), ktorý mal znalosti nemeckého jazyka a gramatiky ale i iných svetských odborov. Zároveň však bol i výnimočným rabínskym učencom.²²⁰ Miller v svojej kapitole venujúcej sa Benetovi upozorňuje, že ho však nemožno vnímať ako maskila.²²¹ Nikdy sa nestotožnil s podstatou haskaly a ideou, že svetské vedomosti by mali byť cieľom sami o sebe. S umiernenou haskalou sympatizoval bez toho, aby s ňou súhlasil.²²²

Weiss sa zaoberá aj porovnávaním ješivy na Morave s ješivou v Prešporoku. Mapuje obdobie, kedy pozíciu vrchného rabína zastával Benetov nástupca Nehemias Trebitsch. Ješivu konzervatívneho rabína Weiss opisuje ako progresívnu v porovnaní s uhorskými ješivami. Pre

²¹⁸ K téme Moses Mendelssohn a haskala v Berlíne ako aj jej šíreniu a charakteru pozri napr.: SORKIN, David: *Moses Mendelssohn and the Religious Enlightenment*, Barkley 1996, 214s.

²¹⁹ MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s.72.

²²⁰ Ďakujem profesorovi M.L.Millerovi, ktorý ma na spomienky I.H.Weissa a G. Klemperera upozornil ako na vhodný zdroj skúmania rozdielov medzi náboženským vzdelávaním v Uhorsku a na Morave. WEISS, Isaac Hirsch: *Meine Lehrjahre: aus den hebräischen Erinnerungen des Verfassers*, Berlin 1936, s.76.

²²¹ Stúpenec haskaly.

²²² MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s.73.

Weissa bol práve toto dôvod prísť na Moravu, keďže Trebitschova ješiva bola známa otvorenosťou k svetským predmetom. Trebitsch proti svetským predmetom ani nemeckému jazyku neprotestoval, ak nezasahovali do tradičného náboženského vzdelávania. Študenti získavali nie len jazykové znalosti svetských jazykov, ale i kvalitné vzdelanie v oblasti Talmudu.²²³ Taktiež Gutman Klemperer spomína na Trebičovu ješivu. Porovnáva ju priamo s ješivou Chatama Sofera. Trebitsch dokonca Klempererovmu otcovi v roku 1820 doručil, aby učil svojho syna Tóre s pomocou jej nemeckého prekladu od Mosesa Mendelsoňa. Sofer na druhej strane čítanie Mendelsonových spisov prísne zakazoval. Rovnako ako zakazoval svojim žiakom čítať iné ako hebrejské a prísne ortodoxné knihy. Trebitsch naopak považoval za jedného zo svojich najvýznamnejších žiakov i Aharona Rosenbacha, ktorý vyštudoval gymnázium a získal i doktorát z filozofie.²²⁴

Rozdielna bola na Morave aj pozícia nemecko-židovského školstva. Vďaka zásahom Ezechiela Landaua (1713–1793), českého zemského rabína, a jeho spolupráci so svetskými autoritami bolo možné zabezpečiť striktné oddelenie predmetov štúdia na ješive a nemecko-židovskej škole. Preto to boli paradoxne konzervatívny rabíni, ktorí podporovali v Českých zemiach svetské školstvo a nie maskilim ako tomu bolo inde. Bolo to preto, aby získali kontrolu nad spôsobom výuky, čo sa im aj podarilo. Postavenie Tóry zostalo i naďalej neohrozené. Chlapci navštevovali štvorročné nemecké školy až v 10. roku, kedy už boli oboznámení s Tórou. Navyše sa venovali svetskému štúdiu len niekoľko hodín denne a zvyšok času trávili v chederi.²²⁵

Medzi žiakov moravských ješív, konkrétne v Boskovicích, Prostějove či Strážnici patril aj hlavný predstaviteľ ortodoxie v Uhorsku Chatm Sofer, vlastným menom Moses Schreiber.²²⁶ Sám v Prostějove v roku 1786 učil. Bolo to v čase keď ešte moravské ješivy tvorili centrum náboženského vzdelávania.²²⁷ Postupne v druhej polovici 18. storočia začali zanikať a v 20. rokoch 19. storočia si ješivu udržal už len Mikulov.²²⁸ Centrum náboženského vzdelávania sa presúva na východ do Uhorska. Tvorila ho nie len svetoznáma ješiva Chatama

²²³ WEISS, Isaac Hirsch: *Meine Lehrjahre*, s.76

²²⁴ KLEMPERER, Gutman: *Reminiscenzen aus meiner frühen Jugendzeit*. In: *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Tschechoslowakei*, 1936, roč.6, s. 25–37.

²²⁵ Najnižší stupeň náboženskej školy. Žiaci sa vyučujú Tóre, učia sa čítať hebrejsky. Učiteľ v chederi sa nazýva melamed. Mohla fungovať ako komunitná či súkromná inštitúcia.

KIEVAL, Hillel: *Languages of Community*, University of California 2000, s.47.

²²⁶ Viac o tejto zakladajúcej postave uhorskej ortodoxie pozri: KATZ, Jacob: *Towards a Biography of the Hatam Sofer*. In: *Divine Law in Human Hands: Case Studies in Halakic Flexibility*, Jeruzalem 1998, s.223–266.

²²⁷ Do konca 18. storočia na Morave existovali ješivy, ktoré priťahovali študentov z celej monarchie. Najväčšia bola v Mikulove, ďalšie boli v Prostějove, Lipníku nad Bečvou, Trebiči, Holešove, Ivančiciach taktiež v Uhorskom Brode, Hranicích alebo Pohořelicih.

²²⁸ MILLER, Michael L.: *Moravští Židé v době emancipace*, s.70.

Sofera, ktorú navštevovalo až okolo 500 žiakov, ale i menšie ješivy, ktoré vznikali i v nami skúmanom regióne. V druhej polovici 19. storočia vzniká ješiva Jehuda Aszóda v Senici,²²⁹ taktiež ješiva na Brezovej či Mordechaja Brodu na Myjave. Išlo o obce ortodoxné, pretože obce status quo ante si v Uhorsku ješivy po kongrese v roku 1868 zakladať nemohli. Jelínek hovorí, že ješív na území celého dnešného Slovenska bolo asi 35 až 40.²³⁰

²²⁹ Obec v Senici sa z obce status quo zmenila na ortodoxnú. Preto bolo možné aby tu bola v 2. pol. 19 storočia založená ješiva.

²³⁰ JELÍNEK, Yeshaiahu A.: *Dávidova hviezda pod Tatrami*, s.68.

5.1.2. Ortodoxia v Uhorsku

Na Morave boli obce povinné pri určitom počte obyvateľov zriaďovať náboženské školy.²³¹ V Uhorsku to takto neplatilo. Ješivy boli súkromné inštitúcie rabínov, nie komunitné zariadenia a preto ich mali rabíni často problém s narastajúcim počtom žiakov udržať. Rabín mal na svoju ješivu a jej smerovanie hlavný vplyv. Ješiva Chatma Sofera, spolu s jeho dielami, mala teda formujúci vplyv na vznik extrémne konzervatívnej uhorskej ortodoxie a šíreniu jej myšlienok medzi študentov.²³²

Na porovnanie bude analyzovaná posledná vôľa Chatama Sofera, prostredníctvom ktorej bude naznačené, aké boli hlavné myšlienky uhorskej ortodoxie, keďže Sofer bol jej ideovým predstaviteľom a v svojej poslednej vôli ich zhrnul.²³³ Analýzou predstavujeme zásady, podľa ktorých sa riadila i prešporská ješiva.

Chatam Sofer v prvom rade odmietal, ako je z dokumentu zrejmé, akúkoľvek zmenu v zavedenej tradícii. Dotýka sa synagogálneho obradu, kedy odmieta všetky zmeny zavedené reformou a to ako zmenu pozície miesta čítania Tóry (bima)²³⁴ alebo akékoľvek, hoci aj umiernené, zmeny vo vzhľade a usporiadaní synagógy. Sofer tiež zakázal kázeň v „*jazyku národov*“ čiže v akomkoľvek inom jazyku ako hebrejčine, rovnako ako aj zmeny v štruktúre modlitebných kníh.

Jazyka sa dotýkali ešte ďalšie opatrenia. Pre ženy, ako osoby tradične nevzdelané v hebrejčine,²³⁵ bolo dovolené, aby čítali literatúru v „*jazyku Aškenázskom*“, čiže v nemčine i jidiš, avšak „*vytlačené v našom písme*,“ čo znamená v hebrejskom písme. Povolená literatúra bola „*rabínske agady*“²³⁶, čiže náboženská literatúra. Sofer veľmi striktno odmieta akýkoľvek iný typ literatúry v odlišných jazykoch. Dokonca sa vyjadruje aj k téme divadla v tejto pasáži keď varuje: „*A vaša noha nech nevkróčí do divadiel...*“ Sofer, na rozdiel od Trebitscha, absolútne odmietal spisy Mosesa Mendelsoňa. Rovnako odmietal aj jeho preklad Biblie do

²³¹ Podľa Šaj Takkanot mali obce povinnosť zriaďovať a finančne prispievať na chod ješivy. Mikulov mal povinnosť zriaďiť ješivu s 25 študentmi a každá ďalšia obec, tvorená viac než tridsiatimi vlastníkami obydlija mala povinnosť financovať ješivu s najmenej šiestimi študentami. V dôsledku vyhnaní židov v 15. storočí sa viacero ješív sústredilo vo vzájomnej blízkosti a študenti tak mali možnosť prechádzať v blízkych obciach z jednej ješivy do druhej. MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s.71.

²³² BEN DAVID, Joseph: *The Beginnings of Modern Jewish Society in Hungary in the First Half of the Nineteenth Century*. In: *Jewish History*, 1997/ 11, č.1, s.67.

²³³ SOFER, Chatam: *Last Will an Testament (1839)*. In: MENDES-FLOHR, Paul – REINHARZ, Jehuda (Ed.): *The Jew in the Modern World. A Documentary History*, s.196–199.

²³⁴ Tradičné synagógy mali bimu (miesto, kde sa čítala Tóra) umiestnenú v strede miestnosti a lavice boli usporiadané kruhovito okolo nej (napr. na Morave Holešov). Reformné hnutie v rámci úprav obradu i interiéru posunulo podľa vzoru kresťanských kostolov bimu dopredu, podobne ako bol umiestnený kresťanský oltár.

²³⁵ Náboženské štúdium a teda i štúdium hebrejčiny bolo tradične sprístupnené len mužom.

²³⁶ Agada alebo častejšie hagada sú texty zaoberajúce sa históriou či etikou, zbožné a folklórne príbehy, nachádzajúce sa v rabínskej literatúre. Nikdy nejde o právne texty.

nemčiny.²³⁷ Ako sa vyjadril Jakob Katz, toto bola pre veľa jeho nasledovníkov veľmi excentrická požiadavka. Vyskytli sa snahy nešikovne prepísať túto časť jeho poslednej vôle a zmeniť „*spisy Mendelsohn*“²³⁸ na všeobecne „*svetskú literatúru*.“²³⁹

Sofer rovnako odmietal akékoľvek zmeny vo vizácii židov. Zakazoval akokoľvek zmeniť tradičný odev spolu so zákazom zmeniť jazyk, ktorý židia používali alebo svoje meno. Tieto zákazy vytvárali opäť opozíciu voči reformnému hnutiu, kde si rabíni strihali tradične dlhé fúzy, nosili odev inšpirovaný protestantskými kazateľmi a kázali v jazyku štátu.

Soferov konzervativizmus môže byť zhrnutý v jeho hesle „*Nové je zakázané Tórou*“²⁴⁰ čo znamená, že akékoľvek nové zmeny sú v Tóre zakázané. V oblasti školstva však zdieľal názory predstavené už Ezechielom Landouom a nestaval sa proti jozefínskym Normalschulen. Sekulárne vzdelanie tohto typu neodsudzoval, pokiaľ v škole nedochádzalo k miešaniu náboženských a svetských predmetov. Avšak vzhľadom na neexistenciu silnej autority typu zemskeho rabína, aká fungovala v Českých zemiach, svetské školstvo bolo propagované maskilmi, voči ktorým stál v opozícii.²⁴¹

²³⁷ Preklad zvaný *Bi'ur*. Nemecký preklad bol vydaný v hebrejskom písme a s komentárom v hebrejčine. Problematickým bol nie len fakt, že preložil Bibliu do nemčiny, ale i to, že komentáre ktoré boli v jeho preklade vytvoril on a jeho spolupracovníci, namiesto toho aby len preložil existujúce autority.

²³⁸ *Sifre Ramad* [doslova spisy Ramad-ove]. Ramad je akronym pre Mendelsohna, ktorým ho Sofer v poslednej vôli označil. Označenie pre svetskú literatúru je *sifre hemed*. Takáto zmena významu je v hebrejčine možná prepísaním len prvého písmenka, prepísaním reš (ר) na hej (ה).

²³⁹ KATZ, Jacob: *Towards a Biography of the Hatam Sofer*. In: *Divine Law in Human Hands: Case Studies in Halakhic Flexibility*, Jeruzalem 1998, s.403–443.

²⁴⁰ He-čhadaš asur min ha-Torah! Tento výrok referuje na pravidlo z Mišny (Misna Orlah 3:9), ktoré sa viaže na konzumáciu prvých plodín. Toto pravidlo poňala ortodoxia obrazne a dodnes ho využíva ako argument, proti zavádzaniu zmien.

²⁴¹ Odkazujeme v tomto mieste na spory v prešporskej komunite v súvislosti s ustanovením *Primärschule*, ktorá kombinovala kurikulum Talmud Tóra školy (náboženskej) a Normalschule (svetskej). Iniciatíva založenia školy bola podporovaná miestnymi maskilim a Sofer sa voči nej staval do veľmi silnej opozície.

5.2. Brezová pod Bradlom

Dokázateľne žili židia na Brezovej už okolo roku 1700, avšak samotná náboženská obec na Brezovej pod Bradlom bola ustanovená až v 18. storočí. Predtým obec patrila do kompetencie rabína na Myjave. Podľa najstarších dochovaných náhrobných kameňov sa na miestnom cintoríne pochovávalo od roku 1749. Barkány sa zmiňuje o existencii náhrobného kameňa z roku 1706, ktorý však už ani on sám nebol schopný dohľadať.²⁴²

Brezová bola dôležitým remeselným centrom, zameraným na garbiarstvo, chov dobytka a jeho predaj. Kvitnúci hospodársky život a výhodná poloha blízko moravských hraníc sem lákali židov z Moravy. Rovnako aj miestna modlitebňa bola postavená podľa vzoru synagóg na Morave. Ako dokazujú návrhy v zbierkach židovského múzea v Prahe,²⁴³ mala jednoduchý tvar domca, ktorý ju nevelmi odlišoval od okolitých budov v obci. Ide o charakteristickú architektúru pred-emancipačných synagóg, ktoré sa nemali tendencie výrazne odlišovať od okolitých stavieb v obci.²⁴⁴ Bola umiestnená v kopcovitom teréne rovnako ako cintorín.

Brezovská obec bola ortodoxná. Do rabinátu na Brezovej patrili židia i z okolitých obcí. Podľa matriky z roku 1849 sa dozvedáme, že v prvej polovici 19. storočia sem patrili ešte obce Košariská, Bukovec, Hradište pod Vrátnom.²⁴⁵ Pre ilustráciu v tomto období (1830) mala obec 150 židovských obyvateľov.²⁴⁶ Z hmotných pamiatok ako dôkaz, že išlo o konzervatívnu obec dokladá svojim usporiadaním aj už zmienený cintorín. Náhrobky nachádzajúce sa na cintoríne sú len v hebrejskom jazyku,²⁴⁷ muži a ženy boli pochovaní v zvláštnych radoch, čo je ďalší zo znakov konzervatívneho usporiadania.

Svoj konzervativizmus potvrdila obec aj pridaním sa k ortodoxii po kongrese v roku 1868.

To že obyvatelia obce preferovali uhorský typ ortodoxie vidno i z výberu rabínov. Rabíni pôsobiaci, alebo pochádzajúci z Brezovej študovali v Uhorsku a na uhorských ješivách. Klonili sa k striktnej ortodoxii reprezentovanej Chatamom Soferom, čo je vidno napríklad na osobnosti Mosesa Schika, ktorý bol členom významnej rabínskej dynastie pochádzajúcej pôvodne z Prahy.²⁴⁸

²⁴² Židovské múzeum Praha (ďalej len ŽMP): Fond: Barkány Slovensko, inv. č. 103, 153/85, *Brezová*.

²⁴³ ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, inv. č. 103, 153/85, *Brezová*.

²⁴⁴ Pre viac informácií o typológii synagóg z architektonického hľadiska, konkrétne o type pred-emancipačných synagóg a synagóg z obdobia po emancipácii, pozri: BORSKÝ, Maroš: *Synaogue Architecture in Slovakia Towards Creating a Memorial Landscape of Lost Community*. Heidelberg 2005, s.112–120. (Dizertačná práca)

²⁴⁵ Štátny oblastný archív v Bratislave (ďalej len SOAB), fond Zbierka matrik, Židovská náboženská obec Brezová pod Bradlom: matrika narodených 1849–1874, mikrofilm inv. č. 394-402.

²⁴⁶ ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, inv.č. 103, 153/85, *Brezová*.

²⁴⁷ Jedinú výnimku predstavuje prepis mena Jozef Weisz v latinke. Nápis je na zadnej strane náhrobného kameňa a neobsahuje žiadne ďalšie údaje. Na prednej strane je hebrejský nápis. Nápis na náhrobnom kameni je z roku 1919.

²⁴⁸ ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, inv.č. 103, 153/85, *Brezová*.

Medzi významné rabínske osobnosti, ktoré z Brezovej pochádzali patrili Jehuda Grünwald (1849–1920), rabín v Sobotišti, Bonyháde, Šuranoch.²⁴⁹ Od roku 1898 až do svojej smrti pôsobil v ortodoxnej komunite v Satu Mare v Rumusku, kde viedol svetoznámu ješivu. Je autorom významných diel ako *Šever mi-Jehuda* alebo *Chasidei Avot*.²⁵⁰ Bol to vážny ortodoxný rabín, ktorý bol označovaný ako cadik²⁵¹ a jeho hrob je dnes pútnym miestom ortodoxných židov.²⁵²

Medzi významných rabínov narodených na Brezovej, ktorí tu však nepôsobili patrili Solomon Schück²⁵³ a jeho synovec Dávid Schück. Dávid bol odchovancom ješivy v Prešporoku a slávnej ješivy Ezekeia Beneta v Nitre.²⁵⁴ Pôsobil ako rabín v Széchény (1852–1867) a neskôr až do svojej smrti v Tokaji (1864–1867). Bol autorom halachického²⁵⁵ pojednania k talmudickému traktátu Hulim,²⁵⁶ ktoré vyšli až po jeho smrti pod názvom *Imre David*.²⁵⁷

Veľmi významná, ortodoxiu a dynastiu Schickovcov reprezentujúca, osobnosť bol Moses Schick.²⁵⁸ Schick sa narodil na Brezovej a ďalej v štúdiu pokračoval na prešporskej ješive, priamo u Chatama Sofera. Ten ho dokonca považoval za svojho najnadanejšieho žiaka. Schick sa stal vodcom uhorskej ortodoxie počas kongresu v Budapešti v roku 1868, hoci nezastával žiadnu oficiálnu pozíciu.²⁵⁹ Neskôr sa stal rabínom v Chruste kde viedol veľkú

²⁴⁹ Informáciu udáva sám Grünwald na prvej strane svojej knihy. GRÜNWARD, Jehuda: *Hasidei Avot*, Seini 1925, s.1.

²⁵⁰ RADOSLAV, Maria: *The Hebrew Print and the Jewish Society in North Transylvania in the 20th century. The Hebrew Printing House from Seini, Satu Mare County*. In: PaRDeS. Zeitschrift der Vereinigung für Jüdische Studien e.V., Potsdam 2010, zv. 16, s.73–91.

²⁵¹ Cadik – spravodlivý

²⁵² Poznatky získané na základe návštevy hrobu a skúmania náhrobku Jehuda Grünwalda v Satu Mare.

²⁵³ (1844–1916)

²⁵⁴ Ezekeiel Benet bol členom význame rodiny Benetovcov s väzbami na Moravu. Ezekeiel B. bol synom Jakoba B., uznávaného učenca pôsobiaceho v Bude a Matl. Pôsobil v Szécsényi (1810), Pakši (1825), Balásgyarkat a od roku 1847 viedol komunitu i ješivu v Nitre. Väzbu s Moravou mal prostredníctvom svojho bratranca Mordechaja B., zemského rabína pôsobiaceho v Mikulove. Jeho brat Mose Mordechaj B. bol rabínom v Stupave a syn bol rabínom v západoslovenskej obci Vrbové.

²⁵⁵ Halacha – židovské náboženské právo.

²⁵⁶ Masechet – oddiel, v tomto prípade Babylonského Talmudu, ktorý sa nazýva Hulin.

²⁵⁷ UJVÁRY, Péter: *Magyar Zsidó Lexikon*, Budapest 1929, s.776

²⁵⁸ (1807–1879), bol známejší pod menom Maharam Schick. Maharam je slovo, ktoré vzniklo fonetickým zápisom výslovnosti akronymu z Moreinu Harav Rabbi Moíše, čo znamená „Náš učiteľ rabín Moše.“

²⁵⁹ Práve Schick počas kongresu poslal ministromi Eötvösovi list o tom, že ortodoxia nebude rešpektovať závery kongresu. Založili si vlastnú nezávislú organizáciu združujúcu ortodoxné komunity – Ústredná kancelária židovských ortodoxných obcí v Uhorsku (Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitfelekezet Központi Irodája), ktorá bola v roku 1871 uznaná ministrom Tivadarom Paulerom ako reprezentujúci orgán ortodoxných komunit. Bola nezávislá od neologickej organizácie: Národná židovská kancelária (Az Izraeliták Országos Irodája). Podrobnejšie pozri: KATZ, Jacob: *A House Divided: Orthodoxy and Schism in Nineteenth-Century Central European Jewry*. Brandeis University Press, 1998, s.131–133.

ješivu a tu v roku 1879 i zomrel. Na znak vrúceho vzťahu k rodnej obci si k menu pripojil prídomek Brezova.²⁶⁰

I rabín Aaron Uri Müller pôsobiaci na Brezovej v rokoch 1865–1879 bol odchovancom prešporskej ješivy. Pôsobil pôvodne ako dajan²⁶¹ v Šaštíne a neskôr sa stal rabínom na Brezovej (1865–1879). Vo svojom slávnom spise *Ben Uri* sa venuje Šabatu.²⁶²

Zakladateľom ješivy na Brezovej, ktorá priťahovala študentov zo širokého okolia a bola príkladom presunu náboženského vzdelávania z Moravy do Uhorska bola i ješiva významného rabína Marka (Mordechaj Lev) Winklera. Winkler, pôvodom z Topolčian a známy svojimi rabínskymi responzami²⁶³ i mimo Uhorska. Ješivu na Brezovej viedol v rokoch 1880–1898. Ješiva však zanikla jeho odchodom do maďarského mesta Mád.²⁶⁴ Ako sme už vysvetlili, bolo to spôsobené tým, že ješivy neboli komunitné inštitúcie ale súkromné inštitúcie rabínov. Rovnaký osud ako Winklerovu ješivu postihol i ješivu Juda Aszoda v Senici.

Samozrejme, nie všetky rabínske osobnosti pochádzajúce z Brezovej boli predstaviteľmi ortodoxie. Naopak Salomon Schück, patril medzi slávnych progresívnych rabínov. Pôsobil od roku 1844 v Karcagu (Maďarsko) ako okresný rabín a kázal v nemeckom i maďarskom jazyku. Vyjadril sa i k obvineniam z rituálnej vraždy v Tiszaeslár a Szent Imre a v roku 1892 publikoval brožúru preloženú do nemeckého jazyka *Tízparancsolat az antiszemitzmus ellen* [Desatoro proti antisemitizmu].²⁶⁵

Životopisy rabínov neboli na tomto mieste zhrnuté samoúčelne. Na ortodoxných rabínoch z komunity Brezová pod Bradlom je demonštrované, že ortodoxní rabíni preferovali ortodoxné uhorské ješivy. Toto smerovanie ich predurčovalo i vo výbere komunít v ktorých pôsobili. Vo väčšine prípadov štúdia na ortodoxnej ješive určovali ich smerovanie do ortodoxnej komunity na území Uhorska. Na druhej strane Salomon Schück, je zaujímavá postava, ktorá sa aj napriek tradičnej výchove, napríklad v ješive v Balassagyarmat,²⁶⁶ vydala progresívnou cestou reformného hnutia. Toto len dokazuje, že myslenie všetkých členov obce nebolo homogénne. Záležalo od jednotlivých osobností akým smerom sa v náboženskej

²⁶⁰ UJVÁRY, Péter: *Magyar Zsidó Lexikon*, s.787.

²⁶¹ Dajan pôsobil ako člen náboženského súdu v komunitě.

²⁶² UJVÁRY, Péter: *Magyar Zsidó Lexikon*, s.617.

²⁶³ Responzá tvoria druh rabínskej literatúry, ktorá je písaná formou otázok a odpovedí, ktoré dáva rabín. Zaoberá sa náboženskými, filozofickými alebo právnymi problémami judaizmu. Winklerove responzá vyšli pod názvom *Levushay Mordecai*.

²⁶⁴ LAVI, Theodore (Ed.): *Encyclopedia of Jewish Communities. Hungary*, Jerusalem 2001, zv.2, s.862–863.

²⁶⁵ UJVÁRY, Péter: *Magyar Zsidó Lexikon*, s.776

²⁶⁶ Táto obec je zaujímavá častým povolávaním moravských rabínov. Pôsobil tu i Ezekiel Benet, vyučujúci neskôr i Schückovho synovca Davida v Nitre.

otázke vydali. V samotnom mestečku však ostala ortodoxia silne zakotvená. Komunita sa jej držala až do holokaustu, kedy boli jej členovia zavraždení.²⁶⁷

5.3. Sobotište

Obec blízko moravských hraníc bol miestom usádzania židov i habánov, ktorí boli nútení opúšťať České zeme. Sobotište slúžilo i ako obchodné centrum, obchodné styky malo napríklad s Uhorským Brodom a aj vďaka hospodárskemu ruchu bolo pre migrantov atraktívne. Z roku 1736 máme informáciu o 18 židovských rodinách, ktoré sa tu usídlili.²⁶⁸ V tomto roku si vystavili modlitebňu. Vlastnili i mikve,²⁶⁹ pekáreň macesov či školu.

Náboženská obec existovala už okolo 40. rokov 18. storočia, keďže na cintoríne je v roku 1740 pochovaný rabín Matisjahu. Existujú informácie, že medzi novo prichádzajúcimi židmi z Moravy a pôvodným obyvateľstvom, či skôr ich rabínskym predstaviteľom, evidentne dochádzalo k napätiu. Nevieme, či zdrojom tohto napätia boli náboženské alebo iné spory.²⁷⁰ Zaujímavé však na obci Sobotište je, že napriek vysokému počtu prisťahovalcov z Moravy sa obec oficiálne držala až do 20. storočia ortodoxie²⁷¹ uhorského typu a vyberala si (okrem Mayera Rosenberga²⁷²) rabínov z uhorských ješív.

Ešte pozoruhodnejší sú preto cintoríny na ktorých židovská obec v Sobotišti pochovávala. Nachádzajú sa tu nápisy na hroboch v hebrejskom, maďarskom i nemeckom jazyku. Inojazyčné nápisy sa prevažne nachádzajú z druhej strany, prípadne na podstavci, náhrobného kameňa, na rozdiel od hebrejských nápisov umiestnených vpredu alebo navrchu. Nachádzajú sa tu i kamene v nemeckom jazyku s minimom hebrejského textu. Cintoríny budia dojem, že každému členovi obce bol náhrobný kameň vytvorený podľa vlastných jazykových preferencií jeho/jeho rodiny, Toto tvorí veľký rozdiel v porovnaní s ortodoxnými obciam ako Brezová a Myjava kde iné ako hebrejské nápisy nenachádzame.

²⁶⁷ Slovenský národný archív (ďalej len SNA), fond Ústredná kancelária židovských ortodoxných obcí (ÚKŽOO): fond nie je usporiadaný.

²⁶⁸ ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, inv. č. 64.

²⁶⁹ Mikve - rituálny kúpeľ.

²⁷⁰ ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, inv. č. 64.

²⁷¹ Obec je súčasťou ortodoxných obcí i po vzniku Československa. SNA: fond Ústredná kancelária židovských ortodoxných obcí, fond nie je usporiadaný.

²⁷² V *Encyklopédii židovských náboženských obcí*, zv.3, s.69, sa nachádza informácia, že v Sobotišti pôsobil i významný kabalista a učenec Jonatan Eibenschütz (tiež Eibeschutz) (1690–1764). Jeho otec pochádzal z obce Ivančice a Johnatan sám študoval v Prostějove a Holešove. Pôsobil na rozličných miestach mimo iné v Prahe a stal sa známy okrem svojich spisov aj kontroverziou okolo svojho obvinenia zo šabatiánizmu, tzv. kontroverzia Eibenschütz -Emden. Keďže ide o nesmierne dôležitú rabínsku osobnosť, je nutné túto informáciu spomenúť. Avšak samotnej autorke sa ju overiť nepodarilo. Viac o kontroverzií pozri: LEIMAN, Shnayer Z.: *When a Rabbi Is Accused of Heresy*. In: Jacob NEUSNER, Jacob – FRERICHS, Ernst S. a kol. (ed): *From Ancient Israel to Modern Judaism*, Brown University 1989, zv. 3, s.179–194.

Jediným rabínom, ktorého väzby na Moravu sa podarilo dohľadať bol Mayer Rosenberg, pochádzajúci z Prahy a pôsobiaci v rokoch 1706–1809 v Sobotišti. Bol zaťom Salomona Halevi Broda, vedúceho komunity v Kojetíne a sám pôsobil, od roku 1794, ako rabín v Kyjove.²⁷³

Z významných ortodoxných rabínov, ktorý predstavujú ortodoxné smerovanie obce treba zmieniť Israela Schauera. Pôsobil tu i jeho zať Jakob Koppel Reich a už zmienený rodák z Brezovej Jehuda Grünwald.

Israel Schauer bol žiakom Chatama Sofera a pôsobil i v Bánovciach nad Bebravou a od roku 1818 v Sobotišti. Po 40 rokoch ho po jeho smrti vystriedal v roku 1860 Jakob Koppel Reich. Reich bol pôvodom z Vrbovíc, z významnej rabínskej rodiny. Náboženskému štúdiu sa venoval u svojho otca-rabína Abraháma Ezechiela Reicha. Rovnako ako Schauer bol tiež odchovancom ješivy v Prešporke. Po devätnástich rokoch odchádza do Vrbovíc, odkiaľ odišiel v roku 1889 do Budapešti. Tu sa stal vrchným rabínom ortodoxnej komunity a vo veku 90 rokov, sa stal tento zástanca ortodoxie členom uhorského parlamentu.²⁷⁴

5.4. Šaštín

Komunita v Šaštíne dostala povolenie postaviť si modlitebňu už v roku 1564. V tejto dobe už existovala židovská obec. Počet židov v Šaštíne sa zvýšil o prisťahovalcov z Moravy najmä po vpáde kuruckých vojsk a následnom plienení na Morave. V roku 1736 tu žilo 51 rodín a rabínom obce bol Jakub Lebl.²⁷⁵

Šaštínska obec nebola ortodoxná a po roku 1868 sa pridala k organizácii neologického židovstva v Uhorsku, Ješrun.²⁷⁶ Na usporiadaní cintorína je taktiež vidieť, že išlo o neologickú obec. Mužské a ženské hroby sú pomiešané a nápisy na hroboch sú v hebrejskom a nemeckom jazyku. Moderné náhrobky z 19. storočia kombinujú oba jazyky na prednej strane náhrobného kameňa. V tomto období sa minimálne meno nachádza prepísané latinským písmom či už na spodnej časti náhrobku, alebo priamo v jeho strede s ďalším nemeckým textom. Máme záznamy o niekoľkých rabínoch, ktorí študovali na Morave alebo tam neskôr pôsobili a nejakú časť života zastávali úrad i v Šaštíne.

Najvýznamnejšou osobnosťou, ktorá v Šaštíne pôsobila bol jednoznačne Mordechaj Benet, narodený v roku 1753 v maďarskej obci Curgó. Benet sa v Šaštíne ocitol na začiatku

²⁷³ GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, s.204

²⁷⁴ KIS, János: *Reich Koppel, egy rabbi a felsőházba*. In: *Múlt és Jövő*, 4.2 1993, s.89-93; KOMRÓCZY, Géza – FROJMOVICS, Kinga a kol.: *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History*, Budapest – New York, 1999, s. 437–438, 461–462.

²⁷⁵ ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, inv. č.56

²⁷⁶ GROSS, David (Ed.): *Židovská ročenka pre Slovensko 5700/1940*, Bratislava 1940, s.26.

svojej kariéry, krátko po ukončení štúdií. Svoje vzdelanie získal v Talmud Tóra²⁷⁷ škole v Mikulove a študoval na ješive v Prešporku u Meira Barby, ale rovnako aj u významného chasidského učenca Shemuel Smelke Horovitz, hlavného rabína z Mikulova. Pred príchodom do Šaštína pôsobil ako sudca v Mikulove i ako rabín v Břeclavi. V roku 1788 sa stal rabínom v Šaštíne, avšak len na krátku dobu jedného roku. Odchádza odtiaľto 4. novembra 1789 na pozíciu moravského zemského rabína v Mikulove.²⁷⁸

Bol veľmi významnou postavou v obrane tradičných hodnôt judaizmu proti reformnému hnutiu v judaizme. Avšak na rozdiel od Chatama Sofera, ktorý zastával úplnú separáciu od reformistov, Benet sa snažil zabrániť ich úplnému oddeleniu. I to viedlo k unikátnej symbióze tradičného rabínskeho učenia a haskaly na Morave ktorú popisujeme vyššie.²⁷⁹

Významným znalcom Talmudu, narodeným v Strážnici, ktorý Beneta v roku 1790 v Šaštíne nahradil, bol Gabriel Böhm s prídomkom Schlosberger.²⁸⁰ Böhm sa stal v roku 1785 rabínom v Kojetíne. Avšak po tom, ako bol jeden z členov obce, Lasi Kohen, obvinený z krypto-šabatiánizmu, túto pozíciu opustil.²⁸¹

Najvýznamnejšia postava, ktorej hrob dominuje i cintorínu, keďže je jediný ohradený železným plotom, je Mordechai Broda.²⁸² Broda sa narodil v Uhorskom Brode a pôsobil v Strážnici, kde sa spoznal a stal blízkym priateľom Chatama Sofera. V Šaštíne pôsobil ako dajan a zomrel v roku 1815. Po jeho smrti tu pôsobil v roku 1840 i jeho syn Nathan.²⁸³

Rabín, ktorý sa narodil v roku 1823 Šaštíne, ale študoval v Berlíne ale aj vo Viedni, bol Moritz Hirschfeld. Dokonca sa krátko v roku 1845 venoval i štúdiu medicíny. Štúdiom na univerzitách samo o sebe vypovedá o záujme o svetské predmety, ktoré boli v uhorských ješivách zakázané. Pôsobil na Morave, kde sa stal rabínom v Boskovicích a neskôr, v roku 1853 aj vo Veľkom Meziříčí. V roku 1863 odchádza z Českých zemí do Temešváru.²⁸⁴

²⁷⁷ Židovská škola. Je vyššia ako cheder ale nižšia ako ješiva.

²⁷⁸ GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, s.47, 51; MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s. 68–70; UJVÁRY, Péter: *Magyar Zsidó Lexikon*, s.107.

²⁷⁹ Nie je naším cieľom venovať sa na tomto mieste obsiahlemu životopisu a dielu Mordechaja Beneta. Cieľom je iba naznačiť aká osobnosť, s akou náboženskou orientáciou v Šaštíne pôsobila. K osobnosti Mordechaja Beneta je okrem hebrejských odborných prác a jeho vlastných, taktiež hebrejsky písaných kníh, dostupná napríklad v nemčine: Leopold Löw: *Das mährische Landesrabbinat seit hundert Jahren*. In: *Gesammelte Schriften*, zv. 2, s. 177–195; MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s.68–105.

²⁸⁰ Schlosberg – nemecké označenie Šaštína

²⁸¹ GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, s.520, 282; BÜCHLER, Robert, Y. a kol.: *Encyklopédia židovských obcí na Slovensku*, zv.2, s.168.

²⁸² Príloha č.2.

²⁸³ ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, inv. č.56

²⁸⁴ ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, fond Velké Meziříčí, inv.č. 67970; GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, s.231.

V roku 1882 tu tiež pôsobil žiak Samsona Raphaela Hirscha, moravského zemského rabína v rokoch 1847–1849, Leopold Mózes Engel.²⁸⁵

Náboženské authority, ktoré pôsobili v Šaštíne mali rozličné druhy väzieb na Moravu. A hoci mali predstavené osobnosti v napríklad prípade Beneta či Broda silný vzťah k tradícii i tak si ich táto liberálna obec vybrala.

5.5. Myjava

Prítomnosť židov na Myjave je zdokumentovaná už v roku 1728. Nájomcami regálneho práva boli dve rodiny, ktoré sa prísťahovali z moravskej Strážnice.²⁸⁶ Presná doba založenia náboženskej obce na Myjave nie je známa, stalo sa tak však niekedy v priebehu 18. storočia. Predtým obec patrila pod spomenutú náboženskú obec Strážnice na Morave. Tento vzťah dokumentuje odvádzanie časti cirkevnej dane v roku 1786 od Myjavských židov do Strážnice. Obce mali i spoločného rabína.²⁸⁷ Rovnako aj synagóga, postavená v roku 1846, je pomerne jednoduchého typu s obdĺžnikovým pôdorysom obdobná pred-emancipačným synagógam na Morave.²⁸⁸ Pred jej postavením sa židia modlili v prenajatom dome, kde mali zriadenú modlitebňu.²⁸⁹

Komunita sa po kongrese pridala na stranu ortodoxie. Konzervatívnosť členov obce dokazuje i cintorín. Muži a ženy sú pochovaní striedavo. Nápisysú len v hebrejčine (jedinú výnimku tvorí hrob Markusa Kohna z roku 1942, na ktorom je jeho meno a dátum smrti napísané latinkou a arabskými číslicami). Najstaršie kamene pochádzajú z obdobia okolo roku 1800, najmladší čitateľný hrob je z roku 1942.²⁹⁰ S najvyššou pravdepodobnosťou boli predtým židia pochovávaní v materskej obci Strážice, vzdialenej asi 32 km.

Sídlom rabinátu sa stala obec v roku 1897 a fungovala tu aj škola Talmud Tóra, mikve a dokonca i ješiva. Pod rabinát patrilo 16 dedín z okolia a určitý čas aj Brezová p. Bradlom.²⁹¹

O prvom rabínovi Jozef Hönigovi, nemáme dochovanú inú informáciu ako to, že bol otcom progresívneho žilinského rabína Abraháma Höniga.

²⁸⁵ ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, inv. č.56.

²⁸⁶ BÜCHLER, Robert, Y. a kol.: *Encyklopédia židovských obcí na Slovensku*, zv.2, s.80.

²⁸⁷ ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, inv. č. 120, *Myjava*.

²⁸⁸ Náčrty dostupné vo fonde ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, inv. č. 120, *Myjava*.

²⁸⁹ BOROVSZKY, Samu: *Magyarország vármegyéi és városai*, Nyitra vármegye, Mijavai járás [Župy a mestá Uhorska, Nitrianska župa, Myjavský okres], Budapest 1899, nestránkované.

²⁹⁰ V prípade židovských cintorínov nie je možné datovať náhrobný kameň tzv. macevu podľa roku úmrtia osoby. V židovskej tradícii existuje zvyk stavať trvalý, kamenný pomník až rok po úmrtí osoby na výročie úmrtia tzv. Jahrzeit. Z tohto dôvodu ak udávame v zátvorke údaj z náhrobného kameňa ide len o rok úmrtia, ktorý nám slúži na približné časové zaradenie pamiatky.

²⁹¹ ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, inv. č 120, *Myjava*; BÜCHLER, Robert, Y. a kol.: *Encyklopédia židovských obcí na Slovensku*, zv.2, s.81.

Pôsobil tu tiež rabín Bernát Mordechaj Broda, pôvodom zo Šaštína. Patril k rabínskej dynastii Broda, ktorá sa okrem Šaštína a Myjavy vyskytla v regióne ešte v obci Senica. V roku 1867 založil na Myjave ješivu. Tým sa obec pridala do radu ďalších ortodoxných obcí v Hornom Uhorsku, zakladajúcich v hojnom počte ješivy práve v období 19. storočia. Jeho dielo *Chidušeí Šelot u-Tšuvot Maharam Broda*, bolo publikované jeho zaťom Jakobom Akivom Strasserom. Strasser slúžil taktiež ako rabín na Myjave a bol ďalším s príkladov predstaviteľa uhorskej ortodoxie, keďže išlo o pravnuka Chatama Sofera. Viedol na tu i ješivu, v ktorej vyučoval aj Modrdechaj Benet, pôsobiaci i v Šaštíne, neskôr zemský rabín na Morave.²⁹² Ako posledný pôsobil v obci Jozef Broda, ktorý po 47 rokoch služby zahynul počas holokaustu. Išlo pravdepodobne o syna Bernáta M. Broda.²⁹³

Obec sa pridala po kongrese k ortodoxným obciam a svoj štatút nezmenila ani v 20. storočí. Medzi rabínov s väzbami na české zeme sa radí ešte Adolf Hübsch, narodený v Liptovskom Mikuláši 1830. Hübsch študoval na univerzite v Pešti a Prahe kde aj pôsobil ako rabín, rovnako ako aj v Brne. V roku 1854 ho peštiansky rabín s moravským pôvodom Leopold (Löw) Schwab,²⁹⁴ menoval do funkcie rabína na Myjave. Nepobudol tu však dlho, pretože už v roku 1857 išiel študovať do Prahy a v roku 1866 sa stal rabínom v New Yorku.²⁹⁵

Komunita na Myjave má dokázateľne väzby na Moravu. Pozoruhodné preto je, že obec, ktorá v 80. rokoch 18. storočia patrila pod moravskú obec Strážnice a zdieľala s ňou aj rabína, neprejavila väčší záujem o povolanie rabína z Moravy. Naopak, bol to práve potomok dynastie Schreiberovcov, ako silný reprezentant ortodoxie, ktorého si obec vybrala.

5.6. Holíč

Holíč je situovaný bezprostredne pri hraniciach. Z druhej strany hraníc sa nachádzala židovská obec Hodonín. Preto je ideálny na pozorovanie udržiavaných vzájomných vzťahov židov, ktorí sem z Moravy, v tomto prípade z najmä z Hodonína, prichádzali. Holíč sa tiež nachádzal na obchodnej ceste medzi Šaštínom, Sobotišťom, Myjavou a Novým Mestom nad Váhom. Výhodná poloha lákala aj utečencov z Moravy. Bývali tu už od 15. –16. storočia, vo

²⁹² BÜCHLER, Robert, Y. a kol.: *Encyklopédia židovských obcí na Slovensku*, zv. 2, s. 82.

²⁹³ *The Encyclopedia of Jewish Life Before and During Holocaust (K-S)* heslo: Myjava, s.863.

²⁹⁴ Schwab je zásadná postava reformačného hnutia a predstaviteľ umiernennej haslaky. Pôvodom z Moravského Krumlova, študoval u Mordechaja Beneta v Mikulove, neskôr u Chatama Sofera v Prešporku. Bol prvým rabínom na Morave, ktorý viedol kázeň v nemčine, či sobášil vo vnútri v synagóge. Pôsobil na mnohých miestach na Morave a od roku 1836 viedol komunitu v Pešti. Viac pozri napríklad: BROCKE, Michael – CARLBACH, Julius – WILKE, Carsten (eds.): *Schwab, Löb*. In: *Biographisches Handbuch der Rabbiner*, časť 1., *Die Rabbiner der Emanzipationszeit in den deutschen, böhmischen und grosspolnischen Ländern, 1781–1871*, Mníchov 2004, zv. 2, s.798–799.

²⁹⁵ UJVÁRY, Péter: *Magyar Zsidó Lexikon*, s.382.

väčšom počte od 18. storočia. V roku 1786 mala obec už asi 400 členov.²⁹⁶ V obci prekvitalo remeslo i obchod a o jej bohatstve a osídlení svedčí výška tolerančnej dane ktorú platili. V roku 1771 platila obec v Holíči sumu 1 965 florénov, viac platila v nitrianskej župe už len obec v Novom Meste nad Váhom a Senici.²⁹⁷

V 2. polovici 18. storočia si obec dala postaviť impozantnú klasickú synagógu, ktorá stojí dodnes. Po kongrese sa židia v Holíči pridali k neologickému smeru. Bohatstvo, ako aj náboženská orientácia obce, je viditeľná na vstupe na cintorín i jeho usporiadaní. Monumentálny vchod stojaci dodnes bol v roku 1930 postavený spolu s ceremoniálnou halou, ktorá však už dnes nestojí. Muži a ženy tu ležia zmiešane. Nápisy sú v hebrejskom, ale najmä nemeckom a maďarskom jazyku, z 20. storočia pochádzajú aj nápisy slovenské.²⁹⁸ Starý cintorín, zriadený asi od roku 1700 dnes už neexistuje. Do jeho zriadenia pochovávali židia z Holíča svojich spoluveriacich v 6 km vzdialenom Hodoníne. Komunita sa po kongrese pridala na stranu status qou ante komunit.

Od roku 1727 bola už náboženská obec v Holíči samostatná. Zaujímavosťou je, že spadala do kompetencie hlavného rabína Beruša Eskelesa v Kroměříži, a nie pod rabína na území Uhorska. Do holičského rabinátu patrilo 26 obcí z okolia. Vzhľadom na úzke prepojenie s náboženskou obcou v Hodoníne, bolo praxou, že funkciu rabína pre obe obce zastával jeden človek.²⁹⁹ Od roku 1908, kedy zomrel posledný rabín Dr. František Löwy ostalo miesto rabína neobsadené. Funkciu rabína zastával rabín zo susednej obce Skalica.

Okolo roku 1777 vznikol v Holíči spor. Členovia obce chceli ustanoviť Arona Frieshtatla rabínom spolu s už pôsobiacim rabínom Yehudom Dreznitzom. Dreznic, tiež zvaný aj Strasznitz pôsobil v obci už 25 rokov. Silne sa postavil proti ustanoveniu Friestadtla. Frieshtatl bol zvaný megid³⁰⁰ a bol spájaný s Jonatanom Eibenschützom, ktorý bol podozrievaný zo šabatiánstva. Dreznitz apeloval na authority a nakoniec sa mu podarilo liberálneho Friestadtla vyhnáť, hoci bol už schválený 24 členmi obce. Nakoniec odišiel na Moravu, kde 20 rokov pôsobil ako rabín v Prostějove, kde ho volali Holičer.³⁰¹

²⁹⁶ KORBINSKY, Johann Matthias: *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*, Pressburg 1786, s. 411.

²⁹⁷ BÜCHLER, Robert, Y. a kol.: *Encyklopédia židovských obcí na Slovensku*, zv. 2, s.147.

²⁹⁸ Holičsky Nový cintorín bol z hľadiska výskumu najproblematickejší. Cintorín je úplne zanedbaný a prerastajú ho kroviny do takej miery, že nebolo možné dostať sa do všetkých častí cintorína. Preto boli získané poznatky týkajúce sa jazykov použitých na náhrobkoch porovnávané z výskumom E. Barkányho. Ten cintorín navštívil a jazyky náhrobkov zaznamenal v 50. rokoch 20. storočia. Z tohto dôvodu si autorka nedovolila cintorín datovať, lebo nebolo možné preskúmať všetky náhrobky, ktoré sa na ňom nachádzajú.

²⁹⁹ ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, inv. č. 66, *Holíč*.

³⁰⁰ Vo východnej Európe, najmä medzi chasidmi, označenie pre náboženského kazateľa.

³⁰¹ ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, inv. č. 66, *Holíč*.

Po vytvorení samostatnej Holičskej obce, Hugo Gold dokumentuje v roku 1770 rabína Franza Türckla z Holiča, ako zástupcu aj pre Hodonínsku obec.³⁰² Toto je prvý zaznamenaný rabín, ktorý zastával funkcie v oboch susediacich obciach, čo sa neskôr stalo bežnou praxou. Ide o výnimočný úkaz. Stretávame sa síce s rabínmi, ktorí pôsobili vo viacerých obciach, išlo však o rabínov usídlených v materskej obci a odtiaľ poskytujúceho svoje služby dcérskej komunite. V prípade Hodonína a Holiča však bola situácia obrátená. Pôvodne dcérska komunita, patriaca pod Hodonín od konca 18. storočia „zapožičiava“ svojho rabína materskej obci ako zástupcu. Určite v tomto unikátnom vzťahu zohrávala svoju rolu aj geografická blízkosť oboch obcí.

Na počiatku 19. storočia pôsobil v Holiči Jozef Emanuel Deutsch, narodený v Mikulove. Pred pôsobením v Holiči bol rabínom od roku 1776 v Rousínove a od roku 1778 i okresným rabínom so sídlom v Roudnici. Do pozornosti je vhodné uviesť, že zatiaľ čo bol stále rabínom v Rousínove, stal sa na krátky čas (1802–1803) i rabínom holičským. Navyiac mu bola k tejto obci, ako bolo bežnou praxou, pridaná i obec Hodonín.³⁰³

Rabín pôsobiaci krátko po ňom bol Jozef Kuttanplan (tiež Jozef Kapp), pôvodom z Holešova. Pôsobil pred príchodom do Uhorska na rozličných rabínskych postoch na Morave, napríklad v Kyjove (1793) či Uhorskom Brode (1794). V roku 1802 sa stal rabínom v Novom Meste nad Váhom a v roku 1808 v Holiči.³⁰⁴

Rovnako príklad Arona Halevi Sritza ukazuje cestu typického holičského rabína, pôsobaceho postupne na Morave i v Uhorsku. Pôsobil v Mikulove, v roku 1799 ako rabín v Prostějove, neskôr odchádza do Trenčína, a v roku 1811 sa stáva rabínom v Holiči. V Holiči tiež v roku 1816 zomiera.³⁰⁵

Zaujímavý je príbeh rabína Mosesa Isaaka Perelesa, rodáka z Uhorského Brodu, potýkajúcim sa s konfliktami v komunitách. Perls tu študoval Talmud na ješive svojho otca Jakoba ben Mosesa. Nasledovalo štúdium na ortodoxných ješivách v Prešporke,³⁰⁶ v Egeri³⁰⁷ a v Poznani.³⁰⁸ Výber ješív poukazuje na ortodoxnú orientáciu rabína. Pereles bol ustanovený zemským rabínom v roku 1814 do úradu rabína v Kojetíne. Do Holiča nastúpil v roku 1820, avšak zotrval tu len dva roky a potom odišiel pôsobiť do ortodoxnej komunity v Eisenstadte. Tu viedol ješivu, ktorá mala o niečo progresívnejší charakter ako tá prešporská,

³⁰² GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, s.220.

³⁰³ Tamže, s. 222,407, 500. Jeho vnuk Aron David a neskôr aj pravnuk slúžili ako rabíni v Uhorsku.

³⁰⁴ Tamže, s. 43, 204, 554.

³⁰⁵ Tamže, s.500-503; UJVÁRY, Péter: *Magyar Zsidó Lexikon*,s. 802.

³⁰⁶ U rabína Meira Barby, u ktorého študoval i Mordechaj Benet.

³⁰⁷ U rabína Mosesa Meschullama.

³⁰⁸ U rabína Josepha Falkendelfa.

avšak musel z tohto pôsobiska ako aj z nasledujúceho v meste Bonyhád pre konflikty v komunite odísť.³⁰⁹ Pereles bol zástancom ortodoxie, čo vyjadril aj svojim protestom proti záverom konferencie rabínov v Brunshwicku konanej v rokoch 1844–1846. Podpísal protest ortodoxie a vyjadril jej tak podporu.³¹⁰

V polovici 18. storočia pôsobil v Holíči ďalší konzervatívny rabín, Abraham Beck z Pohořelic. Vzdelanie získal v moravskej ješive v Boskovicich, kde študoval spolu s Mordechajom Benetom. Pôsobil v pozícii rabína v Kolíne a v období rokov 1822–1823 v Podivíne. Do Holíča prišiel v roku 1842 a zotrval tu až do svojej smrti v roku 1851. Z Holíča zastával Beck tiež pozíciu rabína v Hodoníne, ako bolo v 19. storočí praxou.³¹¹ Beck bol rovnako ako Pereles zástancom ortodoxných ideí a taktiež podpísal protest ortodoxie proti záverom bruschwickej konferencie

Ďalší z rabínov, ktorí zastávali pozíciu ako v Hodoníne tak i v Holíči bol v rokoch 1845–1852 Jozua Wohlmüt.³¹² V tejto pozícii bol nahradený v roku 1852 Jozuom Hermannom Pollachom. Pollach bol pôvodom z Moravy a pôsobil pred príchodom do Uhorska v Dambořicích.³¹³

Na holíčskej obci jasne vidíme udržiavané vzťahy medzi komunitou na Morave a v Uhorsku. Preferencia rabínov v Holíči je jednoznačne kladená na žiakov moravských ješív. Zároveň však obec mala pomerne silné ortodoxné smerovanie v období okolo polovice 19. storočia. To nám demonštruje, že prepojenosť s moravským prostredím sama o sebe nestačila na to, aby sa obec neskôr prihlásila k reformovanému hnutiu.

5.7. Skalica

Skalica patrí medzi jedno z najstarších miest na Slovensku. Najstaršou pamiatkou v meste je románska rotunda sv. Juraja, pravdepodobne už z 11. storočia. Dôkaz o osídlení židmi pochádza už zo 14. storočia. Je ním náhrobok Zachariáša syna Jedidijovho. Židovské osídlenie sa preto predpokladá v Skalici už od stredoveku, rovnako ako v ostatných prihraničných mestách regiónu. Keďže Skalica ležala na obchodnej ceste, fungovala tu tridsiatková stanica³¹⁴ rovnako ako v Senici, Holíči či Stupave. Čulý obchodný ruch tiež

³⁰⁹ UJVÁRY, Péter: *Magyar Zsidó Lexikon*, s. 696; WILKE, Carsten: *Den Talmud und den Kant*, s. 125; GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, s. 282.

³¹⁰ Viac ku konferenciám pozri: KATZ, Jacob: *Out of the Ghetto: The Social Background of Jewish Emancipation, 1770–1870*, New York 1978, 271s.

³¹¹ GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, s. 222, 292, 327, 370.

³¹² Tamže, s. 222.

³¹³ Tamže, s. 180, 222.

³¹⁴ Tridsiatok bolo mýto ktoré sa muselo platiť pri vývoze alebo dovoze tovaru.

zabezpečovali pravidelne sa konajúce trhy, vďaka čomu bola lákavým miestom pre novousadlíkov.³¹⁵

Prepojenie medzi židmi zo Skalice a Moravou dokázateľne nájdeme už v 15. storočí. V Skalici usadení židia totiž v tomto období patrili pod rabinát v Mikulove.³¹⁶ Zmienka o Skalici sa nachádza aj v rabínskych responzách *Cemach Cedek*³¹⁷ ktorú napísal moravský zemský rabín Menachen Mendel Krochmal v roku 1648.³¹⁸

Samotná židovská náboženská obec sa utvorila medzi rokmi 1750–1760.³¹⁹ Rovnako i starý cintorín, ktorý stojí pri rotunde pochádza z obdobia okolo roku 1750. Po roku 1800 bol židom pridelený tzv. cholerový cintorín za katolíckym cintorínom. Na starom cintoríne sú staršie hebrejské pomníky prevažne nečitateľné. Nachádzajú sa tu aj náhrobky z 19. storočia s kombinovanými nemecko-hebrejskými nápismi a dokonca i jeden náhrobok z roku 1908. Na novom cintoríne sa nachádzajú pomníky dvojjazyčné a to hebrejsko-nemecké či hebrejsko-maďarské. Zaujímavé sú slovanské mená, ktoré sa u miestnych židov na cintoríne objavili.³²⁰

V Skalici je zaujímavá lokalizovaná synagóga z polovice 19. storočia. Je totiž vystavaná v hradnom múre, ktorý stojí okolo mesta. Obec mala i Chevru Kadišu.³²¹

V roku 1868 sa obec pridala k status quo ante obciam. V Encyklopédia židovských obcí udáva, že pod vplyvom rabína Adolfa Friedmana sa obec stala neologickou.³²² Vo fonde Ústrednej kancelárie ortodoxných židovských obcí, je však po vzniku Československa obec vedená ako ortodoxná.³²³

Záznamy máme len o niekoľkých rabínoch z obce, ale i to je postačujúce na demonštrovanie udržiavaných vzťahov medzi moravskými židovskými obcami a Skalicou.

Prvým rabínom o ktorom sú známe jeho väzby na Moravu bol Abrahám Birch Tintner, ktorý pochádzal zo Slavkova. Tintner pôsobil pred príchodom do Skalice ako dajan

³¹⁵ V roku 1706 boli zo prišli do Skalice židia migrujúci zo Strážnice. Avšak podľa dokumentov, bolo týchto 10 rodín z mesta vyhnaných a preto sa usídlili v neďalekom Vrádišti (asi 4km) a založili si tu náboženskú obec. Obec Vrádište nemala samostatný rabinát a cintorín bol zarovnaný so zemou a náhrobky odvezené počas obdobia komunizmu. A preto hoci i táto obec bola skúmaná pre účely spísania tejto práce, informácie o nej sme hľadali neúspešne.

³¹⁶ BÜCHLER, Robert, Y. a kol.: *Encyklopédia židovských obcí na Slovensku*, zv. 3, s.56.

³¹⁷ KROCHMAL, Menachem M.: *Cemach Cedek*, Altdorf 1775, dostupné online na: file:///C:/Users/admin/Downloads/Hebrewbooks_org_1722.pdf [Navštívené 20.4.2017].

³¹⁸ (asi 1600–1661) Ide o významnú osobu zemskeho rabína, ktorý predsedal snemom na ktorých boli utvorené nariadenia, ktoré sa stali neskôr základom Šaj Takkanot a z nich vychádzajúceho Policajného poriadku Márie Terézie. Bližšie o ňom hovorí v angličtine napr. KOCHAN, Lionel: *Prague and Bohemia: From Recovery to Reduction*. In: *The Making of Western Jewry 1600–1819*. Londýn 2004, s. 112-127; HELLER, Marvin J.: *The Seventeenth Century Hebrew Book: An Abridged Thesaurus*, Leiden 2011, 1524s.

³¹⁹ ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, inv. č.: 60, *Skalica*.

³²⁰ Napríklad: Hayek (1826), Telatko (1915).

³²¹ Chevra Kadiša je pohrebné bratstvo, ktoré sa stará o charitu, chorých a pohreb zomretých.

³²² BÜCHLER, Robert, Y. a kol.: *Encyklopédia židovských obcí na Slovensku*, zv.3, s. 57.

³²³ SNA: fond Ústredná kancelária židovských ortodoxných obcí, fond nie je usporiadaný.

v neďalekej obci Senica. Bol to konzervatívny rabín a počas jeho pôsobenia (1851–1874) sa po kongrese obec pridala medzi status quo ante komunity.³²⁴ Jeho nástupcom sa v roku 1871 stal Dr. Adolf Friedman, ktorý pôsobil ako hlavný rabín i v Šahách a Nitre. Literatúra udáva, že v období kedy zastával úrad sa priklonila obec k liberálnemu smeru a stala sa neologickou. Friedman zo Skalice odchádza do Strážnice na Morave, kde zotrval v rabínskom úrade 26 rokov. Nie je úplne jasné, či zastával nejaký čas i rabínsky úrad v oboch mestách naraz, keďže Strážnice je vzdialená od Skalice len asi 10 km.³²⁵

V 80. rokoch 19. storočia pôsobil v Skalici Baruch Austerlitz.³²⁶ V 20. storočí funkciu rabína a zároveň učiteľa náboženstva zastával Dr. František Löwy. V kompetencií rabinátu bolo v tom čase ešte 9 okolitých obcí.

Výber rabínov, ktorý mali vzdelanie získané z univerzít by naznačovalo liberálne tendencie v náboženskom zmýšľaní obce minimálne okolo polovice 19. storočia, a preto nie je vylúčené, že sa obec neologickou skutočne dočasne stala. Čo sa týka prepojenia s Moravou, najbližšie mala Skalica k obci Strážnice na Morave, keďže odtiaľ pochádzalo veľké množstvo migrantov, ktorí sa usídlili v Skalici.

5.8. Senica

Prvá dochovaná správa o židoch v Senici pochádza z roku 1616.³²⁷ Žilo tu niekoľko židovských rodín pôvodom z Moravy, rovnako ako v okolitých obciach Myjava či Sobotište. Prišli sem vo väčšom počte najmä v priebehu druhej polovice 17. storočia, po masakroch v okolí Uhorského Brodu. Významná udalosť, ktorá otriasla pokojnými dejinami spolužitia kresťanských a židovských obyvateľov sa stala v roku 1739. Z katolíckeho kostola bola ukradnutá monštrancia a obvinenými z krádeže boli niekoľkí židia zo Senice spolu s Benjaminom ben Jehudom z neďalekého Šaštína. Obvinení boli vypočúvaní a mučení a nakoniec boli popravení. Členovia náboženskej obce si ich každoročne pripomínali ako mučeníkov.³²⁸

³²⁴ GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, s.116; BARKÁNY, Eugen – DOJČ, Ľudovít: *Židovské náboženské obce na Slovensku*, s.106.

³²⁵ Je to preto lebo Gold sa k tejto téme nevyjadruje, iba hovorí že v roku 1871 zastával úrad v Skalici a v roku 1874 v Strážnici. Avšak Barkány tvrdí, že v Skalici pôsobil v rozmedzí rokov 1878–1883.

³²⁶ Jeho meno je zároveň nemecký pomenovaním moravského mesta Slavkov, avšak väzby na Moravu sme pri ňom nenašli.

³²⁷ Dejiny obce boli spracované podrobne v bakalárskej práci: TURANSKÁ, Jana: *Židovská menšina v Senici v 19. a 20. storočí (do roku 1945)*, Olomouc 2014, 102s. (Bakalárska práca)

³²⁸ ROSENBAUM, Samuel: *Zwei Martyren*. In: *Jüdisches Jahrbuch für die Slowakei*, 1933/34, s.90–98.

Mesto Senica bolo významným hospodárskym centrom a miestna židovská obec bola, po obci v Novom Meste nad Váhom, najväčšia v Nitrianskej župe.³²⁹ Židovská komunita si postavila na mieste bývalej modlitebne v roku 1866 novú honosnú synagógu, svedčiacu o bohatstve obce. Išlo o pomerne konzervatívnu obec, ktorá sa pridala po kongrese v roku 1868 stranu status quo ante. Neskôr sa však opäť priklonila k ortodoxnému smeru v ktorom vytrvala až do zániku obce. Ani to však nezabránilo členom aby synagógu vystavali v modernom maursko-byzantskom štýle s vežičkami, ktoré boli pri stavbe ortodoxných synagóg neprípustné.³³⁰ Oba cintoríny taktiež nasvedčujú, že išlo o obec pomerne konzervatívnu, avšak nie do takej miery ako obec na Brezovej či Myjave. Starší cintorín pochádza z 18. storočia.³³¹ Na novom cintoríne dominujú náhrobky z 19. a 20. storočia do roku 1978. Náhrobné kamene na oboch cintorínoch sú v 18. storočí hebrejské, v 19. storočí sa v rozličných pomeroch mieša nemčina s hebrejčinou. Nachádzajú sa tu i náhrobky iba maďarské, čo je výnimočný úkaz medzi nami skúmanými obcami, zvlášť v ortodoxnom kontexte. V 20. storočí sa objavujú nápisy hebrejsko-slovenské.³³² Ženy a muži sú pochovaní na starom cintoríne zmiešane, na novom striedavo.

Významný rabín, pôvodom z Hamburgu, ktorý získal vzdelanie v Prahe u Jonatana Eibenschütza a Ezekiela Landaua bol Isachar-Beer Bloch, tiež známy ako Beer Hamburger. Bol zaťom rabína Zwi-Hirscha pôsobiacom v Lošticiach a sám pôsobil v Kojetíne, Tovačove a Boskovicích. V Senici pôsobil od roku 1780. Neskôr, 1796, sa stal rabínom v Mattersdorfe v Burgenlande.³³³ Nastúpil v tejto obci v čase bezprostredne po odchode Chatama Sofera, ktorý taktiež pôsobil v Senici. Sofer bol však v meste na pozícii učiteľa, nie rabína.

Z dynastie rabínov Broda, ktorá už bola spomínaná v obciach Sobotište a Šaštín mal pôsobiť v Senici aj David Broda. David bol otcom Zwi Hirsch Broda a podľa Wilkeho to bol práve on a nie jeho otec, kto v období rokov 1772–1778 v obci pôsobil.³³⁴ Rovnako máme správy aj o pôsobení ďalšieho člena tejto rodiny, Meira Brodu.³³⁵ Hoci nie je isté či David

³²⁹ Tento údaj je odvodený na základe zoznamov daňových poplatníkov a výšky vyberanej tolerančnej dane. K rabinátu v Senici patrili aj nasledovné obce: Čáčov, Cerová-Lieskové, Kunov, Luboke (dnes obec Hlboké), Rybky, Rozbehy, Šandorff (dnes obec Borský Mikuláš), Smrdáky, Sotina, Velká Pridrž (dnes obec Prietrž), Veľký Koválov. ŽMP: Fond: Barkány Slovensko, inv. č. 68, *Senica*

³³⁰ Z dochovaného fotografického materiálu, ktorý mala autorka k dispozícii, nie je možné určiť, či bola bima situovaná v strede alebo umiestnená v prednej časti, čo je typické pre reformované obce.

³³¹ Starý cintorín má kruhovitý tvar a kopcovitý terén. Takýto tvar židovského cintorínu je v rámci Európy unikátny.

³³² Najstarší slovensko-hebrejský náhrobok patrí Hugovi Schlesingerovi, ktorý zomrel v roku 1945.

³³³ GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, s.127, 282.

³³⁴ WILKE, Carsten: *Biographisches Handbuch der Rabbiner*, časť 1., s.212.

³³⁵ GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, s.384.

skutočne v Senici pôsobil, minimálne ide o rovnakú rabínsku rodinu, ktorá pochádza z Moravy a jej členov nájdeme pôsobiť v rôznych miestach nami skúmaného regiónu.

V rokoch 1833–1854 pôsobil v Senici významný rabín, učiteľ a zástanca ortodoxného Judaizmu Jehuda Aszód.³³⁶ Aszód, významný učenec, predstavuje rovnako ortodoxného rabína, žiaka Chatama Sofera i Mordechaja Beneta, akého sme predstavili už pri predchádzajúcich obciach. Preto nebude popisované Aszódove pôsobenie v Senici, ale jeho žiak. Aszódova ješiva, ktorú založil v Senici navštevovalo okolo 100 študentov. Slávna ješiva lákala nie len ortodoxných bocherov (študentov ješivy) z Haliča ale i študentov z Moravy. Medzi nich patril i Samuel Hahn. Hahn predstavuje príklad študenta, ktorý prišiel získať, v druhej polovici 19. storočia, náboženské vzdelanie do Uhorska. Rodák z Mikulova študoval v Senici až do roku 1854, kedy Aszód zo Senice odišiel do Dunajskej Stredy. Sem presunul aj svoju ješivu a Hahn, ako aj mnohí iní študenti, svojho učiteľa na nové pôsobisko nasledovali.³³⁷

Hahn pokračoval po ukončení svojho vzdelania vo svojej kariére ako rabín na Morave. Pôsobil v Krnove a ako okresný rabín v Dambořicích. Odtiaľ tiež fungoval v pozícii rabína pre susediace obce Kyjov, Slavkov a Bučovicích.³³⁸

Liberálnejšie náboženské smerovanie, ako predstavoval Aszód, reprezentuje Jakob Heinrich Hirschfeld, pôvodom z neďalekej obce Šaštín. Hirschfeld, ako predpokladá Wilke, bol to pravdepodobne prvým v Uhorsku narodeným rabínom, ktorý získal doktorát. Študoval nie len v tradičných ješivách, ale i na univerzite vo Viedni, Prahe a Pešti, čo bolo pre ortodoxných uhorských rabínov tohto obdobia stále neprípustné. Hirschfeld sa venoval aj štúdiu medicíny a prírodných vied. V roku 1855 sa stal rabínom v Senici a v roku 1858 v Pécsi. Jeho kariéra úspešne pokračovala rabínskou pozíciou v Mníchove, učiteľskou vo Viedni v roku 1883, neskôr pôsobil ako novinár, prekvapivo v novinách *Die Hausfrau*.³³⁹

Ustanovenie Hirschfelda na pozícii rabína nám napovedá mnohé o náboženskom smerovaní obce. Jeho pôsobenie v liberálnych komunitách v Mníchove či Pécsi, spolu s jeho akademickým titulom, vypovedá o jeho ideovom smerovaní dostatočne. Rovnako nám jeho zvolenie do pozície rabína napovedá mnohé o samotnej komunite v Senici. Hoci oficiálne bola ortodoxnou, po období pôsobenia konzervatívneho Aszóda sa vydala zamestnaním Hirschfelda radikálne liberálnou cestou. Jej ortodoxný status však zostal nezmenený.

³³⁶ Viac o význame a živote Jehuda Aszóda napr.: BÜCHLER, Sigmund: *Die Lebensgeschichte des Rabbi Judah Aszód, 5556-5626*, Dunajská Streda 1901, 82s.

³³⁷ Central Archive For Jewish People Jerusalem: fond Franz Komjati, zbierka Jehuda Aszód.

³³⁸ GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, s.180.

³³⁹ BARKÁNY, Eugen – DOJČ, Ľudovít: *Židovské náboženské obce na Slovensku*, s. 92; WILKE, Carsten: *Den Talmud und den Kant*, s.500, 513, 559, 613.

Vzhľadom na uskutočnený predchádzajúci výskum autorky existuje pomerne podrobný zoznam rabínov pôsobiacich v obci. Osobnosti pôsobiace v obci dokresľujú jej pestrý charakter. Obec bola skutočne výnimočná v mnohých smeroch. Nie len, že tu vyučoval krátko sám Chatam Sofer alebo Jehuda Aszód, zástanci prísnej ortodoxie a oponenti akýchkoľvek zmien, ale po Aszódovom odchode nastúpil progresívny rabín Hirschfeld. Hirschfeld snáď nemohol byť odlišnejším typom rabína než bol jeho predchodca. Bolo by na tomto mieste možné špekulovať, či prísna ortodoxia Aszóda viedla obyvateľov k voľbe radikálnej zmeny, avšak pramene, ktoré by toto tvrdenie podporili sa nedochovali. Na základe osobností, ktoré sme predstavili však môžeme konštatovať, že povolávanie rabínov z Moravy do Senice bolo skôr výnimkou. Seničania sa pri výbere rabína držali uhorskej ortodoxie. Vzhľadom na bohatstvo a význam obce si mohli dovoliť povolať významné rabínske osobnosti svojej doby.

5.9. Závěry vyplývající z analýzy vztahů mezi moravskými a hornouhorskými židovskými komunitami

V předcházejících kapitolách byli čtenáři předloženi stručné dějiny obcí spolu s stručnými medailonmi nejvýznamnějších rabínských osobností, které v nich působili. Hoci autorka měla snahu získat co nejkompletnější seznamy rabínů a dohlédnout k nim údaje o jejich studiu a působení, nebylo to z důvodu nedostatku pramenů úplně možné. I přesto považuju předkládaný vzorek za dostatečně reprezentativní, protože byli zkoumány všechny rabínské osobnosti, ku kterým se dochoval záznam a následně byli pro čtenáře představeni a vyselektováni ti, kteří měli vazby na Moravu, případně šlo o tak významné rabínské autority, že jejich jména nebylo možné opomenout.

Právě na rabínských osobnostech, které jsou v textu zmíněny, je viditelné, jaký význam obce měly. Menší rabínové jako Moses Schick, Jakob Koppel Reich, či Jehuda Aszód nejsou jen neznámé jména lokálních rabínů z malých obcí Horního Uherska, ale významných osobností náboženského i politického života své doby. Výběr rabínů ukazuje na bohatství a postavení obcí, které si takovýchto rabínů mohli dovést (např. Senica). Na druhé straně malé obce z Horního Uherska představovali často první působící nebo rodinné následovníky významných rabínů, kteří následně získali slávu ve významných obcích v Uhersku (Winkler a Moses Schick z Brezové, nebo na Moravě (Mordechaj Benet působící v Šaštíne).

Podkapitoly věnující se jednotlivým obcím slouží čtenáři k seznámení s základními údaji k historickému kontextu obcí a osobnostem v nich. V následující podkapitole budou představeny závěry, které z popsaných spojení vyplývají.

Je třeba zdůraznit, že rozdílný charakter školství na Moravě a v Uhersku byl způsoben právě mírou integrace idejí haskaly do vzdělávání. V Uhersku, jako bylo ukázané na názorech Chatama Sofera, panovala striktní ortodoxie, která byla idejím haskaly nepřístupná. Na druhé straně, na taktéž konzervativní Moravě byly tyto ideje v náboženském vzdělávání v umírněné formě přijaté. Proto je otázkou do jaké míry měl vliv povolání rabínů z Moravy a spojení s ní na náboženskou orientaci obcí.

Všechny zmíněné obce byly zasáhnuty migrací z Moravy. Některé obce dokonce patřily po svém vzniku pod moravské židovské náboženské obce. Spojení mezi obcí v Skalici a Moravou se nachází už v 15. století, kdy Skalica patřila pod rabinát v Mikulově. Obec Myjava patřila jasně v 18. století k obci Strážnici. Obec Holíč spadla v 18. století do kompetence rabína v Kroměříži. Po vytvoření samostatné obce v Holíči na konci 18. století měla společného rabína s moravskou obcí v Hodoníně a toto spojení bylo zachováno až do 19. století, jako je ukázané v podkapitole *Holíč*. V kontexte

týchto dvoch obcí je zaujímavé, že Holíč, ako dcérska obec Hodonína, poskytovala tvojej materskej obci rabína a nie naopak, ako bolo bežnejšou praxou.

Rovnako boli úzko prepojené aj samotné obce na skúmanom území Horného Uhorska. Obec v Brezovej patrila pred svojim osamostatnením sa pod rabinát na Myjave. V 20. storočí zastával funkciu rabína v Holíči rabín zo Skalice. Okrem inštitucionálneho prepojenia boli obce prepojené navzájom i rabínskymi osobnosťami ktoré v nich pôsobili. Rabíni alebo pochádzali z tohto regiónu, alebo pôsobili v priebehu svojej kariéry vo viacerých obciach Horného Uhorska.

Konkrétne pre skúmané obce to boli napríklad rabíni z dynastie Broda. V Šaštíne pôsobil ako dajan Mordechai Broda, pôvodom z Uhorského Brodu a po jeho smrti v obci pôsobil i jeho syn Nathan. Rovnako členovia tejto rodiny pôsobili v rabínskych pozíciách v obci Myjava (Bernát Mordechai Broda, Jozef Broda) alebo Senica (Meir Broda a Zwi Hirsch Broda). Z najvýznamnejších rabínov je napríklad vhodné spomenúť aj Jehuda Grünwalda, pôvodom z Brezovej, ktorý pôsobil v Sobotišti. Pôvodom zo Šaštína bol zasa senický rabín Jakob Heinrich Hirschfeld. V Senici tiež pôsobil ako dajan Abrahám Birch Tintner, pochádzajúci zo Slavkova, ktorý sa neskôr stal rabínom v Skalici.

V samotných podkapitolách je doložené zamestnávanie rabínov študujúcich na Morave a z Moravy pochádzajúcich. Vzájomné prepojenie moravských a hornouhorských obcí rabínskymi osobnosťami je teda dokázateľnou skutočnosťou.

Rovnako je viditeľné, že tento vzťah nefungoval jednostranne. I rabíni pôvodom z Uhorska pôsobili v moravských komunitách, ako dokladá príklad Moritza Hirschfelda. Rodák zo Šaštína pôsobil v Boskovicích. Adolf Hübsch, pôvodom z Liptovského Mikuláša, pôsobil zasa v Brne. V kontexte presunu rabínskych osobností z Uhorska na Moravu je nutné spomenúť i školstvo a príklad Samuela Hahna. Ako bolo podrobnejšie popísané v podkapitole *Ortodoxia na Morave*, dochádza v druhej polovici 19. storočia k presunu centier náboženského vzdelávania z Moravy do Uhorska. Príklad Samuela Hahna predstavuje žiaka ješivy v Uhorsku pôvodom z Mikulova. Do Senice prišiel študovať na slávnu ješivu Jehuda Aszóda s ktorým sa presunul i do Dunajskej Stredy. Odtiaľ jeho cesta viedla naspäť na Moravu, kde po ukončení vzdelávania pôsobil ako rabín.

Objavuje sa teda otázka, mali tieto väzby a prepojenie nejaký dopad na smerovanie náboženských obcí v 19. storočí? Odpoveď hľadáme na základe zhromaždených informácií a prameňov. Samotná migrácia prebiehajúca v 18. storočí smerom do Uhorska na náboženské smerovanie obcí nevplývala. Ako bolo uvedené, migráciou boli zasiahnuté všetky skúmané

obce. A i napriek prepojeniam, ktoré medzi nimi pretrvávali sa náboženské smerovanie, čiže príklon k uhorskej ortodoxii alebo k liberalizmu, u jednotlivých obcí odlišovali.

Obce Sobotište a Myjava boli úzko prepojené s moravskými obcami a i tak bolo ich náboženské smerovanie striktne ortodoxné. V Sobotišti sa nám podarilo nájsť len jedného rabína s priamou väzbou na Moravu. Na Myjave to bola len väzba nepriama prostredníctvom pôvodu rodiny Broda. Na Brezovej, silne ortodoxnom centre, sa nepodarilo dohľadať žiadneho rabína s priamou či nepriamou väzbou na Moravu. Senická obec patrila medzi obce status quo a neskôr ortodoxné obce. Rovnako tu bolo povolanie rabína pôvodom z Moravy výnimkou. Avšak na základe uvedenej vzorky, je možné predpokladať, že obce ktoré mali liberálnejšie zmýšľanie rabínov z Moravy skutočne povolávali. Dokazuje to neologická obec v Holíči, ktorá mala s Hodonínom spoločného rabína zväčša moravského pôvodu. Rabínov z Moravy si povolávala i status quo a neskôr neologická obec v Šaštíne.

Uvedené závery poukazujú, že liberálne zmýšľajúce obce si mali tendencie povolávať rabínov z Moravy. Ortodoxné obce na druhej strane, povolávali za svojich žiakov študentov najmä prešporskej ješivy, čiže vyštudovaných v Uhorsku. Samotná migrácia moravských židov, keďže prebiehala najmä v 18. storočí, podľa týchto zistení nehrala zásadnú rolu.

6. Vplyv väzieb moravských a hornouhorských židov na preferovaný jazyk komunikácie

Pri skúmaní jazyka, ktorý používali hornouhorskí židia, narážame na veľký problém absencie primárnych prameňov z vnútornej administratívy komunít. Nami skúmané komunity totiž nemajú dochované vlastné archívy a administratívna korešpondencia so štátnymi úradmi prebiehala spravidla v oficiálnom jazyku krajiny. Z tohto dôvodu je možné predložiť závery výskumu len na základe limitovaných primárnych prameňov. V prípade objavenia ďalších dokumentov z vnútornej správy komunít preto tieto závery môžu byť naďalej upravované.

Rovnako je potrebné vyjadriť sa hneď v úvode, k spracovaniu témy jazyka. Venoval sa jej čiastočne vo svojej knihe i v samostatnej štúdiu zameranej len na jazyky používané hornouhorskými židmi Ješajahu A. Jelínek.³⁴⁰ Keďže však jeho práca neobsahuje dostatočné referencie na primárne pramene, hoci popisuje i javy tak premenlivé ako je každodenná reč, rozhodli sme sa jeho závery otestovať a znovu preskúmať na nami vybranom regióne.

Našou hypotézou, testovanou v tejto kapitole je, že na základe vplyvu migrácie z Moravy mali nami skúmané západoslovenské komunity vyššiu tendenciu pridŕžať sa nemčiny. Samozrejme táto tendencia sa objavuje až po germanizácii komunít jozefinskými nariadeniami. Tendencia ku germanizácii je silnejšia v porovnaní s komunitami v južnej časti dnešného Slovenska alebo na východe krajiny. Okrem argumentácie o zásadnom vplyve migrácie na jazykové preferencie židovského obyvateľstva zohľadňujeme i jeho etnické i náboženské zloženie.

V dôsledku migrácie z Moravy si novoprichádzajúci obyvatelia usádzajúci sa v západnej časti Horného Uhorska prinášajú znalosť slovanských dialektov. To, že ovládali češtinu alebo jej moravský dialekt potvrdzuje, ako sme už spomenuli, jej používanie v glosách náboženskej literatúry už v 13. storočí.³⁴¹ Tieto jazykové zdatnosti si prinášali do regiónov s prevažne slovenským etnikom. Hoci z tohto obdobia, polovice 18. storočia, nemáme štatistické údaje o etnickom zložení obyvateľstva, prevahu slovanským nárečím hovoriacich obyvateľov demonštrujú urbáre v tomto jazyku písané. Podľa nariadenia bol totiž urbár pre dané miesto písaný v jazyku, ktorý používala majorita jeho obyvateľov.³⁴²

³⁴⁰JELINEK, Yeshayahu A.: *The Vernacular Languages used by Slovak Jewry*. In: *Bohemia*, 52/2012, č.2, s.339–343.

³⁴¹Bondy a Dvorský taktiež potvrdzujú, že úradná reč židov bola v husitskej dobe česká. BONDY, Bohumil – DVORSKÝ, František: *K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku 906 až 1620, Praha 1906, s.IX*. MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s.24–25.

³⁴²MNL, OL: zbirka Urbaria et conscriptiones. Skúmané urbáre pre obce: Senica (Sotiná, Kunov, Rovensko), Skalica, Gbely, Šaštín, Stráže, Myjava, Jablonica, Holíč, Sobotište, Brezová, Vrbové. Samotný urbársky patent bol vydaný 23. 1. 1767.

Ďalší jazyk ktorý bol židmi na Morave používaný na bežnú komunikáciu bol jidiš. Z oblasti Moravy sa nám dochovalo z obdobia polovice 18. storočia viacero prameňov, ktoré túto skutočnosť potvrdzujú.³⁴³

Trend sa zmenil v súvislosti s germanizáciou moravských židov a židovského školstva po prijatí nariadení Jozefa II. Tie zavádzali nemčinu ako povinný jazyk v ktorom sa viedla administratíva židovských komún. Germanizovalo sa i židovské školstvo a postupne od konca 18. a počiatku 19. storočia, sa nemčina stávala jazykom každodennej komunikácie, išlo však o dlhodobý proces.

Ako argumentuje Miller v súvislosti s kontroverziou okolo židovského „katechizmu“ *Bnej Cion* používaného na nemeckých židovských školách, moravskí židia neboli schopní učebnici rozumieť, keďže hovorili prinajlepšom nekultivovanou, nárečovou nemčinou.³⁴⁴ *Bnej Cion* bol publikovaný v roku 1813. Že sa situácia nemčiny rýchlo zlepšila a stala sa bežným komunikačným jazykom širokej skupiny obyvateľov a to i bez vyššieho vzdelania, svedčí napríklad nemecko-jazyčná kniha modlitieb určených pre ženy od Fanny Neuda *Hodiny zbožnosti*.³⁴⁵ Moravské židovstvo zostalo v nemčine silne ukotvené až do holokaustu.

Jazyk s náboženskou funkciou a funkciou vonkajšej reprezentácie bola na Morave hebrejčina. Dokladujú to ako nápisy na náhrobkoch, ktoré boli až do 19. storočia len hebrejské.³⁴⁶ Rovnako hebrejčina vytrvala ako jazyk bohoslužieb až do 30. rokov 19. storočia, kedy sa Löw Schwab odvažuje až po smrti pomerne konzervatívneho zemského rabína Mordechaja Beneta, zaviesť nemeckojazyčné kázania v bohoslužbe. Samozrejme hebrejčina bola aj jazykom náboženskej literatúry, ktorej autori boli moravskí rabíni.

³⁴³ Jidiš na rozdiel od hebrejčiny nebol tradičným jazykom náboženskej literatúry. Väčšinou to bol jazyk, akým boli adresované ženy a nevzdelaní muži (rozumej nevzdelaní v hebrejskom jazyku), hoci samozrejme existujú výnimky ako napríklad wormský machzor, čo je modlitebná kniha. Preto pramene ktoré máme sú napríklad príbeh posadnutosti démonom v Mikulove vydaný v roku 1767. *Maase gadol ve-nora...wie ein Ruach in eines Bachur is komen*, Nikolsburg 1767.

³⁴⁴ MILLER, Michael L: *Moravští Židé v době emancipace*, s. 79.

³⁴⁵ V nem. origináli: NEUDA, Fanny: *Stunden der Andacht: Ein Gebet- und Erbauungsbuch für Israels Frauen und Jungfrauen zur öffentlichen und häuslichen Andacht*, Praha 1858, 152s.

³⁴⁶ Skúmané na vzorke cintorínov: Břeclav, Holešov, Rousínov, Strážnice, Loštice. (Vybrané komunity s intenzívnymi kontaktmi s uhorskými židovskými komunitami.)

6.1. Jazyková výbava hornouhorských židov

Jazyky, ktoré židia ovládali a ktoré sa vzájomne pri používaní prelínali, si prinášali so sebou z Moravy na územie Horného Uhorska. Na nasledujúcich riadkoch bude špecifikované ich používanie.

V 18. storočí na základe prameňov dokázateľne vidíme, že jazykom vedenia vnútornej administratívy obce bola hebrejčina.³⁴⁷ Rovnako ako na Morave, bola i jazykom vonkajšej reprezentácie komunít v náboženskej oblasti. Na náhrobných kameňoch nami skúmaných cintorínov³⁴⁸ nie je v tomto období miešaná s inými jazykmi. Používanie v reprezentatívnom kontexte je viditeľné na predmetoch, zo skúmaného regiónu sú to napríklad dva džbány Chevry Kadiše zo Senice.³⁴⁹

Hebrejčina bola rovnako i jazykom bohoslužby, ako to bolo v tomto období bežné a predpokladáme, že s ohľadom na silnú mieru ortodoxie v týchto komunitách pretrvala v bohoslužbe i v prvej polovici 19. storočí, minimálne do 30. rokov.³⁵⁰ Hebrejčinu tiež využívali ako jazyk svojej literárnej tvorby rabíni, pôsobiaci v skúmaných komunitách. Samozrejme v zmienенých prípadoch ide o veľmi formálne použitie jazyka na náboženské a reprezentatívne účely.

Iná situácia nastáva v otázke každodenného jazyka používaného vo vnútri komunity. Je potrebné zdôrazniť, že rozličné jazyky boli používané na rozličné účely a v rôznych kontextoch. Analogicky s Moravou usudzujeme, že jazyk bežnej komunikácie bol minimálne na počiatku 19. storočia do veľkej miery jidiš. Táto skutočnosť vyplýva napríklad

³⁴⁷ Štátny okresný archív Bratislava (ďalej len ŠOABA): fond Hebraica, inv.č 94, *Súpis daňových poplatníkov bratislavskej židovskej náboženskej obce 1748*. SNA: fond Ústredná kancelária židovských ortodoxných obcí na Slovensku: fond nie je usporiadaný. Hebrejčina sa objavuje v úradnej komunikácii ešte aj v 30 rokoch 20. storočia. Hebrejské písomnosti boli nájdené v komunikácii napríklad medzi rabínom z Košíc a ÚKŽOO.

³⁴⁸ Ako súčasť výskumu k tejto práci boli skúmané nasledovné cintoríny v cieľovom regióne: Skalica (starý a nový cintorín), Myjava, Holíč, Senica (starý a nový cintorín), Sobotište (starý a nový cintorín), Brezová pod Bradlom, Vrbovce, Jablonica, Gbely, Kúty, Šaštín.

³⁴⁹Múzeum židovskej kultúry Bratislava: Barkányho zbierka judaík, dva džbány z rokov 1734 a 1776.

Džbán z roku 1734 (inv. č. E 13 682), vysoký 40 cm. Sú na ňom rastlinné i figurálne vzory. Postavy sú umiestnené v strednej časti. Sú to štyria muži nesúci máry, v obradných čiernych rúchach. Hebrejský nápis má tri riadky a znie: *Dar Chevre Kadiši. Daroval Mose Katz, syn Scheligov r.1734.*

2.džbán je z roku 1776 (inv.č. E 13 683). Je vysoký 31 cm a je na ňom vyobrazených niekoľko ľudských postáv. Dve postavy ošetrujú chorého, okolo nich sú umiestnené rastlinné ornamenty. Hebrejský nápis má štyri riadky a znie: *Tento džbán patri Chevre Kadiši, ktorá navštevuje chorých a venuje sa mŕtvym. Kurátormi tohto spolku sú Schender a Fleischer. Z ľavej strany textu je napísaný rok 1776 arabskými číslicami.*

³⁵⁰ Podrobnejšie popisujeme náboženské smerovanie jednotlivých obcí v kapitole *Vzájomné kultúrne vzťahy moravských a západoslovenských židovských komunít*. Vzhľadom na výsledky výskumu predkladajúce náboženské smerovanie jednotlivých obcí a rabínov v nich pôsobiacich, považujeme za oprávnené tvrdiť, že minimálne v 1. polovici 19. storočia bola hebrejčina v týchto komunitách používaná. V ortodoxných komunitách totiž nebolo možné pri bohoslužbe používať jazyk štátu, ako striktne zakazoval Chatam Sofer 1839 (podrobnejšie pozri kap. *Ortodoxia v Uhorsku*) a neskôr aj závery konferencie v Michalovciach, 1865.

z dokumentov vo fonde Bratislavskej náboženskej obce.³⁵¹ Rovnako v tomto fonde nájdeme aj na nemecky alebo maďarsky písaných dokumentoch poznámky v jidiš, ktoré uľahčujú orientáciu v dokumentoch. Jidiš, ako bežný jazyk komunikácie, máme dochovaných z dokumentov ešte z 20. a 30. rokov 20. storočia.³⁵²

O jeho preferovanom používaní hovorí vo svojej poslednej vôli i Chatam Sofer. Vieme, že sám jidiš rehabilitoval, pretože tento jazyk či dialekt na ktorý sa hľadalo s opovrhnutím medzi maskilmi,³⁵³ neniesol riziko asimilácie. Sám odporúča ženám (tzn. osobám nevzdelaným v hebrejskom jazyku) čítať v jazyku aškenázskom.³⁵⁴ V tomto kontexte ide o nemčinu, jidiš alebo židovskú nemčinu (jüdisch deutsch, judeo-german).³⁵⁵

V súvislosti s reformami Jozefa II. dochádza k zavádzaniu nemčiny ako úradného jazyka komunít. Nemčina sa stáva jazykom povinnej komunikácie so štátnymi úradmi. Avšak treba podotknúť, že aj keď sa od roku 1774 vo fonde vyskytujú aj listiny v nemeckom jazyku³⁵⁶ alebo dochované matriky pochádzajúce z nami skúmaných obcí sú vedené v nemčine,³⁵⁷ neostala nemčina jediným jazykom úradnej komunikácie. V súvislosti s vývojom v Uhorsku je nutné pripomenúť že nemčina nahrádza latinčinu. Od konca 18. storočia až do roku 1844, kedy latinčina prestala byť úradným jazykom, sa objavujú vo fonde židovskej obce oba jazyky. Následne sa od roku 1844 v pozícii úradného jazyka striedala nemčina s maďarčinou.³⁵⁸

³⁵¹ Dokumenty z vnútornej administratívy nájdeme ešte i v roku 1828 v jidiš. napr. ŠOABA: fond Hebraica, inv.č.6.

³⁵² ŠOABA: fond Staré listiny, inv.č.: 10 (z r.1828), 55 (z r. 1819),56(z r.1828),97 (z r.1797),93 (z r.1795) . Ide o maďarsky alebo nemecky písané listiny s poznámkami v jidiš na zadnej strane dokumentu.

SNA: fond Ústredná kancelária židovských ortodoxných obcí na Slovensku, fond nie je usporiadaný. V fonde sa nachádzajú dokumenty z 20. a 30. rokov 20. storočia v jidiš alebo v nemčine (alebo jidiš-deutsch) písanej hebrejskou kurzívou. Išlo prevažne o dokumenty jednotlivcov adresovaných ÚKŽOO v rozličných napr. sporných záležitostiach najmä v otázkach platov a dôchodkov zamestnancov obcí. Skutočnosť, že sa rozhodli kanceláriu osloviť v jidiš a nie v nemčine, maďarčine alebo v úradnom jazyku krajiny svedčí o jazykovej preferencii týchto jednotlivcov. Na ozrejmienie je nutné zdôrazniť, že Ústredná kancelária komunikovala vo všetkých vyššie zmienených jazykoch, vrátane hebrejčiny.

³⁵³ Osoba identifikujúca sa s ideálmi haskaly.

³⁵⁴ SOFER, Chatam: *Last Will an Testament (1839)*. In: MENDES-FLOHR, Paul – REINHARZ, Jehuda (Ed.): *The Jew in the Modern World. A Documentary History*, s.196.

³⁵⁵ Jüdisch-deutsch je pojem označujúci jazyk, ktorý tvorila zmes nemčiny a západnej varianty jazyka jidiš. Weinberger pre tento pojem presadzuje označenie Westjiddisch. Tento jazyk sa odlišoval od jidiš, ktorý sa používal vo východných oblastiach Európy. Táto prácas odlišnými variantami jazyka jidiš jeho jazykovou analýzou podrobne nezaobera, preto označujeme súhrnne pojmom jidiš jazyk, varianty jazyka s rôznou mierou obsahu nemčiny. Čiže týmto termínom zastrešujeme jazyk i východoslovenských i západoslovenských židov. WEINBERG, Werner: *Die Bezeichnung Jüdischdeutsch. Eine Neubewertung*. In: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 100, 1981, s.253–290.

³⁵⁶ ŠOABA: fond Hebraica, inv.č. 27.

³⁵⁷ Matrika obcí Senica, Holíč, Vrbovce

³⁵⁸ O komplikovanosti ustanovenia oficiálneho štátneho jazyka v Uhorskom kráľovstve v súvislosti s politickými zmenami spolu s legislatívou k tomu sa viažucou viac pozri napr.: CARL, Jenny- STEVENSON Patrick (Ed.): *Language, Discourse and Identity in Central Europe*, Londýn 2009, s.151.

Jozef II. vydal nariadenie, prikazujúce židom ustanoviť nemecké školy. Tie boli silným nástrojom germanizácie obyvateľstva. Na Morave bolo zvládnutie nemčiny a potvrdenie o návšteve nemeckej školy dokonca podmienkou sobáša.³⁵⁹ V Hornom Uhorsku taktiež nastáva postupný proces germanizácie. Po vydaní nariadenia Jozefa II. sú židia nútení prijať nemecké mená. Preto miznú typické hebrejské mená objavujúce sa napríklad v *Súpise domovských poplatníkov bratislavskej židovskej obce*³⁶⁰ a objavujú sa nemecké mená ako Grünstein, Marmorstein, Grünwald, etc.

Nemeckojazyčné školy boli ustanovené aj v Uhorsku, kde slúžili rovnako ako na Morave ako zdroj germanizácie. Prístup k nemeckému sekulárnemu školstvu bol však v Uhorsku iný, zásadne podozrievavejší, najmä zo strany uhorskej ortodoxie.³⁶¹

Avšak aj napriek skeptickému postoju k školstvu, nariadenia vedúce ku germanizácii boli úspešné. Toto usudzujeme na základe skúmania funerálnych pamiatok a fondu Ústredná kancelária židovských ortodoxných obcí na Slovensku (ďalej len Ústredná kancelária). Keďže nás zaujíma používanie nemčiny vo vnútornej komunikácii komunit, sú tieto zdroje jediné, ktoré nám môžu relevantné informácie podať. Vzhľadom na absenciu prameňov nevieme presne určiť, kedy nemčina získala prevahu nad ostatnými jazykmi. Vychádzame zároveň s presvedčením, že židia, rovnako ako ostatné obyvateľstvo mnohonárodnostnej ríše, hovorili viacerými jazykmi zároveň.

Avšak ku germanizácii židovských komunit v skúmanom regióne skutočne došlo a tento stav pretrval až do 20. storočia. Aj v 20. storočí bola nemčina hlavný jazyk komunikácie medzi západoslovenskými židovskými komunitami a Ústrednou kanceláriou bola nemčina.

Rovnako je germanizácia obyvateľstva viditeľná, ako sme už zmienili, na funerálnych pamiatkach. Náhrobné nápisy obsahujú nemecké časti od druhej polovice 19. storočia v status quo ante a neskôr neologickej obci Holíč. Taktiež sa nachádzajú v ortodoxnej obci Jablonica a Vrbovce, status quo ante a neskôr ortodoxnej obci Senica a neologickej obci Šaštín. V 20. storočí sa objavujú na cintoríne v Kútoch, ale ten vzhľadom na závažné poškodenie a množstvo chýbajúcich náhrobkov nie je možné podrobnejšie analyzovať. V obci Myjava a Brezová pod Bradlom sa nemecké nápisy na náhrobkoch, aj vzhľadom na silnú ortodoxiu v obci, nevyskytujú vôbec. Používanie nemčiny sa teda uplatnilo aj v obciach, ktoré nemali liberálny charakter a i tak si ju zvolili za jazyk svojej vonkajšej reprezentácie. Usudzujeme

³⁵⁹ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s.116.

³⁶⁰ ŠOABA: fond Hebraica, inv.č.: 94, 96. *Daňové súpisy*.

³⁶¹ Pozri kapitolu *Ortodoxia v Uhorsku*.

preto, že bola jazykom, ktorý bol zrozumiteľný a preferovaný. Ak by to totiž bola stále hebrejčina, nebolo by nutné údaje napísané už hebrejsky opakovať v nemeckom jazyku.

Vzhľadom na toto tvrdenie je potrebné vysvetliť, ako boli náhrobky s kombinovanými nemecko-hebrejskými nápismi tvorené. Popis vychádza zo vzorcov použitých na skúmaných cintorínoch v obciach: Holíč, Senica, Šaštín, Skalica, Kúty, Gbely, Jablonica, Vrbovce a Sobotište. Obce Myjava a Brezová nemecké nápisy nemali.

Hebrejské nápisy sú situované vo vrchnej časti náhrobku, nemecké sú na jeho spodnej časti, prípadne na podstavci. Majú rozličné formy a to: prepis mena latinským písmom s dátumom narodenia a úmrtia, ktoré sú uvedené skratkami (geb.) a (gest.) prípadne sú skratky rozpísané (geboren) a (gestorben).³⁶² Nemecká verzia mena môže i nemusí byť zhodná s hebrejskou verziou mena, ktorá má často tradičnú formuláciu. V tradičnej forme sa meno osoby uvádza vo forme: meno, označenie syn alebo dcéra a meno otca. Rovnako sa však nachádzajú v hebrejských nápisoach zachované pôvodné priezviská a uvedená je len hebrejská verzia vlastného mena. V takýchto prípadoch bolo vlastné nemecké meno často foneticky podobné hebrejskému. V niektorých prípadoch sú takéto nápisy obsiahnuté na zadnej strane náhrobného kameňa v nemčine a na prednej strane je hebrejský nápis.

Na konci 19. storočia sa už vyskytujú aj obsiahlejšie nemecké nápisy, obsahujúce okrem ustálených formúl i bližší popis osoby (napr. milovaná matka, sestra a pod.). Texty v nemčine a hebrejčine sa nezhodovali, keďže nemecká verzia neobsahovala formulácie bežné v hebrejčine, ale naopak tie používané v nemčine.³⁶³

Od roku 1867 bola maďarčina znovu uzákonená ako spisovný jazyk a v Uhorsku začala prebiehať silná maďarizácii vrcholiaca notoricky známymi maďarizačnými zákonmi Alberta Apponyho v roku 1907. Židia boli k pomadžarovaniu silne motivovaný uhorskými liberálmi, ktorý ich potrebovali na vytvorenie kritickej väčšiny maďarského etnika v mnohonárodnostnom štáte. Rovnako bolo prijatie maďarského jazyka a kultúry motivované emancipáciou ktorú liberálne hnutie židom ponúklo. Fungovala však na princípe *quit pro quo* a požiadavkou za ňu bola reformácia náboženstva a asimilácia s maďarským etnikom.³⁶⁴ Toto predstavovalo pre ortodoxiu v Uhorsku hrozbu a preto bol postoj ortodoxných predstaviteľov k pomadžarovaniu skeptický. Prijatie maďarčiny a silná tendencia k asimilácii bola

³⁶² Hroby, na ktorých je meno len prepísané latinským písmom a žiadne ďalšie indicie poukazujúce na použitie nemčiny inak neobsahuje nepovažujeme za relevantné.

³⁶³ K symbolike na židovských náhrobkoch a nápisom pozri napr.: HEŘMAN, Jan: *Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě*, Praha 1980, 32s.

³⁶⁴ Viac o princípe *quit pro quo* v kapitole *Obdobie 1848–1849*, s.10. K téme pozri aj: KARÁDY, Viktor: *Religious Division, Socio-Economic Stratification and the Modernisation of Hungarian Jewry after the Emancipation*. In: SILBER, Michael: *Jews in the Hungarian Economy*, s. 161–186; KLEIN-PEJŠOVÁ, Rebekah: *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*, s. 6.

charakteristická pre nelogické komunity. Presvedčenie, že proces maďarizácie bol úspešne na židoch obývajúcich neskoršie územie Slovenska dovŕšený, vyjadrili aj československé authority tvrdením, že 135 000 židov na území novo definovaného Slovenského teritória bolo stopercentne maďarizovaných už pred prvou svetovou vojnou.³⁶⁵ Rebekah Klein-Pejšová vo svojej práci podrobnejšie analyzuje cenzu obyvateľstva a poukázala na tendenciu hlásiť sa k maďarskej obcovacej reči i národnosti židmi na dnešnom Slovensku, ako formu vonkajšej demonštrácie lojality fungujúcemu štátnemu zriadeniu. Porovnávaním výsledkov z predvojnového a povojnového obdobia poukazuje na skutočnosť, že tieto štatistiky nie sú nutne obrazom reality.³⁶⁶

Záujem kapitoly je však sústredený na nemčinu, ako na jazyk používaný na Morave aj v západnej časti Horného Uhorska a vplyvy väzieb s Moravskými komunitami na jej udržiavanie. Viaceré faktory ovplyvnili udržanie nemčiny ako dominantného jazyka vnútornej komunikácie v skúmaných komunitách.

Prvým faktorom bola lokalita, v ktorej sa komunity nachádzali. Išlo o oblasť osídlenú prevažne slovenským etnikom, ako sme poukázali urbármi, alebo tiež neskôr na základe údajov z cenzu v roku 1910.³⁶⁷ Ako poukázal už Jelínek, okolité etnické zloženie malo silný vplyv na asimilačné tendencie židovského obyvateľstva a to najmä v maďarsky hovoriacich oblastiach.³⁶⁸

Ďalším vplyvom na preferenciu nemčiny pred maďarčinou bol vplyv ortodoxie, ako sme už vysvetlili vyššie.

Posledným vplyvom na jazykovú preferenciu obyvateľstva bola, podľa uskutočneného výskumu i migrácia. Na dokázanie tohto tvrdenia musíme využiť jediný autorke dostupný fond z vnútornej administratívy židovských komunít a to fond Ústrednej kancelárie.³⁶⁹ Ide o fond z 20. storočia, ktorý však dokazuje pretrvávajúce jazykové preferencie, ktoré sa so zmenou štátnych hraníc okamžite nezmenili.

Zo skúmaných obcí sa v tomto fonde nachádzajú dokumenty k obciam Myjava, Senica, Skalica, Sobotište, Vrbovce, Brezová a Jablonica, keďže toto boli obce ktoré v patrili medzi ortodoxné. Závěry sme porovnali s jazykovými preferenciami obcí na východnom Slovensku, aby sme podložili svoje tvrdenie o vplyve migrácie, keďže i tu išlo o ortodoxné komunity.

³⁶⁵ SNA: Krajiný úrad, škatula 266, inv. č. 3161.29. Citované podľa KLEIN-PEJŠOVÁ, s.4.

³⁶⁶ KLEIN-PEJŠOVÁ, Rebekah: *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*.

³⁶⁷ ZENTAI, László: *Magyarország közigazgatási atlasza 1914: a Magyar Szent Korona országai*, Baja 2000, 199s.

³⁶⁸ JELÍNEK, Yeshaiahu A.: *Dávidova hviezda pod Tatrami*, s. 65.

³⁶⁹ SNA: fond Ústredná kancelária židovských ortodoxných obcí na Slovensku, fond nie je usporiadaný.

Komunity na západnom Slovensku preferovali ako jazyk komunikácie v 20. a 30. rokoch nemčinu. V ostatných jazykoch sa vyskytujú len jednotliviny. Platí, že dokumenty, ktoré fungovali na komunikáciu medzi danou obcou a slovenským úradom sú v úradnom jazyku, teda v slovenčine. Dokumenty vnútornej komunikácie medzi židovskými obcami v skúmanom regióne a Ústrednou kanceláriou sú v nemčine. Jednotliviny sa objavujú v jazyku jidiš. V prípade jidiš dokumentov sa na kanceláriu obracali príslušníci danej židovskej obce ako súkromné osoby, nešlo teda o vzájomnú komunikáciu židovskej obce s Ústrednou kanceláriou. I takéto listy sú však na západnom Slovensku výnimkou, jednotlivci taktiež preferovali nemčinu. Vyskytuje sa tu i zmiešavanie jazykov a to najmä v prípade nemčiny, do ktorej boli vkladané termíny viažuce sa k náboženským záležitostiam po hebrejsky.

Veľmi zaujímavý je v tomto kontexte list Jakuba Aschera, člena židovskej obce na Brezovej. Ascher píše Ústrednej kancelárii vo veci sporu s iným členom obce a na začiatku sa ospravedľňuje, že píše po slovensky „*poneváč mu to ľahšie prichádza*.“³⁷⁰ Ako jednotlivina sa tu vyskytuje list rabína Eugena Hirscha zo Sobotišťa. Hirsch adresuje kanceláriu po hebrejsky.

Pre porovnanie, z východoslovenských obcí sme skúmali rozsiahle písomnosti viažuce sa k náboženskej obci Košice a Michalovce. Z preskúmaných písomností je zrejmé, že jazyk ktorý používali tieto komunity na komunikáciu s Ústrednou kanceláriou bol jidiš a nemčina. Množstvo materiálu v jidiš je výrazne väčšie ako pri západoslovenských komunitách. V nemecky písaných dokumentoch sa tiež nachádzajú prípisy v jidiš, čo sa u západoslovenských komunít neobjavuje. Jidiš dokumenty boli adresované Ústrednej kancelárii nie len pod hlavičkou oficiálnou hlavičkou obce Košice ale aj zo strany drobných obcí, ktoré patrili pod košický rabinát. Rovnako aj jednotlivci adresovali komunitu v jidiš. Iné je aj použitie jazyka v odpovediach do komunít na východnom Slovensku. Zatiaľ čo na západ Ústredná kancelária odpovedala v nemčine a to i na inojazyčné dokumenty (ako aj na už zmienený list Jakuba Aschera zodpovedaný v nemčine), odpovede adresované do Košíc boli zasielané v jidiš.

Silné zastúpenie má na východnom Slovensku aj maďarský jazyk, čo potvrdzuje Jelínkovo tvrdenie o vplyve dominantného etnika. Opäť, i v prípade východoslovenských komunít prirodzene platí, že dokumenty adresované slovenským úradom (zasielané napríklad v kópii Ústrednej kancelárii) boli v slovenskom jazyku.

³⁷⁰ SNA: fond Ústredná kancelária židovských ortodoxných obcí na Slovensku, fond nie je usporiadaný.

Jazykové preferencie obcí v komunikácii s Ústrednou kanceláriou sa na celom Slovensku menia až na konci 30. rokov a v 40. rokoch. Jazykom komunikácie v Slovenskom štáte sa stáva slovenčina.

Naznačené jazykové preferencie nás môžu prekvapiť najmä v prípade obce Senica. Senica bola obcou, ktorá bola známa svojimi sympatiami k Uhorskej vláde a bola označovaná za „maďarónsku.“³⁷¹ Nie je pravdepodobné, že by sa židovské obyvateľstvo mohlo maďarským vplyvom v tomto kontexte vyhnúť. Naviac, obec si zvolila hneď po kongrese skupinu status quo ante a i dominantná synagóga má architektonickú stavbu liberálnych synagóg. I napriek tomu je komunikácia s obcou Senica v nemčine. Rovnako aj cintorín naznačuje preferenciu nemčiny, aj napriek výskytu niekoľkých pomníkov s maďarským nápisom.

Na základe preskúmaných materiálov, ktoré sa dochovali a vypovedajú čiastočne o používaní jazyka vo vnútri komunity môžeme vytvoriť niekoľko záverov.

Židia v západoslovenskom regióne ovládali viacero jazykov. Do akej miery tieto jazyky ovládali nie je možné plne posúdiť. V prípade hebrejčiny išlo o jazyk náboženských obradov a jazyk formálnej reprezentácie. Takéto použitie jazyka je vo všetkých komunitách dokázateľné i v prvej polovici 19. storočia.

Používaným hovorovým jazykom bol jidiš. Jidiš bol jazyk komunikácie aškenázskych židov a v skúmanom regióne jeho existenciu dokladajú písomnosti bratislavskej náboženskej obce. Rovnako sa vo forme drobných prípisov v matrike vyskytuje napríklad aj v Senici³⁷² v polovici 19. storočia. Mieru jeho používania nie je možné na základe nášho výskumu určiť. Maďarský jazyk bol úradným jazykom až v druhej polovici 19. storočia, čiže v období, ktoré netvorí jadro nášho výskumu. Avšak zaujímavé je, že i napriek tomu sa dominantným jazykom komunikácie vo vnútri židovských komunit nestal. Tou bola až do 40. rokov 20. storočia nemčina. Svedčia o tom nie len funerálne pamiatky, ale i písomné pramene.

Pôvodnú argumentáciu autorky o vplyve migrácie na udržanie nemčiny potvrdzuje analýza fondu Ústrednej kancelárie. Nie je to náboženská preferencia, ktorá je rozdielna ale rozdielne druhy migrácie, ktoré zasiahli východné a západné územie horného Uhorska. Na východe, ako sme už uviedli v kapitole *Základná historiografia k židovským dejinám 19. storočia v Uhorsku* dominovala migrácia haličských židov, ktorých jazykom bol jidiš. Na druhej strane, do západnej časti krajiny migrovali židia najmä z Moravy, ktorý prichádzali od konca 18. storočia s čoraz silnejšou nemeckou jazykovou výbavou.

³⁷¹ Pre viac informácií o politických sympatiách Seničanov k maďarskej revolúcii v kontexte národnostných bojov v období 1848–1849, napríklad v porovnaní so silne pro-slovenskou susednou obcou Hlboké pozri: RYBÁŘOVÁ, Petra: *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*, s.139–140.

³⁷² ŠOABa: Zbierka matrik, Senica, mikrofilm, inv. č.1944.

Záver

Predložená magisterská práca si kládla za cieľ preskúmať väzby medzi hornouhorskými a moravskými židovskými obcami. Na začiatku som si kládla otázku, či je geografické vymedzenie na slovenské židovské obce vôbec legitímne. Polemizovala som s literatúrou a na základe jej výskumu, rovnako ako aj vlastnej práce, som dospela k záveru, že takéto vyčlenenie je ahistorické. Je možné vyčleňovať len jednotlivé regióny Uhorska, ktoré mali špecifický vývin a boli ovplyvňované rozličnými fenoménmi. Medzi tieto fenomény patrí napríklad migrácia z odlišných častí Európy. Ako napríklad dokladám v kapitole *Vplyv väzieb moravských a hornouhorských židov na preferovaný jazyk komunikácie*, jazykové preferencie na území dnešného Slovenska sa medzi západoslovenskými a východoslovenskými židovskými odlišovali. Práve to bolo dôsledkom vplyvu migrácie moravských židov na západ a haličských židov na východ dnešného Slovenska. Preto navrhujem pracovať pri výskume s historickými regiónmi a nie s neskorším geografickým členením.

Ďalšou otázkou bolo, či v 19. storočí, najmä v prvej polovici, ešte existovali väzby medzi moravskými a hornouhorskými komunitami. Sústredila som pozornosť pri výskume na kultúrne väzby v oblasti prepojenia medzi Moravou a Horným Uhorskom rabínskymi osobnosťami. V tejto časti sa skutočne podarilo existujúce vzťahy potvrdiť. Široká škála konkrétnych rabínov, či už študujúcich alebo pochádzajúcich z Moravy, na území Uhorska skutočne pôsobila. Tento vzťah, ako bolo doložené nefungoval len jednostranne. I rabíni z Uhorska, presnejšie z oblasti dnešného západného Slovenska, pôsobili na Morave. Rovnako chodili moravský študenti študovať do uhorských ješív a to najmä v druhej polovici 19. storočia, kedy sa centrum náboženského vzdelávania presúva z Moravy do Uhorska. Skúmané boli vplyvy ortodoxie na výber rabínov i otázka, či mal výber rabínov z Moravy spolu s množstvom prisťahovalcov v daných obciach vplyv na náboženské smerovanie obce. V kontexte Uhorska išlo o príklon k neologickému, ortodoxnému alebo status quo ante smeru. Ako som zistila, samotná migrácia a zastúpenie moravských prisťahovalcov v obciach nehrala úlohu v neskoršom náboženskom smerovaní obce. Boli však potvrdené tendencie neologických obcí, prikláňajúcich sa k reformnému smeru judaizmu, vyberať si rabínov z Moravy.

Ďalším aspektom skúmaným vo vlastnej práci bol jazyk, ktorí židia používali. V tejto časti výskumu som pozorovala vplyv moravskej židovskej migrácie na vybrané komunity Nitrianskej župy. Výskum potvrdil, že židia na území Horného Uhorska ovládali viacero jazykov. Rovnako je z výsledkov zrejmé, že rozličné jazyky slúžili židom na rozličné účely.

Zatiaľ čo hebrejčina bola jazykom náboženských obradov a formálnej reprezentácie obce, v každodennosti bolo používanie ostatných jazykov premenlivé. Chýbajúci pramenný materiál neumožnil túto rekonštrukciu pre každú obec, ktorú som skúmala, avšak i z dostupnej vzorky je jasné, že západoslovenské židovské obce mali v 19. storočí blízky vzťah k nemčine. Tá úspešne nahradila po germanizačných nariadeniach Jozefa II. jidiš. Rovnako sa v práci podarilo doložiť, že to bolo práve vplyvom migrácie z Moravy a zchovávaným blízkym vzťahom s ňou, že sa nemčina stala dominantným jazykom vnútornej komunikácie židov v západnej časti Uhorska. Toto tvrdenie bolo podložené porovnaním používania jazyka medzi západnou a východnou časťou dnešného Slovenska.

Týmito závermi sa podarilo doložiť skutočnú existenciu vzájomných väzieb medzi morvskými a hornouhorskými židovskými komunitami a ich dopadu na komunity v Hornom Uhorsku.

Resumé

The master thesis *The Relationships between Moravian and Upper Hungarian Jewish Communities in the 19th century* is focused on exploration of the mutual relationships between these two areas mainly during the first half of the 19th century. The communities which are researched in this thesis were located in Nyitra County.

The author introduces historiographical and historical context followed by her own research. The focus of the research is put on the cultural relationships. Several aspects of selected Upper Hungarian communities are researched. For example the amount of Moravian migrants, maintained relationships with Moravian communities and their character and also the religious affiliation. This means whether the researched community was neolog, orthodox or status quo ante. The cultural relationships are researched through the rabbis who came from Moravia or studied there. The author is answering the question, whether relationships of the Jewish communities from Upper Hungary with the communities from Moravia had some impact on the selection of rabbi and what kind of communities preferred Moravian rabbis.

The last part of the research focuses on the consequences of the Moravian Jewish migration. The author argues, that there was an impact of migration visible still in the 19th century. This can for instance be seen in the preferred language of the communication inside of the communities which was German.

Zoznam použitých prameňov, literatúry a internetových stránok

Literatúra, štúdie a články:

- AUGUSTÍN, Milan: *Krátke dejiny Židov na Slovensku*, Bratislava 1991, 105s.
- BARKÁNY, Eugen – DOJČ, Ľudovít: *Židovské náboženské obce na Slovensku*, Bratislava 1991, 438s.
- BEN DAVID, Joseph: *The beginning of Modern Jewish Society in Hungary in the First half of the Nineteenth Century*. In: *Jewish History*, zv.11, 1997, č.1, s.57–97.
- BERÁNEK, Daniel: *Židé na Frýdecku a Místecku. Židovské společenství a jeho tvůrci*. Praha 2015, 202s.
- BELÁS, Milan: *Židia v Považskej Bystrici: (žili medzi nami)*. Považská Bystrica 2015, 143s.
- BELEJ, Milan – HLAVINKA, Ján – LEVICKÝ, Juraj: *Dejiny židovskej komunity v Humennom*, Humenné 2013, 144s.;
- BROCKE, Michael – CARLBACH, Julius – WILKE, Carsten (eds.): *Biographisches Handbuch der Rabbiner, Die Rabbiner der Emanzipationszeit in den deutschen, böhmischen und grosspolnischen Ländern, 1781–1871*, Mnichov 2004, zv.1, 961s.
- BÜCHLER, Robert, Y. a kol.: *Encyklopédia židovských obcí na Slovensku*, zv. 1–4, 2009–2014, SNM Múzeum židovskej kultúry, Bratislava
- BÜCHLER, Robert, Y.: *Jewish Day Schools in Slovakia during the Holocaust*. In: *Review of the Society for the History of Czechoslovak Jews* 2, 1988–89, s.53–63.
- ČAPKOVÁ, Kateřina: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918-1938*, Praha 2005, 355s
- DON, Yehuda – KARADY, Viktor (ed.): *A Social and Economical History of Central European Jewry*. New Brunswick 1990, 262s.
- ERNO, Laszlo: *Hungarian Jewry: Settlement and Demography 1735–38 to 1910*. In: Hungarian-Jewish Studies, New York 1966, s.61-134.
- FRANKL, Michal: *“Emancipace od židů”*. *Český antisemitismus na konci 19. století*. Praha 2007, 408s.
- FRANKL, Michal: *„Sonderweg“ of Czech antisemitism? Nationalism, National Conflict and Antisemitism in Czech Society in the Late 19th Century*. In: *Bohemia*, zv. 46, 2005, č.1, s.120–134.
- FRANKL, Michal – SZABÓ, Miloslav: *Budování státu bez antisemitismu. Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*, Praha 2016, 344s.
- FRANKL, Peter: *Židia v Žiline*, Žilina 2009, 503s
- GUSTINO, Cathleen M.: *Tearing Down Prague's Jewish Town: Ghetto Clearance and the Legacy of Middle-Class Ethnic Politics around 1900*, Boulder: East European Monographs 2003, 425s.
- HARASYTI, György: *Methodological Approaches and Sources in the New Hungarian-Jewish Historiography*. In: *Moshe Carmilly Center Yearbook*, zv.7, Koloszvár 1998, s.181–196.
- HECHT, Louise: *The Haskalah in Bohemia and Moravia a gendered perspective*, *Jewish Culture and History*, vol. 2–3, 2012, s.253–271.

- HECHT, Louise: *Moderní dějiny českých Židů 1648–1848*, Olomouc 2003, s.17.
- HECHT, Louise: 'Hours of Devotion': *Fanny Neuda's prayer book for women*. In: Bet Deborah Journal, 2013, s.34–41.
- HECHT, Louise: *The Haskalah in Bohemia and Moravia – a gendered perspective*". In: CERMAN, Ivo – KRUEGER, Rita – REYNOLDS, Susn (Ed.): *The Enlightenment in Bohemia: Religion, morality and multiculturalism*, Oxford 2011, s. 253–272.
- HEŘMAN, Jan: *Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě*, Praha 1980, 32s.
- HOZA, Robert: *Dejiny Oberlandských Židov do roku 1918*. In: Archivum Sala 4, 2008, s.19–31.
- HRADSKÁ, Katarína: *Integračné snahy slovenských židov*. In: *Židia v interakcii*, Bratislava, 1998, s.101–111.
- CHOLEVOVÁ, Jana: *Hospodárske, sociálne a kultúrne pomery židovského obyvateľstva v Šarišskej stolici v 2. polovici 19. storočia podľa sčítania obyvateľstva v roku 1869*. In: SIPKO, Jozef – CHOVANEC, Marek (Ed.): *5. študentská vedecká konferencia. Zborník príspevkov*, Prešov 2010, s.399–418.
- IGGERS, Wilma A.: *Review: McCaggy, History of Habsburg Jews*. In: *The Jewish Quarterly Review*, zv. 84, október 1993- január 1994, č.2/3, s.324–328.
- ISRAEL, Jonathan I.: *European Jewry in the Age of Mercantilism 1550-1750*. Londýn 1998, 288s.
- JELÍNEK, Yeshaiahu A.: : *Carpathian diaspora: The Jews of Subcarpathien Rus and Mukachevo*, New York 2008, 480s.
- JELÍNEK, Yeshaiahu A.: *Dávidova hviezda pod Tatrami*, Bratislava 2009, 491s.
- JELINEK, Yeshayahu A.: *The Vernacular Languages used by Slovak Jewry*. In: *Bohemia*, 52/2012, č.2, s.339–343.
- JELÍNEK, Andrej Y.: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Zborník statí I*, Bratislava 1999, 155s.
- KAMENEC, Ivan: *Problémy asimilácie židovského obyvateľstva na Slovensku*. In: *Židia v interakcii*. Bratislava 1998, s.89-98.
- KARÁDY, Viktor: *Religious Division, Socio-Economic Stratificaion and the Modernisation of Hungarian Jewry after the Emancipation*. In: SILBER, Michael: *Jews in the Hungarian Economy*, s. 161–186.
- KARADY, Viktor: *Juden in Ungarn : Identitätsmuster und Identitätsstrategien*, Leipzig 1998, 40s.
- KARADY, Viktor: *Demography and Social Mobility: Historical Problem Areas in the Study of Contemporary Jewry in Central Europe*, s.83–121.
- KATZ, Jakob: *A House Devided: Orthodoxy and Schism in Nineteenth-Century Central European Jewry*, Hanover – London 1998, 352s.
- KATZ, Jakob: *Exclusiveness and Tolerance* In: *Studies in Jewish-Gentile Relations in Medieval and Modern Times*, New York 1961, 200s.
- KATZ, Jakob: *From Pejudice to Destruction. Anti-Semitism, 1700–1933*, Cambridge 1980, 392s.
- KATZ, Jakob: *Jewish Emancipation a Self Emancipation*, Philadelphia 1986, 179s.
- KATZ, Jakob: *Out of The Ghetto. The social Background of Jewish Emancipation 1770–1870*. New York 1978, 271s.

- KATZ, Jacob: *Towards a Biography of the Hatam Sofer*. In: *Divine Law in Human Hands: Case Studies in Halakhic Flexibility*, Jeruzalem 1998, s.223–266.
- KATZ, Jakob: *The Uniqueness of Hungarian Jewry*. In: *Forum*, 1977, s.45–53.
- KEREN-KRATZ, Menachem: *Maramaros, Hungary- The Cradle of Extreme Ortodoxy*. In: *Modern Judaism*, zv. 35, 2015, č.2, s.147-174.
- KIEVAL, Hillel: *Formování českého židovstva*, Praha 2012, 384s.
- KIEVAL, Hillel: *Languages of Community*, University of California 2000, 322s.
- KIS, János: *Reich Koppel, egy rabbi a felsőházba*. In: *Múlt és Jövő*, 4.2 1993, s.89-93;
- KISS, Gy. Csaba: *Regionális magyar identitás a XIX. század végén. Felső-Magyarország, Felföld, Felvidék Mikszáth műveiben*. In: ŠUTAJ, Štefan – SZARKA, László (Ed): *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia*. Prešov 2007, s.73–80.
- KLEIN-PEJŠOVÁ, Rebekah: *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*, Indiana Press 2015, 216s.
- KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Brno židovské*, Brno 2002, 118s..
- KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Plány separace židovského osídlení na Moravě z let 1727–1728*. In: *Židé a Morava*, Kroměříž, 1996, s.54–56.
- KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Symbolika na náhrobcích židovského hřbitova v Ivančicích*, 2009, 14s.
- KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Židovské město v Prostějově*, Brno-Prostějov, 1997, 63s.
- KLENOVSKÝ, Jaroslav – PAPOUŠEK, Miroslav: *Židovská obec v Olomouci. Historie, osobnosti, památky*. Židovská obec, Olomouc 1998, 43s.
- KOCMAN, Pavel: *Zamyšlení nad městskými kronikami jako pramenem k dějinám moravských Židů (úvod do problému)*. In: *Židé a Morava XX. Kniha statí ze stejnojmenné konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 13.11.2013*. s.7–15.
- KOELTZSCH, Ines: *Praha rozdělená i sdílená: česko-židovsko-německé vztahy 1918-1938*. Praha 2015, 344s.
- KOCHAN, Lionel: *Prague and Bohemia: From Recovery to Reduction*. In: *The Making of Western Jewry 1600–1819*. Londýn 2004, s. 112-127.
- KOLOUCH, Petr: *Vývoj židovské náboženské obce v Hodoníně včetně společenského a hospodářského úspěchu židovské komunity v druhé polovině 19. století*. In: *Židé a Morava XVIII*, kniha statí ze stejnojmenné konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 9. 11. 2011, Kroměříž 2012, s.196–208.
- KOMRÓCZY, Géza – FROJMOVICS, Kinga a kol.: *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History*, Budapest – New York, 1999, 610s.
- KONRÁD, Miklós: *Jewish Perception of Antisemitism in Hungary Before World War I*. In: *Jewish Studies at the Central European University*, zv. 4, 2003–2004, s.177–190.
- KÓNYA, Peter: *Dejiny židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývoja*, Prešov 1997, 120s.
- KÓNYA, Peter – LANDA, Dezider: *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov 1995. 120s.
- KÓNYA, Peter (Ed): *Židia pred a za Karpatmi v priebehu stáročí*, 2013, Prešov, 413s.

- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: *Imigračné a emigračné cesty židov na Slovensku*. In: Slovenský národopis, zv. 39, 1991, č. 3–4, s.288–302.
- KONRÁD, Miklós: *Jews and politics in Hungary in the Dualist era, 1867–1914*. In: East European Jewish Affairs, vol. 39, č.2 2009, s.170.
- LÁNYI, Menyhért: *Szlovenszkói zsidó hitközségek története*, Košice 1933, s. 144–178.
- LEIMAN, Shnayer Z.: *When a Rabbi Is Accused of Heresy*. In: Jacob NEUSNER, Jacob – FRERICHS, Ernst S. a kol. (Ed): *From Ancient Israel to Modern Judaism*, Brown University 1989, zv. 3, s.179–194.
- LICHTENSTEIN, Tatjana: *Zionism in Interwar Czechoslovakia*, Indiana University Press 2016, 494s.
- LUPOVITCH, Howard: *Between Orthodox Judaism and Neology: The origins of Status Quo Movement*. In: Jewish Social Studies, zv.9, 2003, č.2, s.123–153.
- LUPČO, Martin: *Židovská minorita v dejinách Slovenska a Vranovského okresu*, 2008, Vranov nad Topľou, 130s.
- MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*, Martin 2006, 520s.
- MC CAGGY, William O., Jr : *A History of Habsburg Jews, 1670–1918*, Indiana University Press 1992, 306s.
- MARTON, Ernő: *A magyar zsidóság családfája: vázlat a magyarországi zsidóság településtörténetéhez* [Rodostrom uhorského židovstva: náčrt dejín usádzania sa židov v Uhorsku], Kolosvár 1941, 71s.
- MILLER, Michael L.: *Moravští židé v době emancipace*, Praha 2015, 360s.
- MILLER, Michael L.: *Rabbi David Oppenheim on Trial: Turks, Titles and Tribute in Counter-Reformation Prague*. In: The Jewish Quarterly Review, zv. 106, 2016, č.1, s.42–75.
- MILLER, Michael L.: *The Rise and Fall of Archbishop Kohn: Czech, Germans and Jews in Turn of the Century Moravia*. In: Slavic Review, zv.65 2006, č.3, s.446–474,
- MIRON, Guy: *Between "Center" and "East" – The Special Way of Jewish Emancipation in Hungary*. In: Jewish Studies at the CEU, zv. 4, 2004, s.111–138.
- MISKOLCZY, Ambrus: *Ako vznikol uhorský zákon o emancipácii Židov*, Bratislava, 1999, s.33–42.
- NESLÁDKOVÁ, Ludmila: *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*, Praha 2003, 255s.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard – NEŠŤÁKOVÁ, Denisa (Ed.): *Judaica et Holocaustica 7: Women and World War II*, Bratislava 2016, 251s.
- NOVÁČEK, Silvestr: *Z dějin moravských Židů. O dějinách Židů v Ivančicích na Moravě a o jejich sbližování s čechy*, Praha 1998, 175s.
- PATAI, Raphael: *The Jews of Hungary. History, Culture, Psychology*, Detroit 1996, 730s.
- PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Sefer 2001, 702s.
- PIETSCH, Walter: *Jüdische Einwanderung aus Galizien und das Judentum in Ungarn*. In: Gotthold RHODE (Ed.): *Juden in Ostmitteleuropa von der Emanzipation bis zum Ersten Weltkrieg*, Marburg – Lahn 1989, s.271–293.

- RADOSLAV, Maria: *The Hebrew Print and the Jewish Society in North Transylvania in the 20th century. The Hebrew Printing House from Seini, Satu Mare County*. In: PaRDeS. Zeitschrift der Vereinigung für Jüdische Studien e.V., Potsdam 2010, zv. 16, s.73–91.
- RANKI, Vera: *Politics of Inclusion and Exclusion. Jews and Nationalism in Hungary*, 1999, New York – London 1999, 269s;
- ROSENBAUM, Samuel: *Zwei Martyren*. In: Jüdisches Jahrbuch für die Slowakei, 1933/34, s.90–98.
- ROZENBLIT, Marsha L.: *Jews, German Culture and the Dilemma of National Identity: The Case of Moravia 1848-1938*. In: Jewish Social Studies, zv.20, 2013, č.1, s.77–120.
- RYBÁŘOVÁ, Petra: *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*, Bratislava 2010, 186s.
- SALNER, Peter: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*, Bratislava 2000, 293s.
- SILBER, Michael: *The entrance of Jews into Hungarian society in Vormärz: the case of the „Casinos“*. In: FRANKEL, Jonathan – ZIPPERSTEIN, Steven J., (ed.): *Assimilation and Community: The Jews in Nineteenth-Century Europe*, Cambridge 1992, s.284–323.
- SILBER, Michael: *The Emergence of Ultra-Orthodoxy: The invention of a Tradition*. In: WERTHEIMER, Jack (ed.): *The Uses of Tradition. Jewish Continuity in the Modern Era*, New York 1992, s.23–84.
- SILBER, Michael: *The Historical Experience of German Jewry and its Impact on Haskalah and Reform in Hungary*. In: KATZ, Jacob (ed.): *Toward Modernity: The European Jewish Model*, New Brunswick – Oxford 1987, s.107-157.
- SOTÁKOVÁ, Lucia: *Identita, heteroobraz a stereotyp žida v slovenskej spoločnosti 19. a 20. storočia*. In: *Spoločnosť, Kultúra a každodennosť v dejinách Slovenska*, 2012, s.260–271.
- SORKIN, David: *Moses Mendelssohn and the Religious Enlightenment*, Barkley 1996, 214s.
- STOKLÁSKOVÁ, Zdeňka: *Cizincem na Moravě: Zákonodárství a praxe pro cizince na Moravě 1750–1867*, Brno 2007, 456s.
- SZABÓ, Miloslav: *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875–1922)*, Bratislava, 2014, 252s.
- SZABÓ, Miloslav: *Obvinenia z „rituálnych vrážd“ v Hornom Uhorsku. Antisemitská propaganda, politický katolicizmus a národnostná otázka na prelome 19. a 20.storočia*. In: *Historický časopis* 60, 2012, č.4, s.617-639.
- The Jews Of Czechoslovakia*, zv. I., Philadelphia, 1968, 583s.
- The Jews Of Czechoslovakia*, zv. II., Philadelphia, 1971, 707s.
- The Jews Of Czechoslovakia*, zv. III., Philadelphia, 1984, 700s.
- VENETIANER, Lajos: *A magyar zsidóság története. A honfoglalástól a világháború kitöréséig* [Dejiny uhorských židov. Od usadenia sa do vypuknutia svetovej vojny], Budapest 1922, 485s.
- VIKTOŘÍK, Michael: *Brachovi - příběh tří generací moravské židovské podnikatelské rodiny*. In: *Časopis Matice moravské*, roč. 132, č. 2, 2013, s.351–367;
- VIKTOŘÍK, Michael: *Fürstové - příběh rodiny moravských sladovníků*. In: KOUCKÁ, Ivana – ŠMERAL, Jiří (Ed.): *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica*. Olomouc 2007, č.33, s. 151–174.

VISI, Tamáš (Ed): *Vybrané hebrejské a jidiš prameny k dejinám Židů na Moravě: středověk a raný novověk*, Olomouc 2013, 258s.

VOBECKÁ, Jana: *Demographic Avant-Garde. Jews in Bohemia between the Enlightenment and the Shoah*, Budapest 2013, 250s.

VOLKO, Viliam – KIŠ, Miloslav: *Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska*, 104s.

VÖRÖS, László: *Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ“ ako sociálna reprezentácia*, Pisa 2010, 230s.

VÖRÖS, Kati: *A unique contact: Interpretations of Modern Hungarian Jewish History*, In: *Jewish Studies at the Central European University*, zv. 3, 2002-2003, s.229–255.

WEINBERG, Werner: *Die Bezeichnung Jüdischdeutsch. Eine Neubewertung*. In: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 100, 1981, s.253–290.

WEINBERGEROVÁ, Mária: *Židia v Huncovciach*. In: CINTULOVÁ ERIKA (Ed.) *Žili medzi nami*. Kežmarok 2003, s. 95–112;

WEINBERGEROVÁ, Mária: *Židovské osídlenie na Slovensku*. In: *Migrácie, Dunajská Streda*, 2001, s.46–49.

WILKE, Carsten: *Den Talmud und den Kant*, Hildesheim 2003, 726s.

ŽUDEL, Juraj : *Stolice na Slovensku*, Bratislava 1984, 204s.

Encyklopédie:

The Encyclopedia of Jewish Life Before and During Holocaust (K-S), 1824s.

LAVI, Theodore (Ed.): *Encyclopedia of Jewish Communities. Hungary*, Jerusalem 2001, zv.2, s.862–863.

Časopis:

GROSS, David (Ed.): *Židovská ročenka pre Slovensko 5700/1940*, Bratislava 1940

Kvalifikačné práce:

BORSKÝ, Maroš: *Synagogue Architecture in Slovakia Towards Creating a Memorial Landscape of Lost Community*. Heidelberg 2005, s.112–120. (Dizertačná práca)

HABÁŇOVÁ, Tereza: *Každodennosť židovských spoločenstiev na Morave 18 storočia vo svetle archívnych prameňov. Historicko-antropologická analýza*. Praha 2010, 179s. (Dizertačná práca)

KELEMEN, Agnes: *Leaving an Antisemitic Regime for a Fascist Country: The Hungarian Numerus Clausus Refugees in Italy*, CEU, Budapest 2013–2014, 102s.(Diplomová magisterská práca)

KOVÁCS, Ilikó: *Linguistic Assimilation of Hungarian Orthodox Jewry*, CEU, Budapest 2003, 63s. (Diplomová magisterská práca)

SOUKUPOVÁ, Magdalena: *Masakr v Uherském Brodě, 1683*, Olomouc 2004, 59s. (Diplomová magisterská práca)

TURANSKÁ, Jana: *Židovská menšina v Senici v 19. a 20. storočí (do roku 1945)*, Olomouc 2014, 102s. (Bakalárska práca)

VÖRÖS, Kati: *The Image of "the Jew" in Nineteenth Century Hungarian Satirical Journals*, CEU, Budapest 1997–1998. 158s. (Diplomová magisterská práca)

Internetové zdroje:

BOKOR, József: *A Pallas nagy lexikona*. Heslo: Felföld, Budapest 1893–1897, 1998. Dostupné online: <http://mek.oszk.hu/adatbazis/pallas.htm> [Navštívené 20.2.2017].

BRINDZOVÁ, Zuzana: *Proces vývoja územnej a správnej koherencie Slovenska*. In: *Derivat 2/2015*, (nestránkované). Dostupné online: ftp://193.87.31.84/0201875/FT%20_Jun_2015_Brindzova_Proces_vyvoja_uzemnej_samospravy.pdf [Navštívené 20.2.2017].

Kolektív autorov: *A (cseh)slovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig*, Bratislava 2014, heslo: Felvidék. Dostupné online: <http://adatbank.sk/?p=373116> [Navštívené 20.2.2017].

Kolektív autorov: *A (cseh)slovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig*, Bratislava 2014. Heslo: Felföld. Dostupné online: <http://adatbank.sk/?p=373116> [Navštívené 20.2.2017]

LISZKA, József: *Národopis Maďarov na Slovensku*. In: *Interethnica 5*, Komárno 2003, s. 25-27. Dostupné online: <http://mek.oszk.hu/01600/01607/01607.pdf> [Navštívené 20.2.2017].

MARSINA, Richard: *Historická terminológia- kľúč k pochopeniu slovenských dejín*. In: *Kultúra*, publikované: 28.2.2014. Dostupné online na: <http://www.kultura-fb.sk/new/old/archive/5-3-9.htm> [Navštívené 20.2.2017].

ORTUTAY, Gyula: *Magyar néprajzi lexikon*, zv.2, Budapest 1979, heslo: Felföld. Dostupné online: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-209.html> [Navštívené 20.2.2017].

ŠUTAJOVÁ, Jana: *Formovanie obecnej samosprávy na Slovensku*. In: *Človek a spoločnosť*, 9, 2006, č. 2. Dostupné online: <http://www.saske.sk/cas/2-2006/index.html> [Navštívené 20.2.2017].

Pramene:

Archívne pramene:

Moravský zemský archiv v Brně

Rodinný archiv Vrbů Holešov, G 361

Magyar Nemzeti Leveltár

Acta Judaeorum, inv. č.: C 29

Urbaria et conscriptiones, inv. č.: E 156

Az 1715 évi országos összeírás, inv. č.: N78/2

Az 1720 évi országos összeírás, inv. č.: N79/52

Magyar Zsidó Múzeum és Leveltár:

Egyesületek, szervezetek iratai

Magyarországi Izraeliták Országos Irodája iratai

Zsidó intézmények iratai

Alapítványok

Národní archiv Praha

Matriky židovských náboženských obcí v Českých krajích, č. fondu 167

Slovenský národný archív

Ústredná kancelária židovských ortodoxných obcí, fond nie je usporiadaný

Štátny okresný archív Bratislava

Hebraica

Staré listiny

Zbierka písomností rôznych žúp: Hornonitrianska župa

Zbierka židovských matrík:

Brezová pod Bradlom: matrika narodených 1849–1874, mikrofilm inv. č. 394-402.

Holíč, mikrofilm, inv. č. 904-922.

Senica, mikrofilm, inv. č. 1944.

Sobotište, mikrofilm, inv. č. 2101-2109.

Vrádište, mikrofilm, inv. č. 2697-2698.

The Central Archives for the History of the Jewish People Jerusalem

Sammlung Franz Komjati, inv. č.: P 223.

Židovské múzeum v Prahe

Barkány Slovensko, inv. č. 110.162.

Velké Meziříčí, inv.č. 67970

Tlačené pramene:

BONDY, Gottlieb – DWORSKY, Franz: *Zur Geschichte der Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien von 906 bis 1620*, zv.1, Praha 1906, č.326, 552s.

BONDY, Bohumil – DVORSKÝ, František: *K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku 906 až 1620*, Praha 1906, 538s.

BOROVYSZKY, Samu: *Magyarország vármegyéi és városai*, Nyitra vármegye, Mijavai járás [Župa a mestá Uhorska, Nitrianska župa, Myjavský okres], Budapest 1899, neustránkované.

BÜCHLER, Sigmund: *Die Lebensgeschichte des Rabbi Judah Aszód, 5556-5626*, Dunajská Streda 1901, 82s.

d'ELVERT, Christian: *Chronik der königlichen Stadt Iglau : (1402–1607) : vom Iglauer Stadtschreiber Martin Leupold von Löwenthal*, Brno 1861, 416s.

FÉNYES, Elke: *Magyarországnak és a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben* [Súčasný stav Uhorska a pripojených provincií vzhľadom na štatistiku a geografiu], zv. I–VI., Pešť 1836–1840.

GOLD, Hugo: *Židovská náboženská obec v Bratislave v minulosti a súčasnosti*, Bratislava 2011, 320s. Tiež: *Židia v Bratislave v minulosti a súčasnosti*, Bratislava 2010, 218s.

GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*, Brno 1934, 735s.

GOLD, Hugo (ed.): *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Ein Sammelwerk, Brno 1929, s. 623s.

GRÜNWALD, Béla: *A Felvidék: politikai tanulmány*, Budapest 1878,185s.

GRÜNWALD, Jehuda: *Hasidei Avor*, Seini 1925, 510s.

IGGERS, Wilma: *The Jews of Bohemia and Moravia : A Historical Reader*, Detroit 1992, 412s.

KLEMPERER, Gutman: *Reminiszenzen aus meiner frühen Jugendzeit*. In: *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Tschechoslowakei*, 1936, roč.6, s. 25–37.

KORABINSKY, Ján Matej: *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Preßburg 1786, 858s.

Kolektív autorov: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képbén*, Magyarország zv. V, Felső-Magyarország, Budapest 1898.

Magyar Zsidó Oklevéltár, zv.VII, zv. XVIII , Budapest 1964

Systematica gentis Judaicae regulatio. (Az úgynevezett Türelmi rendelet) 1783. március 31. In: GÉZA, Komóczy: *Forrasok es dokumentumok a zsidók történetéhez Magyarországon*, Budapest 2005. Dostupné online: http://www.hebraisztika.hu/szovgyujt/KG_chrest_074.pdf. [Navštívené 19.3.2017].

SOFER, Chatam: *Last Will an Testament (1839)*. In: MENDES-FLOHR, Paul – REINHARZ, Jehuda (Ed.): *The Jew in the Modern World. A Documentary History*, s.196–199.

UJVÁRY, Péter: *Magyar Zsidó Lexikon*, Budapest 1929, 1028.

WEISS, Isaac Hirsch: *Meine Lehrjahre: aus den hebräischen Erinnerungen des Verfassers*, Berlin 1936, 88s.

Memoáre:

ERAN, Laor: *Vergangen und Ausgelöscht. Erinnerungen An Das Slowakisch-Ungarische Judentum*, Stuttgart 1972, 275s.

GRÜNWARD, Shmuel: *Gedenkbuch der Gemeinden Piestany, Vrbove, Myjava, Brezova und Umgebung: die getoetet wurden durch den Hitlerismus in den Jahren 1942–1945*, Jerusalem 1969, 111s.

HEINZ, Jakob Tauber: *Atlantida holičských Židů*, Sefer 2003, 432s.

KOHÚT, Leo : *Tu bola kedysi ulica,...* Bratislava, 2006, 503s.

KOMJATI, Franz: *Die Geschichte einer Gemeinde*. Tel Aviv 1972, 39s.

MANDL, Bernát: *A szenicei zsidók történetéhez.*[História židov v Senici] In: *Évkönyv* 1914, IMIT, Budapest 1914. s.212–224.

Navštívené židovské cintoríny:

Morava:

Břeclav, Holešov, Loštice, Rousínov, Strážnice,

Slovensko:

Brezová pod Bradlom, Gbely, Holič, Jablonica, Kúty, Myjava, Senica (Starý a Nový cintorín), Skalica (Starý a Nový cintorín), Sobotište (Starý a Nový cintorín), Šaštín, Vrádište (cintorín sa nedochoval), Vrbovce.

Hmotné pamiatky:

Múzeum židovskej kultúry v Bratislave:

Barkányho zbierka judaík:

Džbán Chevry Kadiše zo Senice z roku 1734, inv. č. E 13 682.

Džbán chevry Kadiše zo Senice z roku 1776, inv.č. E 13 683.

Prílohy

Príloha č.1.: Zoznam obcí západného Slovenska skúmaných v práci:

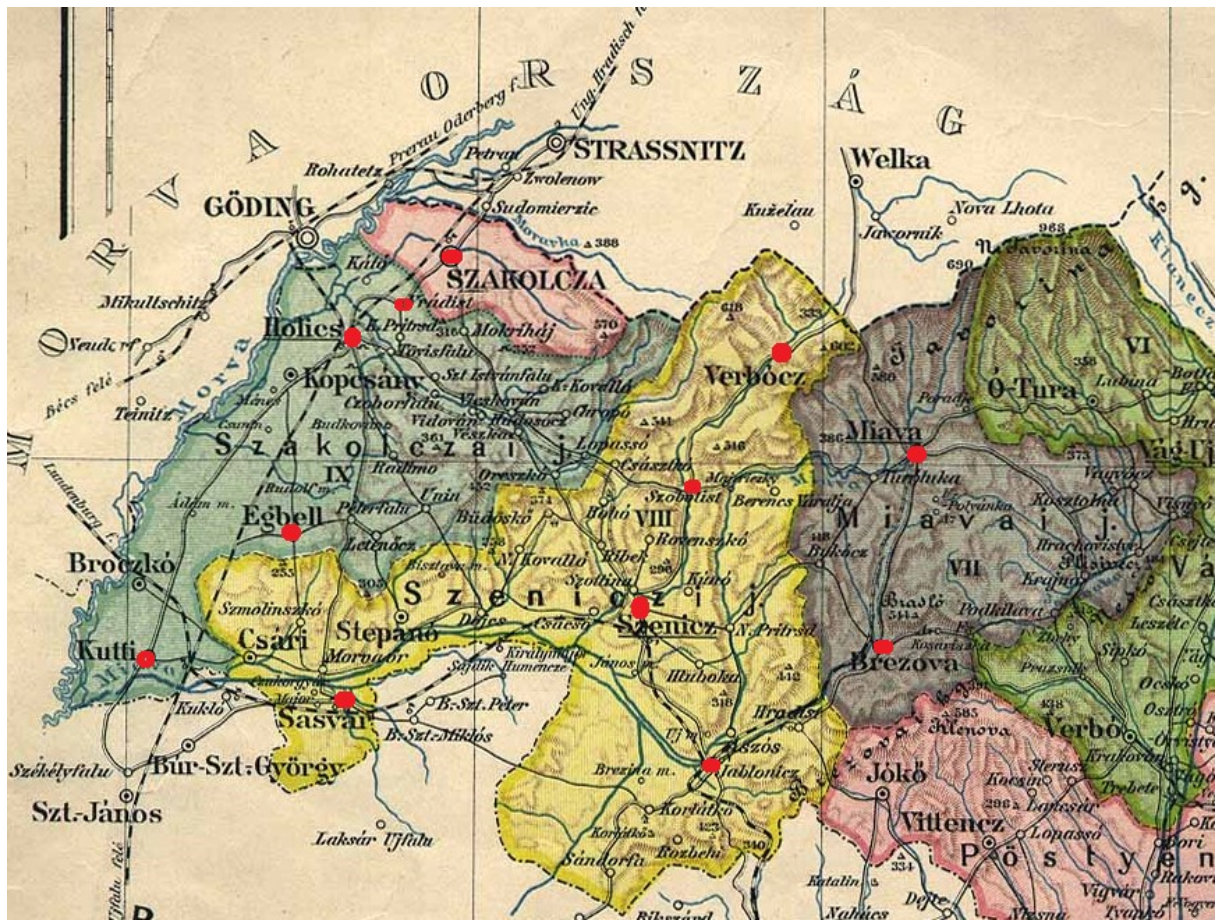
Slovenský názov obce	Maďarský názov obce
Brezová pod Bradlom	Berzó
Gbely	Egbell
Holíč	Holics
Jablonica	Jablonicz
Kúty	Jókút
Myjava	Miava
Senica (i časť Sotiná)	Szenic/Szenice (Szotina)
Skalica	Szkaloca
Sobotište	Ószombat
Šaštín	Sasvár
Vrádište	Várköz
Vrbovce	Verbóc

Mapa č.1: Na mape je zaznačené územie okupované osmanskou ríšou (Oszmán török). Horné Uhorsko (Felső-magyarországi főkapitányság – Hornouhorský hlavný kapitanát) bola tomto kontexte východná časť Uhorského kráľovstva (Magyar királyság).

Zdroj: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kir%C3%A1lyi_Magyarorsz%C3%A1g [navštívené 8.1.2017]

Mapa č.3.: Detail skúmaných židovských komunit v Nitrianskej župe.

Príloha č. 2: Hrob Mordechaia Broda, ktorý zomrel v roku 1815, v Šaštíne.

Foto: autorka

Príloha č.3: Slovník použitých pojmov

Aškenáz	Názov, ktorý pôvodne v stredoveku označoval Porýnie, neskôr sa ním označovala oblasť celého Nemecka, strednej i východnej Európy.
Bet midraš	Doslova dom štúdia, je miesto pri synagóge určené na štúdium náboženskej literatúry, často slúžil i ako miesto modlitieb.
Bima	Vyvýšený priestor synagógy, z ktorého sa číta Tóra. V ortodoxných synagógach je umiestnená tradične v strede.
Cadik	Spravodlivý.
Chasid	Príslušník židovského pietistického hnutia, ktoré vzniklo v 18. storočí v oblasti Podolia.
Cheder	Najnižší stupeň židovskej náboženskej školy.
Halacha	Zákon, biblické prikázanie i pravidlo stanovené v rabínskej literatúre.
Hagada	Alebo aj Agada, sú texty zaoberajúce sa históriou, etikou, zbožné a folklórne príbehy, nachádzajúce sa v rabínskej literatúre. Nikdy nejde o právne texty.
Ješiva	Vyššia náboženská škola.
Jidiš	Jazyk používaní židmi, ktorý tvorila zmes nemčiny, hebrejčiny a slovanských jazykov.
Jidiš-deutsch	Označenie aj západný jidiš, najmä zmes nemčiny a hebrejčiny.
Kabala	Hlavná forma židovskej mystiky od konca 12. storočia.
Maseche	Oddiel, traktát.
Melamed	Učiteľ v chederi.
Mišna	Náboženská kniha zhŕňajúca ústny zákon.
Mikve	Rituálny kúpeľ.
Neologická komunita	Označenie pre reformovanú komunitu

	v Uhorsku, po kongrese v roku 1867–1868.
Ortodoxný	Označenie pre židov držiacich sa tradičných náboženských ustanovení.
Rabín	Náboženský predstaviteľ židovskej komunity.
Šabatiánizmus	Mesiášske hnutie judaizmu. Jeho zakladateľom bol Šabtaj Zvi, ktorý sa prehlásil za mesiáša.
Šaj takkanot	Je 311 ustanovení, vypracovaných zástupcami moravských židovských obcí a prijatých v roku 1650. Stali sa „ústavou“ moravských židov, položili základy moravskej neobecnej správe.
Status quo ante komunity	Označenie pre komunity, ktoré sa po kongrese 1867–1868 nepriklonili ani na stranu ortodoxie ani na stranu neológie.
Synagóga	Miesto modlitieb a náboženských obradov judaizmu.
Tóra	Označenie pre 5 kníh Mojžišových.